

Dumitru ȘERBAN

DIALOG CU ISTORIA

Asachiana

Dumitru ȘERBAN

DIALOG CU ISTORIA

Dumitru Șerban s-a născut la 23 octombrie 1981, originar fiind din satul Câmpeni, comuna Prăjeni, județul Botoșani. A făcut Liceul Teoretic *Demostene Botez* la Trușești, Botoșani, absolvindu-l în anul 2000. Este licențiat al Facultății de Economie și Administrarea Afacerilor (Secția *Tranzacții Internaționale*) din cadrul Universității „Al.I. Cuza” Iași, promoția 2000-2004. Urmează cursurile Facultății de Litere – secția română-rusă, Universitatea „Al.I. Cuza” Iași, în perioada 2002-2007. Are un master de *Culturologie slavă*, absolvit în anul 2006. În perioada 2005-2006, este redactor în cadrul departamentului Economie-Administrație al cotidianului „Flacăra Iașului”. Din 2006 până în prezent, este realizatorul emisiunii *Viața Rromilor* la Radio Iași. În perioada 2007-2009, lucrează la departamentul de marketing al companiilor Publimedia Internațional și Adevărul Holding. Din 2009 și până în prezent, realizează emisiunea *Tradiții* la Radio Iași. Din septembrie 2012 până în noiembrie 2013, este realizator al emisiunii *Oamenii Moldovei*. Din septembrie 2012 și până în prezent, realizator al emisiunii *Comunități Etnice/ Ruși Lipoveni* (Radio Iași). Din martie 2012 și până în iunie 2017, corespondent al săptămânalului „Viața Medicală”. Din 2015, este bibliograf la Biblioteca Județeană „Gh. Asachi” Iași.

Dumitru ȘERBAN

DIALOG CU ISTORIA

interviuri

vol. II

Asachiana

Copertă: *Florentin BUSUIOC*

Descrierea CIP a Bibliotecii Naționale a României
ȘERBAN, DUMITRU

Dialog cu istoria: interviuri / Dumitru Șerban. - Iași:
Asachiana, 2020 - vol.

ISBN 978-606-9047-17-0

Vol. 2. - 2021. - ISBN 978-606-9047-21-7

821.135.1

Copyright © - Toate drepturile rezervate

Editura Asachiana

Redactori: *Florentin Busuioc*

Bogdan Mihai Mandache

Tehnoredactor: *Laura Mahu*

Apărut 2021

Iași - România

Biblioteca Județeană „Gh. Asachi” Iași

Bd. Ștefan cel Mare și Sfânt nr. 10, 700063

Telefon: (+4) 0332 110044

E-mail: contact@bjiasi.ro

Web: <http://www.bjiasi.ro/>

**PASIONAT DE TRECUT,
ANCORAT ÎN ISTORIE, REUȘEȘTE
SĂ ÎNTREȚINĂ VIU SPIRITUL
CUNOAȘTERII, INTRÂND ÎN
CONTACT CU REALITĂȚILE ISTORICE,
PRECUM ȘI CU CERCETAREA
ARHEOLOGICĂ DE TEREN**

Dumitru Boghian este specialist în Arheologie pre și protoistorică, Istoria Veche a Românilor, Preistorie (Istoria Societății Primitive), Didactica Istoriei (Gradul II în învățământul preuniversitar, 1987), respectiv Managementul curricular și instituțional, din anul 1991 fiind cadru didactic al Universității „Ștefan cel Mare” Suceava, Departamentul de Științe Umane și Social-Politice. Din anul 1999, este doctor în istorie al Facultății de Istorie din cadrul Universității „Alexandru Ioan Cuza” Iași, cu teza *Cultura Cucuteni în Bazinul Bahluiului*, lucrare realizată sub coordonarea profesorului universitar, doctor în istorie, Mircea Petrescu-Dâmbovița, membru titular al Academiei Române.

A publicat:

Neoliticul și Eneoliticul mondial, în Istoria și arheologia lumii, 2 vol., Editura Helios, Iași, 2003 (în colaborare cu V. Chirica);

Începuturile Istoriei Omenirii, Editura Bucovina Istorică, Suceava, 2003;

Comunitățile cucuteniene din zona Târgului Frumos. Cercetări interdisciplinare în siturile Costești și Giurgești, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza” din Iași, 2014, (în colaborare cu S.C. Enea, S. Ignătescu, Luminița Bejenaru, Simina Margareta Stanc);

Semper Fidelis! In Honorem Magistri Mircea Ignat, Editura Istros a Muzeului Brailei, Suceava, 2013 (volum coordonat).

Jn dialogul care deschide volumul avem un dascăl, originar din ținutul Bucovinei, conectat în cel mai plăcut mod la etapele pre și protoistoriei, istoriei vechi a românilor, zeci de ani împărtășind elevilor, apoi studenților, din tainele acestora. Profesorul Boghian, după ce ne conturează cu nostalgie o imagine a copilăriei Domniei Sale, ne creionează și din realizările arheologice de teren, întreprinse în ținuturile locuite de români, deslușind din originea oamenilor dintâi. Aproximarea de opera pe care ne-o pune la dispoziție s-a înfiripat în memoria mea încă din iarna anului 2019, atunci când, cu pricere și cu amănunte din cărți rare, ne-a prezentat în Sala de Conferințe a Institutului de Istorie „A.D. Xenopol” al Academiei Române, Filiala Iași, în cadrul manifestării cu tema *Rușii lipoveni: noi mărturii*, lucrarea *Exodul rușilor lipoveni către spațiul românesc. „Arheologia” unei emigrații*, o temă foarte complicată pentru etnicii staroveri din întreaga lume. Problematika „raskolului” din Biserica Rusă de la mijlocul secolului al XVII-lea fiind prezentată și în dialogul nostru. Temele amintite sunt doar câteva subiecte pe care ni le descrie istoricul Dumitru Boghian, însă pentru a-i afla din cercetările întreprinse, vă invităm să lecturați interviul care vi se deschide în fața ochilor.

– Domnule profesor, pentru început, vă invităm să ne creionați un tablou al copilăriei dumneavoastră. V-ați

născut în Bucovina, ținut binecuvântat de Dumnezeu. Aveți imagini vii despre locurile natale? Ne puteți povesti?

– Toate provinciile istorice românești, și nu numai, au fost și sunt binecuvântate de divinitate, numai că nu toți vedem și realizăm acest fapt. În acest sens, și Bucovina istorică, în ansamblul său, poartă o aură indicibilă a unei purități a naturii, a vechimii și sfințeniei, poate și datorită faptului că acolo au fost primele capitale ale Moldovei și un centru religios important. Pe de altă parte, se pare că mintea noastră înregistrează toate evenimentele prin care am trecut în viață, dar acestea se sedimentează diferit, ca în arheologie, în straturile adânci ale memoriei. Depinde doar când și cum reușim să le resuscităm și să le aducem la lumina zilei a conștiinței. De aceea, în aducerile aminte, luminile se împletesc cu umbrele. Trecând la configurarea răspunsului la întrebarea dumneavoastră, arăt că am văzut lumina zilei în ajunul Paștelui din anul 1955, la 16 aprilie, la Câmpulung Moldovenesc (regiunea, pe atunci, și apoi județul Suceava, după reforma administrativă din 1968), părinții mei fiind Dimitrie Boghean, originar din Vicovu de Sus, și Maria Boghean (fostă Moroșan), de loc din Mestecăniș (comuna Iacobeni, județul Suceava). La un an după nașterea mea, părinții s-au mutat la Vicovul de Sus, unde bunica dinspre tată rămăsese văduvă, ca urmare a decesului bunicului, Ion Boghean (1956); rămăsese singură, și cum era obiceiul în Bucovina, cel mai mic dintre copiii unei familii (adică tata, în cazul de față) rămânea cu grija părinților, până la săvârșirea acestora, și cu casa părintească. De aceea,

copilăria mică mi-am petrecut-o la Vicovu de Sus, în casa bunicii paterni, înconjurată de pomăt și ogoare.

Tot la Vicovu de Sus am început și Școala primară, clasa I, în anul 1962, la Școala Generală Vicovu de Sus Est (azi, Școala Gimnazială nr. 1 Vicovu de Sus), aducându-mi aminte de iarna aceluia an cu multă zăpadă, cu drumurile troienite, care se cunoșteau numai după ce se zăreau din garduri, zăpada până la ferestre sau streășină și „tunelele” săpate pentru ca oamenii să poată ieși din case. Spre regretul meu, nu-mi aduc aminte numele primului învățător, dar asta rămâne de clarificat în viitor, prin investigarea arhivelor.

Destul de puține fapte și lucruri îmi amintesc din perioada copilăriei mici la Vicovu de Sus, dar nu pot uita pomătul, cu mulți cireși, vișini, meri, peri și nuci, păscutul vacii și scosul cartofilor, magia ogrăzii, a curții în care mă simțeam apărat, dincolo de care începeau universul și necunoscutul, pe bunicul Constantin Moroșan, venit în vizită, „crăpând” draniță, moartea bunicii (1962) și sunetele jalnice, obsedante ale trâmbițelor, un fel de bocet, de plâns sonor, după obiceiul funerar al locului, mirificul cer înstelat al nopților de la sat, pe care păreau că se văd toate stelele, atmosfera de tihnă în care părea că nimic nu se schimbă, în vreme ce totul era în mișcare și transformare etc. Unele dintre aceste trăiri aveam să le repet în timpul adolescenței, când, în vacanțele de vară sau cu prilejul diferitelor sărbători calendaristice/hramuri, reveneam la uncheșii, mătușile și verii de la Vicov, întinsa luncă despletită a Sucevei, cu punțile de peste brațele acesteia, în care

ne scăldam și pescuiam boișteni și porcușori, ochiurile de apă în care era pusă cânepa la topit, dormitul cu verișorii în fânul din podul șurii, în aromitoarea otavă proaspăt cosită, uscată și urcată la adăpost, strânsurile și nunțile, ospitalitatea deosebită a rudelor etc., etc.

Era satul care mai păstra ceva din nucleul tradiționalului interbelic al *veșniciei rurale*, cum ar fi spus Lucian Blaga, dar care se transforma văzând cu ochii, sub impactul noilor rânduieli democrat-populare și socialiste, colectivizare forțată, industrializare de tipul primei și celei de-a doua revoluții industriale și atragerea multor țărani de către oraș (Rădăuți, în special), dispersia în diferite localități din țară, plecarea la muncă în străinătate prin *Arcom*, fosta Antrepriză Română de Construcții-Montaj București, meșteșugurile populare devenite artizanat artificial, practicate în ateliere/cooperative, obiceiurile calendaristice și folclorul metamorfozate sub presiunea literaturii culte, a radioului, a televiziunii, a festivalurilor.

Ulterior, m-am mutat împreună cu părinții și frații (fratele Vasile și sora Olga) la Rădăuți, în anul 1963, unde am continuat școala primară (cl. II-IV), la Școala Generală nr. 4 Rădăuți (azi, Școala Gimnazială „Regina Elisabeta”), având ca învățătoare pe doamna Felicia Cuciureanu, soția primarului de atunci al orașului, dar nu aceasta contează, ci faptul că s-a aplecat cu multă dăruire în educarea învățăceilor. Cursurile gimnaziale, generale cum erau atunci (cl. V-VIII), le-am urmat la aceeași școală, având ca dirigintă pe distinsa doamnă profesoară de franceză Cornelia Buculei, foarte bine pregătită și apropiată

de elevi. Mi-au fost profesori și le mulțumesc pentru aceasta fiecăruia în parte și tuturor, laolaltă, pentru ce au făcut și pentru mine și mă simt dator să-i amintesc: Elena Cornea și Leocadia Jacotă (Limba și literatura română), Cornelia Buculei (Limba franceză), Cornelia Becker (Matematică), Nicolae Hrișcă și Gheorghe Ionesi (Fizică), Petru Cârstean (Chimie și Biologie), Kamil Jakob și Bejenaru Elisaveta (Istorie), Ioan Jacotă (Geografie), Elisaveta Bejenaru, Petru Bejenaru și Ioan Jacotă (Discipline Sociale - CSP/Ec. Politică/Ed. civică), Petru Storoz (Ed. fizică)¹, mai toți trecuți la cele veșnice.

Așa cum am arătat și altădată, în anul 1963, când ajungeam la Rădăuți, orașul mai păstra unele aspecte din perioada interbelică, și chiar anterioare, cu o îmbinare de tradiționalism, puternic vizibil în aspectul edilitar, cu multe clădiri care mai păstrau înfățișarea și spiritul austriac, cu târgurile săptămânale de vineri, în care se adunau gospodarii și gospodinele din depresiune și „de la munte”, fiecare cu produsele și mărfurile specifice, care erau gustate (dacă erau alimentare) sau erau „probate” și negociate îndelung, într-o adunătură colorată a porturilor și graiurilor (română, idiș, huțulă sau ruteană, rusă, ucraineană, chiar germană).

Practic, am asistat și eu la transformarea parțială a orașului, prin dispariția unora dintre clădirile vechi (ex. clădirile Hergheliei/*Manejul*, de la sud de

---

¹ Marcela Țugulea, Mirela Chelba, Gela Țofei, Loredana Pascal, *Școala cu clasele I-VIII Nr. 4 „Regina Elisabeta” Rădăuți. Valori între trecut și prezent*, <http://www.scoala4radauti.ro/wp-content/uploads/2016/05/Album.pdf>.

Biserica Bogdana) și construirea cartierelor de blocuri Bogdan Vodă și Călărași). Am locuit mai întâi, până prin 1966, într-o casă naționalizată, cu curte interioară, de pe strada Volovățului, aproape de calea ferată și Biserica greco-catolică ucraineană, într-un apartament cu două camere, după care ne-am mutat într-un apartament cu două camere dintr-un bloc de pe strada Călărași, colț cu Tudor Vladimirescu, lângă Casa de cultură a orașului, care avea curte interioară unde se adunau și se jucau copiii locatarilor, cu unii dintre aceștia fiind colegi de școală.

Nu pot să uit vacanțele de vară pe care le petreceam în lunca Suceviței sau cele de iarnă, unele dintre cele mai multe geroase, pe derdelușul de la Lacul *Alexandru Sahia*. Eram și foarte aproape de Liceul nr. 2 unde jucam uneori fotbal.

În „șinutul matern”, la Mestecăniș, am ajuns de două ori, în două vacanțe de vară. Mi-au rămas întipărite în minte „dealurile” nesfârșite care nu se mai terminau de coborât și de urcat, pădurea de conifere, cu aerul său curat și parfumat, căutatul fragilor și al ciupercilor, pescuitul în apa cristalină a Bistriței, la Iacobeni, pe uncheșul Vasile cu „nemțoaica” (soția) lui, uncheșul Minodor, cu puzderia lui de copii, mătușile Viorica și Rafila, care reprezintă tot atâtea amintiri dragi.

În același timp, trebuie să menționez perioada studiilor liceale, realizate la Liceul nr. 2 din Rădăuți. Astfel, după examenul de admitere la liceu (vara anului 1970) și un debut nediferențiat (clasa a IX-a, anii 1970-1971), în care se învățau de toate, în clasa a X-a, în condițiile în care se manifestau opțiunile

pentru profilul de urmat, real sau umanist, un fel de diferențiere și specializare, după o serie de probleme cu matematica (corigența din clasa a IX-a) și predispoziția pentru domeniul umanist, am optat pentru acesta, ulterior, având în vedere gradul mai redus de dificultate al matematicii (algebră, trigonometrie, geometrie) la acest profil, mi-am „îmbunătățit” relațiile cu disciplinele realiste, chiar „performând”. De aceea, consider că important este ca omul să-și găsească calea de urmat, potrivit competențelor și aspirațiilor sale, astfel încât să poată performa, și nu să fie obligat să facă ceva potrivit voinței părinților, profesorilor etc. Liceul a fost cadrul în care mi s-au conturat competențele de *scormonitor*, de a investiga, de a analiza mai profund realitățile, de a face comparații formale și nonformale, de a lăsa mintea, imaginația să zburde. A fost vremea conturării unor aspirații, potrivit realității vremurilor de atunci, cu toate închietudinile și necunoscutele viitorului, dar cu dorința de a le depăși. Azi, pot spune că multe dintre acele deziderate au devenit ulterior realități, împliniri, fapt care creează un anumit confort sufletesc.

A fost o perioadă cu o deosebită încărcătură formativă, beneficiind de modelele unor dascăli deosebiți, dintre care pe unii îi avusesem și anterior profesori, la Școala Generală nr. 4 Rădăuți: director profesor Petru Bejinariu, dirigintă, aceeași doamnă profesoară de franceză Cornelia Buculei, Neculai Hlinschi (Limba și literatura română), Ana Savin (Limba rusă), Angela Cornelia Bodor (Matematică), Elena Lăzărescu (Fizică), Paraschiva Luția (Chimie), Mihai Zăicescu (Biologie), Elisaveta Bejenaru (Isto-

rie), Ioan Jacotă (Geografie), Petru Storoz (Educație fizică)² etc. Tuturor le sunt profund recunoscător, cu mențiuni deosebite pentru Kamil Iacob, Elisabeta și Petru Bejinariu, Cornelia Buculei, Nicolae Hlinschi. Amintiri plăcute mă leagă de colegii Carmen Nenati (Andronachi), Tamara Rușșindilar (Ropciuc), Dorina Murariu (Baciu), Steluța Trufin (Șerban), Lucica Pop, Angela Bazavan, Olga Abramovici, Nicolae Coriciuc, Daniel Moroșan, Mărioara Zaremba (Chestraru), Adrian Moraru, Mircea Moraru, Arnold Frenkel etc., unii, cu părere de rău, trecuți la cele veșnice, precum și de cei din alte clase: Mihai Voicu, Sorin Feder, Robu, Solomon Wigler, Eduard Spiegel, Ioan Robu și mulți alții.

– *Când s-a stârnit interesul pentru cercetarea istoriei? Vă amintiți primele întâlniri în care s-a vorbit despre înaintașii din aceste ținuturi și care v-au creat dorința de a-i cunoaște?*

– Interesul, mai bine spus pasiunea, plăcerea pentru cunoașterea trecutului, am dobândit-o în anii școlii generale (1966-1970), când l-am avut profesor pe regretatul Kamil Jakob (1913-1998), un cadru didactic puțin excentric, care reușea, printre altele, să

---

² Într-o perioadă de circa 5 ani (1970-1975) a directoratului prof. Petru Bejinariu/Bejenaru, când în școală au fost amenajate laboratoare și cabinete cu o dotare și funcționalitate bune la chimie, fizică, biologie, istorie, științe sociale; în anul 1973, din investiție, sala de gimnastică (<https://www.ctradauti.ro/pages/scurt-istoric>; Marian Olaru, Elena Olaru, *Colegiul tehnic Rădăuți: studiu monografic*, Ed. Septentrion, Rădăuți, 2005).

arunce, cu precizie milimetrică, de la ușă, catalogul pe catedră, foarte bine pregătit și cu un talent deosebit în sintetizarea conținuturilor lecțiilor, sub formă de scheme mnemotehnice, și un larg orizont informațional, cultural. Este posibil ca multe dintre competențele de extragere a esențialului și de sintetizare a informației să mi se fi dezvoltat de atunci.

Din clasa a VII-a (1968), am început să frecventez Cercul de istorie și arheologie de la Casa Pionierilor din Rădăuți, unde activa un alt talentat profesor, Serafim Fădor (1928-2006), care realizase, acasă la Domnia Sa, o colecție particulară de piese etnografice, arheologice și istorice, pe care ne-a dus să o vizităm. În cadrul cercului, se cultiva învățarea prin lecturi istorice, care ne purtau cu mintea prin timpuri și în spații mai puțin abordate de programele școlare oficiale de atunci (de exemplu, „enigmaticele” civilizații amerindiene), prin vizite la monumente, locuri istorice și Muzeul Tehnicii Populare din localitate, incursiuni în istoria locală și biografii-le unor personalități din Țara de Sus, care completeau și cunoștințele și deprinderile acumulate la școală.

În timpul liceului, am beneficiat de lecțiile deosebit de documentate și elocința doamnei profesoare Elisaveta Bejenariu, completate cu activitățile de la ședințele Cercului de istorie din școală, participarea la concursuri cu teme istorice și sesiuni școlare de comunicări ale elevilor. Mult mai târziu, în vremea studiilor universitare, dar mai ales după, prin lecturi aprofundate, aveam să aflu mult mai detaliat despre istoria particularizată a locurilor și personalităților sale.

Din anul 1969, datează și prima descoperire arheologică pe care am realizat-o, culegând fragmentele ceramice cucuteniene din șanțurile de fundație ale Blocului de nefamiliști (str. Călărași, nr. 7), din apropierea fostului *Manej* (construcții care au fost demolate), de pe întinsa terasă a Suceviței. De aceea, în sensul întrebării dumneavoastră, pot spune că în vremea școlarității am dobândit „morbul” investigării trecutului și am rămas cu acesta în ciuda trecerii timpului, fără cale de lecuire. Ca atare, la sfârșitul liceului, eram foarte hotărât să urmez Facultatea de Istorie, iar la începutul studiilor universitare, să mă specializez în domeniile arheologiei și istoriei vechi.

Deși există părerea că nu este bine să-ți faci profesie din pasiunea pe care o ai, pentru că ar fi prea limitativă pentru devenirea în carieră, eu am făcut-o și văd că nu este așa. E adevărat însă că reprezintă un foc continuu, care arde diferit, de la caz la caz, când mocnit în spuză, în perioadele de lecturi, de investigații punctuale, de acumulări, când cu flăcări vioaie, în perioadele de emiterie și argumentare a ipotezelor, de configurare a scenariilor reconstrucțiilor istorice, întreținând viu spiritul cunoașterii.

– *În perioada 1975-1979 sunteți student al Facultății de Istorie-Filosofie din cadrul Universității „Al.I. Cuza”. Ne puteți contura o imagine a studenției dumneavoastră? Cum vă amintiți Iașii... după mai bine de 40 de ani? Care sunt profesorii care v-au atras în a fi apropiat de arheologia preistorică și protoistorică?*

- Am ajuns la Iași în vara anului 1974, cu prilejul examenului de admitere la facultate, dar având în vedere încărcătura momentului, nu am avut timp să fac cunoștință cu orașul. A fost o încercare dificilă, în care concurența era extrem de acerbă (15 candidați pe loc), unii dintre candidați având vechime în tentativele lor de a deveni studenți.

De-abia după satisfacerea stagiului militar (ca TR-ist, UM 2815, Rădăuți), când am devenit student cu drepturi depline, am revenit în Iașii studenției și am început să cunosc localitatea din interiorul ei, deși tot parțial, având în vedere posibilitățile de informare și „obligativitatea” activităților didactice. Pe timpul studenției (*O tempora!*), am locuit în Căminul nr. 3 din Complexul studențesc Târgușor, în camera 75 (*seventy-fifth*, cum îi spuneam noi) împreună cu colegii Florian Pantazi, Vasile Posmangiu, Petrică Rachieru și Dan Ciurez, ultimul, din nefericire, trecut deja la cele veșnice.

Iașii anilor 1975 erau un amestec interesant între Centru, care mai păstra întrucâtva înfățișarea interbelică, cu multitudinea de amenajări comerciale, pe care le vedem astăzi doar în fotografiile de epocă, istorice, și dezvoltarea edilitară și imobiliară socialistă, vizibilă și în cartierele de la margini. După cutremurul din 4 martie 1977, s-au dărâmat multe dintre vechile construcții, astfel încât autoritățile au avut o motivație pentru înlăturarea tuturor „bujdelor jidovești”, cum se spunea atunci, și construirea noilor ansambluri arhitectonice (vezi str. Gării), și, astfel, Iașii vechilor zidiri au devenit Iașii unor noi zidiri, socialiste, în acest caz, cu multe clădiri și, mai ales, blocuri care agresează monumentele istorice,

păstrate doar din loc în loc, și doar cele pe care autoritățile de atunci le-au considerat mai importante.

Este, mai bine spus era, un Iași idealizat și idealizant, deoarece școala, în general, și facultatea, așșderea, creează o imagine ideală despre viață, repede distrusă de realitățile din prozaicul „câmp al muncii” și al vieții de zi cu zi. Îmi mai aduc și acum aminte, cu plăcerea vieții trăite atunci, de cafeaua din Copou, de la Cofetăria Tei, sau de cafeaua (nechezolul) băută în grabă și macedoniile consumate în picioare, cu colegii, la *Varice*, clădire care nu mai există, de savarinelor *Boema* comandate tot acolo, dar cântat „*Ma boeme...*” și traduse prozaic de vânzătoare în întrebarea „...o boemă și mai ce?...”, de „naveta” fugitivă între „Fundafie” și, periodic, de la „Olga Bancic” (Sălile de la „Fundafie”) și cele de la Universitate, adeseori în zece minute, *per pedes*, de Seminarul de arheologie cu podelele trepidânde la mersul tramvaielor scârțând cu jale, de serviciul la cantină (când ne autoeducam „în spiritul muncii socialiste”), de practica nemijlocită în curățarea și întregirea materialelor arheologice sub conducerea domnului prof. Marin Dinu, de disputa între „buliști” și „tetroujiști”³ și, nu în cele din urmă, de săptămânile de practică arheologică de la Băiceni și Cucuteni și „școlile” arheologice de la Cetățuia și Dâmbul Morii, de înregistrările copilărești ale „serialului” „cu *Dâmbu* pe Cetățuie” etc., din păcate pier-

---

³ Cei care făceau practica la arheologie, sub îndrumarea domnului prof. Dinu Marin (*buliștii*, prietenii știu de cel), și cei de sub îndrumare profesorului Ion Caproșu.

dute sau făcute pierdute, după ce unii „actori” au devenit oameni mari (păcat!).

Totodată, îmi amintesc convocările obligatorii în Aula Universității „Al.I. Cuza” din Iași pentru a asculta, „de bună voie”, prelegerile despre politica internațională a PCR și a României Socialiste ale tovarășului Ion Iliescu, Primul Secretar al județului Iași, analize corecte din punctul de vedere al partidului de atunci, care mai lansa, potrivit informației particulare, și câteva „șopârlițe” ... spre a face deliciul audienței...

Ale tinereții trăiri, cu cursuri și seminarii, cu sute, chiar mii de ore de lecturi în biblioteci, cu zile și nopți de studiu intens în perioadele de sesiune, cu zile asidue de muncă pe șantierul arheologic și somn cu vise, în pauzele de la orele 10-10³⁰, cu seminarizarea post-meridian (profesorul Mircea Petrescu-Dîmbovița), cu asumarea întregii logistici, de la cumpărături, la serviciul de la „cantină” și pregătirea mâncării (ca în armată), cu nopți libere, petrecute în fânul adunat în curtea Școlii Băiceni (azi Baza de practică a Universității „Al.I. Cuza” din Iași - „Acad. M. Petrescu-Dâmbovița”), cu igiena realizată la izvorul cu apă minerală sulfuroasă „Puturosul”, cu câte un pahar de vin negru, câteodată colorat cu boz, cu alte deziderate sau visuri care se vor împlini, pentru unii, ulterior, vorbind din perspectiva timpului de atunci.

În perioada de practică aferentă anului I de studii, în vara anului 1976, am avut privilegiul ca, împreună cu alți nouă colegi, sub conducerea tânărului (pe atunci) cercetător Vasile Chirica, să particip la o excursie de studii, documentare și schimb

de experiență în Cehoslovacia, ca urmare a unui acord încheiat, din păcate fără continuitate, între Universitatea ieșeană și cea din Bratislava, prilej cu care, timp de trei săptămâni, am vizitat diferite muzee din Bratislava, Brno, Praga și o serie de situri arheologice - adăpostul mustertian de la Ganovce/Poprad, din paleoliticul mijlociu, așezarea fortificată din vremea Moraviei Mari de la Mikulcice (sec. VIII-X/XI), castrul roman de la Gerulata/Rusovce (sec. I-IV p. Chr.), cetatea medievală de la Devin/Bratislava, cu vestigii neolitice, celtice, romane și medievale - și o săptămână de săpături la castelul medieval al lui Matei Corvin de la Ruzomberok/Likava -, intrând în contact cu alte realități istorice, cu modalități de a face cercetarea arheologică și a valorifica rezultatele acesteia.

În timpul studiilor universitare, am participat la reluarea cercetărilor de la Băiceni-Cucuteni-Dâmbul Morii (1977-1978, 1989), la cercetările efectuate în movilele T2, T3 și T4 de la Cucuteni-Dealul Gosanu, sub conducerea Domnului profesor Marin Dinu⁴. Cu înghăduința Domniei Sale, am efectuat și

---

⁴ Indiferent de ce a făcut în timpul vieții sale și de apartenența la structurile informative ale securității a prof. Marin Dinu (M.C. Văleanu, *Urmărirea de către Securitate a arheologului Neculai Zaharia*, în *Archiva Moldaviae*, IX, 2017, p. 342, nota 15), arăt că deși am colaborat îndeaproape, didactic și științific, în ceea ce mă privește, nu a exercitat niciun fel de presiune pentru a fi sau a deveni furnizor de informații (știți dumneavoastră din care!). Ba dimpotrivă, poate pe baza propriei experiențe, m-a ferit de o posibilă intruziune și/sau *rătăcire*. De aceea, un sincer *Mulțumesc!*, chiar dacă postum!

prima cercetare individuală la Săcărești-Suhat, în anul 1980. De asemenea, îmi amintesc cu plăcere de participarea la supravegherea unor lucrări de excavare în zona fostei *Hale Vechi*, sub îndrumarea doamnei Stela Cheptea, de participarea la cercetările de la Biserica armenească *Sfântul Sava* sau la cele din zona Curții Domnești și a Tribunalului, sub conducerea soților Maria Voica și Nicolae Pușcașu. Prin toate aceste activități, am dobândit metodologia de cercetare arheologică de teren, și competențele de proiectare, organizare, asigurare logistică și management a săpăturii propriu-zise, de înregistrare coerentă și corectă a datelor, de interpretare integrată/asociată a descoperirilor.

De asemenea, încă din anul I, am activat în cadrul Cercului de arheologie, care a fost mediul și atelierul în care, împreună cu colegii Ioan Vasiliu, Viorel Butnaru, Livia Liliana Măgirescu (Sibiștea-nu), Elena Tudose (Gherman), Octavian Bounegru, Costel Chiriac, Mihai Rotea, Miron Ciho, ca să-i amintesc doar pe câțiva, cerându-mi respectuos scuze celor pe care nu i-am menționat, am realizat și prezentat primele comunicări și recenzii, dintre care unele au fost selectate și prezentate la Sesiunile de Comunicări științifice studențești de la Universitatea „Al.I. Cuza” Iași (1977-1979) și a XIV-a Sesiunea Națională de comunicări științifice studențești de la Cluj-Napoca (25-26 noiembrie 1978), sau a celor din cadrul taberelor naționale ale studenților cercetători, de la Târgu Mureș și Izvorul Mureșului.

În același timp, rămân dragi, în ciuda nostalgiilor inerente, amintirile despre întâlnirile non-formale cu domnii profesori, în special de la *Vânătorul*

sau de la *Copou*, cu nopțile sfârșite în dimineață, când la un pahar cu vin și o friptură, într-o nouă boemă, sau așa ni s-a dat a înțelege, am învățat mult mai multă istorie decât cea oficială, de atunci. Chiar dacă acestea aveau, poate, și alte scopuri (mai bunul control al studenților de la științe sociale și nu numai), mulțumesc pentru acestea tuturor, deoarece se vede, încă o dată, că învățarea are loc/se petrece pretutindeni, chiar dacă atunci când se întâmplă nu-ți dai seama de absconsurile sale. De aceea, am înțeles că istoria și istoricii *sunt sub vremi*, cum ar fi spus Miron Costin, iar abordarea tacitiană *Sine ira et studio*... rămâne doar un deziderat, cred că în toate timpurile, chiar și în cele în care aceștia se consideră liberi.

Merită aici, în acest context, să ne referim pe scurt la profesorii pe care i-am avut în facultate, în cadrul dublei specializări Istorie și Filosofie, din anul 1977, grație noii legi a învățământului, din 1976.

Astfel, în timpul facultății, am beneficiat de experiența și îndrumările a doi dintre marii preistoricieni ai țării: profesorul Marin Dinu, amintit și anterior, sub a cărui îndrumare am deprins metodologia de cercetare și am realizat și lucrarea de licență (de diplomă, *Faza Cucuteni A-B*, evaluată cu nota maximă), și academicianul Mircea Petrescu-Dîmbovița, cel care mi-a fost și îndrumătorul științific al lucrării de doctorat, *Cultura Cucuteni în bazinul Balhuiului* (1990-1999). De asemenea, merită să amintesc pleiada celorlalți profesori, cărora le sunt îndatorat pentru formarea mea profesională și nu numai: Nicolae Gostar, Attila László, Mihai Vasilescu, Vasile Neamțu, Ilie Grămadă, Ioan Caproșu, Ion

Toderașcu, Ion Solcanu, Gheorghe Platon, Vasile Cristian, Vasile Russu, Aurel Filimon, Ioan Agrigoroaiei, Ioan Ciupercă, Emilian Bold, Aurel Loghin, Ioan Baltă, Dan Boțescu, Mihai Timofte, Dumitru Rusu⁵, Titus Raveica, Petre Dumitrescu, Tudorel Dima, Tudor Ghideanu, Liviu Coptil, Mitu Movilă, Ioan Petru, Vasile Miftode, Radu Negru, Anton Carpinski, Virgil Catargiu, Mihai Baci, Tiberiu Prună, Mihai Șarmășanu, Costică Marin, Ioan Străchinaru, Iosif Nathanson, Rozica Lăzărescu, Gheorghe Tanasă, Svetlana Negru (limba rusă)⁶.

În ceea ce privește pregătirea didactică pentru statutul de profesor, după ce în facultate am învățat extrem de puțină *metodică* cu d-na Rozica Lăzărescu, și aceea politizată, au urmat pregătirile asidue pentru definitivat (1982) și gradul II (1987), în care, de la regretatul Gheorghe Tănasă (fost învățător), am învățat cu adevărat, am deprins și am exersat multe dintre competențele de Didactica Istoriei.

Îi menționez pe toți, cu recunoștință, pentru că, vedeți dumneavoastră, în formarea și devenirea noastră luăm, pe căi nevăzute sau crezut văzute, diferite modele umane, cu care ne intersectăm în decursul vieții noastre. Și eu, conștient sau inconștient,

---

⁵ Gheorghe Iacob (coord.), Cornelia-Mirela Medeleanu, Ionuț Nistor, *Universitatea „Alexandru Ioan Cuza” Iași ANUAR (1989-2014)*, Ed. Universității „Alexandru Ioan Cuza” pp. 296-312 http://www.muzeul.uaic.ro/public/images/galerie-imagini/Anuare%201981-1989/Anuar_UAIC_1989-2014.pdf

⁶ *Ibidem*, pp. 203-231.

pe baza unor criterii de selecție date (asupra cărora mai meditez) am receptat aceste influențe. Din păcate, nu pot să le particularizez în ansamblul lor, deoarece am vrut să fiu din toate câte ceva, dar altfel decât cele care m-au influențat. Cât de mult am reușit... rămâne să mai medităm. De aceea, în sinea mea, mă consider un produs al învățământului istoric ieșean, aș vrea să cred că sunt și parte a școlii istorice ieșene, dar acest fapt rămâne să fie confirmat și acceptat de către membrii acesteia.

Încheiam studiile universitare în aprilie 1979, cu media generală 9,85, având și o Recomandare pentru cercetare și învățământul superior și, în urma repartiției ministeriale (atunci, se organizau repartiții ministeriale, centralizate), ordinul de repartiție, ca profesor titular la Liceul Industrial din Târgu Frumos.

– Imediat după terminarea facultății, vă găsim cadru didactic la Liceul Industrial din Târgu Frumos. Vorbiți-ne despre această perioadă. Aveți exemple de elevi cărora le-ați stârnit interesul în vederea cercetării trecutului oamenilor de pe aceste meleaguri și care au rămas apropiați cercetării?

– După cum am arătat și anterior, știam că voi fi profesor la Liceul Industrial din Târgu Frumos încă din 12 aprilie 1979, când am optat pentru această repartiție, în pofida dorinței părinților de a fi mai aproape de casă, la Rădăuți. A fost o alegere conștientă și asumată, cu dorința de a fi mai aproape de centrul universitar Iași și de șantierul arheologic de la Cucuteni, unde mi-am făcut ucenicia într-ale ar-

heologiei. În rest, nimic deosebit, urmând să văd, la fața locului, despre ce este vorba.

În aceste condiții, la 1 septembrie 1979, cu ordinul de repartiție la purtător, m-am prezentat la locul de muncă. Directorul de atunci al școlii, domnul prof. Ioan Cărbune, m-a primit părintește, mi-a oferit cazare în internatul Liceului, asigurându-mă de tot sprijinul său, promisiune pusă în aplicare ulterior. De aceea, mulțumiri, chiar dacă postume, și lui Neli și lui Ioan Cărbune. Dumnezeu să-i odihnească pentru căldura cu care am fost primit și acceptat! În mod firesc, aceleași mulțumiri trebuie să le aduc și celorlalți directori (ing. Ioan Știfii, ing. Ioan Pădure, prof. Alexandru Robotă) și colegilor de școală cu care am colaborat în activitatea didactico-educativă. De altfel, cu ultimii doi, am colaborat și în calitate de director-adjunct.

Ajuns de pe „băncile școlii” în fața realității nemijlocite, am crezut că toți elevii trebuie să învețe și să știe, din datorie patriotică, istorie. Corect până la un punct – acela al neadecvării și supraîncărcării, al necunoașterii condițiilor concrete de viață ale elevilor –! dar realitățile sociale, în care se desfășura sau se desfășoară actul didactic sunt foarte variate și cu totul diferite de cele ideale. În nepriceperea mea, ceream elevilor care veneau șapte km pe jos și alți șapte km la întoarcere, de multe ori doar cu o „brumă” de mâncare, care proveneau din fosta comună Târgu Frumos, să învețe istorie măcar potrivit baremelor minimale, dar nu era deloc așa, iar înțelepciunea didactică vine și devine cu timpul. La cine are înțelegere!

Liceul de atunci tocmai trecuse, în baza Legii învățământului din 1978, la statutul de Liceu Industrial Mecanic, afiliat la MICM (*Ministerul Industriei Constructoare de Mașini*), în condițiile generalizării învățământului obligatoriu de 10 ani, și devenise *furnizor* de forță de muncă pentru diferite întreprinderi din țară. Corpul profesoral s-a îmbogățit cu numeroși colegi ingineri, subingineri și maiștri, mulți foarte valoroși, care au învățat și dezvoltat din mers competențele didactice. Toate bune și frumoase, ca intenție, dar dificil de aplicat în practică, deoarece orice generalizare a învățământului, un fel de democratizare, fără crearea unor criterii riguroase de selecție, puse și în aplicare, ținând cont de condițiile biologice, psihologice și sociale ale comunităților, familiilor și educabililor/educaților, conduce implicit la scăderea valorii acestuia. Este un proces care se petrece întrucâtva și azi.

În structurile școlii existau, având în vedere sporul demografic al microzonei, câte 6-7 clase de fiecare an, de a IX și a X-a (prima treaptă de liceu), cu toate că destui elevi ajungeau la liceele din Iași, clase de școală profesională și numai vreo două-trei clase de liceu, promovabilitatea devenise cvasi-obligatorie, ca sarcină de partid și de stat. Aproape se lichidase repetenția, în condițiile „întrecerii” socialiste și a criticilor *organelor superioare*, ai căror reprezentanți își apărau, la rândul lor, uneori cu înverșunarea dată de teamă, alteleori pentru a duce un trai bun, de a fi *cineva* în *protipendada socialistă*, scaunele. Vinile neîmplinirilor nu erau atribuite niciodată modului de concepere și organizare a sistemului, ci doar celor care realizau educația în mod

nemijlocit (învățătorilor, profesorilor, directorilor), de care aveam fiecare partea noastră de vină, fie și pentru complezență. De aceea, o privire obiectivă, cu ochii minții, ar trebui să aibă în vedere și propriile noastre greșeli, precum și asumarea acestora.

În același timp, colectivele claselor primei trepte de liceu (a IX-a și a X-a) erau supradimensionate (40-45 de elevi) și aproape că nu mai aveam bănci, la fel ca și colectivele claselor de școală profesională (pentru Șantierul Naval Mangalia, în special, dar și pentru altele... Oltenița, Călărași), în internat erau găzduiți și mâncau la cantina școlii peste 300 de elevi, carnea fiind procurată prin sacrificarea porcilor din gospodăria anexă, ceea ce cerea un efort considerabil din partea cadrelor didactice și a personalului auxiliar.

Acestor stări de lucruri li se adăugau perioadele îndelungate de practică agricolă de toamnă, câteodată și o lună de zile, la strânsul recoltei, activități obligatorii desfășurate de regulă în cadrul IAS-ului Târgu Frumos, cu prezența nemijlocită pe tarlalele cu sfeclă ale acestei unități agricole, muncă plătită infim, în bătaie de joc, și timp extras din cel care trebuia dedicat activităților de predare-învățare-evaluare și care erau recuperate din mers, în pas alergător.

Totodată, nu trebuie uitate, și de aceea mă opresc și asupra acestora, timpul și resursele materiale dedicate pregătirii activităților cultural-educative organizate în cadrul manifestărilor festivalului național *Cântarea României* sau competiției poli-sportive de masă *Daciada*, activităților de instrucție și tragere ale Gărzilor Patriotice sau P.T.A.P (pregă-

tirea tineretului pentru apărarea patriei), cadrele didactice, indiferent de specialitate, fiind angrenate în toate acestea.

De aceea, elevii erau foarte diversificați în ceea ce privește pregătirea lor, cei mai mulți fiind sub medie și nu are rost să idealizăm această perioadă. Au fost anii în care am învățat că istoria trebuie predată/învățată aplicat, în funcțiile de realitățile sociale cu care se confruntă fiecare școală, care erau și ale comunității, în general, practic, în funcție de trecutul orizontului local, și nu să discutăm vremurile de altă dată general și impersonal, parcă nici nu ar fi vorba de niște oameni care, în contextele de altă dată, nu ne-ar fi fost, într-un fel sau altul, apropiați. Practica nemijlocită de la catedră ne învață, dacă suntem suficient de înțelepți, că istoria, viața de altădată, a fost viață la modul propriu, și nu ceea ce ne închipuim și reconstituim oricât de multă informație și acribie am avea noi.

Au fost anii în care am observat că toți elevii erau profund atașați de orizontul și trecutul local și, de aceea, învățarea istoriei ar fi trebuit să înceapă firesc cu cea a familiei și localității natale sau de domiciliu, bineînțeles cunoscută în profunzime, pentru că și faptele istorice mici și nenumărații autori anonimi ale acestora contează, fiecare cu rolul și contribuția aferentă, nu să fie „aruncați” în imensitatea istoriei universale și naționale.

De aceea, la lecții, am inserat în conținuturi multe fapte, evenimente de istorie locală, am înființat *Cercul de istorie și arheologie* al elevilor, prin activitățile cărui am încercat să-i inițiez pe unii elevi în activitatea specifică și de cercetare, din teren, labo-

rator și bibliotecă, să realizeze referate și comunicări pe care să le prezinte la Sesiunile județene și naționale de referate și comunicări ale elevilor. Într-o perioadă deosebit de fertilă pentru aceste activități complementare de învățare, cercul a devenit locul în care numeroși elevi au fost antrenați în activitățile de cercetare de teren și prelucrarea materialelor recuperate, în valorificarea expozițională și studierea/comunicarea descoperirilor și am organizat, în colaborare cu profesorul Mihai Constantin, Sesiunea de comunicări științifice ale elevilor *Din istoria ținutului natal* (1983-1987), cu caracter județean⁷, iar experiența și rezultatele didactico-științifice le-am prezentat în comunicarea *Rolul cercului de istorie și arheologie în educația multilaterală a elevilor*, prezentată la Simpozionul național „Creativitate și eficiență în învățământ”, desfășurat la Iași, în luna iunie 1989, lucrare distinsă cu premiul I.

Totodată, i-am pregătit pe unii elevi și am coordonat unele lucrări științifice ale acestora, care au fost prezentate la Sesiunile Naționale de comunicări științifice ale elevilor: Daniel Saramciuc, premiul I; Florin Iacob, premiul al III-lea, Stela Popescu, Mențiune, fapt pentru care am fost recompensat, în anul 1985, cu titlul de *Profesor evidențiat*.

Din anul 1990, în calitate de director, am realizat documentația și am obținut atribuirea numelui cronicarului *Ion Neculce* pentru liceu, am avut de gestionat o situație dificilă determinată de schimbările rapide, bruște uneori, prin care trecea școala, am

---

⁷ V. Chirica, M. Tanasachi, *Repertoriul Arheologic al Județului Iași*, vol. II, Ed. Junimea, Iași, 1985, p. 465.

atenuat conflictele dintre grupările de profesori, am asigurat condițiile trecerii de la vechea organizare a învățământului de dinainte de 1989, către cea specifică noilor realități prin aplicarea unor noi planuri de învățământ și programe, titularizarea cadrelor didactice calificate, care, decenii de-a rândul, fuseseră suplinitoare, prin completarea colectivelor didactice cu profesori performanți, având în vedere că profesori valoroși de la liceu promovaseră prin concurs și deveniseră cadre didactice la instituții de învățământ superior din Iași (Alexandru Stancu, Gabriela Ciobanu, Gabriela Stredie, Ion Ionescu) și, în cele din urmă, Dumitru Boghian la Universitatea „Ștefan cel Mare” din Suceava.

În aceste situații, pe lângă activitatea de la catedră, mi-am continuat cercetarea proprie, beneficiind de existența nucleului de muzeu, de colaborarea cu profesorul Mihai Constantin și cu profesorul Marin Dinu (până la pensionarea acestuia), precum și de cooperarea cu noii colegi de la universitatea ieșeană. În acest sens, menționez prietenia și colaborarea științifică deosebită cu domnul profesor Nicolae Ursulescu, „fost” reprezentant al învățământului istoric sucevean, care, ajuns la Universitatea din Iași, a continuat frumoasa tradiție arheologică. Împreună, am început, în anul 1990, cercetarea arheologică a stațiunii precucuteniene de la Târgu Frumos – *Baza Pătule*, investigații derulate de-a lungul a șaisprezece campanii, cu rezultate deosebite, unele publicate.

În mod firesc, prin activitățile desfășurate la clasă, prin cele de pregătire pentru olimpiadele școlare de profil, prin cercetările de teren și activitățile din cadrul cercului, unii dintre elevi au fost atrași și

s-au îndreptat către domeniul istoriei, devenind profesori, altora cred că le-au fost utile competențele cultivate chiar dacă lucrează în alte direcții, iar alții, din păcate, nu au reușit să-și urmeze dezideratul, dar au rămas cu pasiunea lecturilor și a cunoașterii trecutului. Pentru toți, deosebitul meu respect!

– Știm că ați organizat Muzeul Școlar de Arheologie, Etnografie și Istorie de la Liceul „Ion Neculce” din Târgu Frumos. De unde ideea?

– Ideea întemeierii unui muzeu a existat anterior venirii mele la Târgu Frumos și autorul ei, profesorul de desen Mihai Constantin (trecut la cele veșnice în anul 1996) merită toate aprecierile noastre. Domnia Sa înființase, încă din anul 1968, o colecție de materiale arheologice, în special cucuteniene, recuperate de la Giurgești și Buznea, și piese etnografice, în principal ceramice și textile⁸. Precizez acest lucru deoarece nu e corect să ne împăunăm cu munca și meritele altora. De aceea, găsind acest nucleu și cunoscând potențialul arheologic al zonei, am purces, împreună cu prof. Mihai Constantin și cu numeroși elevi să facem alte cercetări arheologice de teren (periegheze), mai ales toamna și primăvara,

---

⁸ Site-ul Liceului Ion Neculce Târgu Frumos http://liceulionneculce.ro/sitevechi/Muzeu/istoric_muzeu.html, C. Mihai, *Istoria unui muzeu de... istorie (1)*, Revista „Orizonturi”, Nr. 1/1982, Tg. Frumos, p. 10; C. Mihai, *Istoria unui muzeu de... istorie (2)*, Revista „Orizonturi”, Nr. 2/1983, Tg. Frumos, p. 19.

în timpul și după realizarea arăturilor, când plugurile scoteau anual la suprafață materialele arheologice, și să realizăm noi colecte de piese etnografice. Astfel, muzeul școlar s-a îmbogățit și s-a extins în două etape importante (1968-1973 și 1979-1991) prin recuperarea vestigiilor preistorice și istorice din aproape 70 de situri din comuna Târgu Frumos, cu 11 sate pe atunci, și din localitățile învecinate, în special neolitice și eneolitice, dar și din alte epoci, carte veche, diverse documente și piese etnografice, medalii, piese numismatice, în total peste 1500 de artefacte, expuse în două săli pentru expoziție aflate în clădirea veche, Corpul A al școlii: o sală de clasă și holul clădirii, precum și un depozit-laborator. Între anii 2002 și 2007, când a fost realizată reparația capitală a clădirii, muzeul școlar și-a încetat activitatea, materialele fiind depozitate în diferite încăperi ale școlii. În anul 2007, muzeul a fost reorganizat într-o singură încăpere și o cameră pentru depozit, eu oferind sprijin științific și muzeotehnic colegului, profesorului de istorie Mihai Istov, care s-a ocupat de această activitate.

Muzeul școlar posedă registru propriu de inventar și condiții de etalare a bunurilor culturale păstrate. O nouă etapă de organizare/reorganizare a muzeului școlar a început odată cu titularizarea la Liceul Teoretic *Ion Neculce* a domnului profesor Sergiu Constantin Enea (2012), colegul și colaboratorul nostru, care, în calitate de cadru didactic și director, se îngrijește atât de schimbarea/modernizarea mobilierului, de gestionarea bunurilor culturale, precum și de îmbogățirea colecțiilor.

– *Prezentați-ne acest punct muzeal. Astăzi, în ce situație se află? Care sunt cele mai importante obiecte pe care le adăpostește muzeul? Cum este pus în valoare?*

– Integrat în viața școlii și în activitatea culturală de la nivelul orașului Târgu Frumos, muzeul școlar, care a primit numele întemeietorului său, *profesorul Mihai Constantin*, s-a dorit să fie și este, putem spune, o importantă instituție de interes local, care are un patrimoniu propriu, organizat în două colecții: istorico-arheologică și etnografică, chiar dacă neautorizată încă de Ministerul Culturii, cuprinzând, așa cum am arătat mai sus, artefacte variate din zona Târgului Frumos, adunate prin cercetări de teren și donații. Multe dintre aceste materiale au fost valorificate în studii, articole și în conținuturile *Monografiei orașului Târgu Frumos* (2018).

Colecția arheologică a muzeului școlar cuprinde vestigii preistorice, antice și medievale recuperate prin investigații periegetice, după cum am arătat deja. Se remarcă fosilele de megafaună (mamut), recuperate din punctul fosilifer de la Gura Bădiliței (com. Vânători, jud. Iași), artefactele aparținând culturilor neolitice și eneolitice Criș, Precucuteni, Cucuteni, Horodiștea-Erbiceni, reprezentate prin numeroase unelte litice, ceramică incizată și pictată, plastică antropomorfă și zoomorfă, provenite din siturile de la Balș-Valea Părului, Balș-Coasta Clopoțelului (Criș), Balș-La Brigadă și Rediu-Rugărie (Precucuteni II), Balș-Valea Părului, Târgu Frumos-Baza Pătule și Lukoil/Casa Mandache, Războieni-Tarlaua Experiență și Prigoreni Mici-La Curte II (Precucuteni III), Giurgești-Dealul Mănăstirii, Costești-Cier/

*Lângă Școală, Filiași-Dealul Mare, Gănești-Siliște, Buznea-Valea Lupului, Bălțați-Dealul Mândra, Hoisești-La Pod (Cucuteni A) și Buznea-Siliște/După Grădini, Pri-goreni-Livada cu vișini, Târgu Frumos-Capul Calului (Cucuteni B). Aceștia, li se adaugă numeroase arte-facte aparținând epocii bronzului, epocii fierului, în special civilizației getice (Gănești-Tironu), vestigiile carpice și cele aparținând perioadei migrațiilor din primul mileniu. Nu în ultimul rând, pot și trebuie menționate vestigiile medievale recuperate din vechea vatră a Târgului Frumos, numită *Siliștea Târgu-lui* (prima jumătate a secolului al XV-lea). Muzeul găzduiește o serie de bunuri culturale deosebite, precum vasele cu trei guri de la Costești (Cucuteni A) și Buznea (Cucuteni B), vasul modelat antropomorf de la Hoisești-La Pod (Cucuteni A), amfora cu motive ornitomorfe și complexul de cult de la Buznea, împreună cu o bogată plastică de cult, antropomorfă și zoomorfă.*

Fiind muzeu școlar, în mod firesc, expoziția permanentă este valorificată didactic și cultural, iar multe dintre bunurile culturale păstrate în colecție au fost valorificate științific. De altfel, artefactele cucuteniene deosebite au fost cuprinse și într-o serie de expoziții temporare realizate la nivel regional (Iași și Piatra Neamț, în special). Din păcate, muzeul școlar nu dispune nici de muzeografi și/sau de profesori-documentariști și, de aceea, a funcționat și funcționează prin voluntariatul profesorilor de istorie: Mihai Istov, Liliana Loghin, Sergiu-Constantin Enea, care desfășoară o activitate susținută, dar benevolă.

– Din anul 1991, sunteți profesor în cadrul Departamentului de Științe Umaniste și Social-Politice al Universității „Ștefan cel Mare” din Suceava. Constatăm că prin cursurile susținute ați predat studenților despre izvoarele istoriei vechi a românilor, antropologia culturală a societăților străvechi, istoria veche a României. Descrieți-ne o imagine a primilor locuitori din zona noastră? Cine erau aceștia? Care sunt primele izvoare care reflectă prezența oamenilor în aceste ținuturi?

– Ajungeam la Universitatea „Ștefan cel Mare” din Suceava la vârsta de 36 de ani, tot prin voință proprie, în urma unui concurs susținut în aprilie 1991, când instituția, fostul Institut Pedagogic de 3 ani/Institutul de Învățământ Superior, devenit Institut de Subingineri, filială a Institutului Politehnic Iași, a fost practic reînființată, la 7 martie 1990, și își căuta identitatea⁹, prin dezvoltarea corpului de clădiri și dezvoltarea bazei materiale, reînființarea sau înființarea unor programe de studii și constituirea unui corp profesional competent. În aceste condiții, Facultatea de Istorie și Geografie a avut sedii, rând pe rând, la Palatul de Justiție/fosta Cazarmă austriacă și Închisoare comunistă, cu ore susținute în diverse locații (Căminul fostului Liceu de Construcții sau sălile de la fostul Centru de Proiectare Suceava), în Corpul A al Universității, după 1996-1997, și la

---

⁹ M. Iacobescu, *Universitatea „Ștefan Cel Mare” Suceava (1963-2003)*, Ed. Universității „Ștefan cel Mare” Suceava, Suceava, 2003, *passim*. Date despre cel aniversat la pp. 245, 289 (amintiri, Mihaela Crăciun), 290 (amintiri, Dănuț Huțu), 291 (amintiri, Alis și Bogdan Niculică) și 302.

„Casa Albă”, o clădire veche din campus, care, din păcate, a fost demolată (profitându-se de faptul că nu era înscrisă în Lista Monumentelor Istorice). Am participat, împreună cu colegii, din păcate unii trecuți la cele veșnice, la dezvoltarea treptată a bazei materiale și la întărirea colectivului, la organizarea sălilor/cabinetelor (sălile 58-59) și a Laboratorului de arheologie, iar din anul 2008, la organizarea în noul sediu din Corpul E, cu dotare modernă, cabinete, aparatură.

De la începutul carierei universitare, am avut dorința și vreau să cred că și puțința să depășim mentalitatea remanentă de Institut Pedagogic de 3 ani și/sau cel de universitate mică, și să încerc să realizez un învățământ universitar de foarte bună calitate, bazat pe învățarea învățării, studierea izvoarelor, lecturi solide și interpretări riguroase, pe gândire critică, pluri și interdisciplinară, analitică și asociativă/integratoare/sintetizatoare în același timp, cre-ativitate, pentru a asigura studenților de la Suceava șanse egale cu ceilalți colegi ai lor din celelalte centre universitare. În același timp, în proiectarea și punerea în operă a activităților didactice și practice, am urmărit asigurarea unor legături puternice între conținuturile științifice teoretice, înnoite la nivelul ultimelor descoperiri, și realitățile practice, arheologice și istorice, învățarea/deprinderea tainelor cercetării, dezvoltarea unor noi viziuni interpretative, pentru a contribui la înțelegerea profundă, multi-dimesională a oamenilor și societăților de altădată.

Prin grija colegilor și „contabilitatea” pe care au realizat-o, „am aflat și eu” cât de multe discipline

am pregătit și susținut, în cei 29 de ani de învățământ universitar, așa cum au inventariat colegii care s-au ocupat de prezentarea mea în recent apărutul volum, intitulat *Eternitatea Arheologiei*¹⁰, pe care mi l-au dedicat la atingerea vârstei de 65 de ani, cărora le mulțumesc și cu acest prilej, pentru intenție, efort și realizare. Pregătirea pentru fiecare dintre disciplinele pe care le-ați enumerat, precum și pentru celelalte, care acum se găsesc doar în CV și în fostele documente didactice, a însemnat un efort deosebit, realizat din mers, mai ales din cauza faptului că fusesem anterior profesor de liceu, cu alte cerințe de documentare, generaliste și generalizatoare, pentru toate timpurile istorice și spațiile geo-istorice, cu accentul pus pe istoria social-politică, iar în cazul Istoriei naționale, pe istoria mișcării muncitorești, revoluționare, a P.C.R., a congreselor și a tovarășilor... etc., precum și din cauza specificului activităților didactice din învățământul preuniversitar și a multitudinilor de obligații de toate felurile, când nu era posibilă o aprofundare, o specializare într-unul sau mai multe domenii mai restrânse.

La acestea, se adăuga și o altă provocare, faptul că, într-o nouă realitate istorică post-decembristă, nu se mai puteau urma/continua vechile paradigme științifice, iar deschiderea de după 1990, către fluxul informațional mondial, făcea absolut necesară primenirea abordărilor metodologice și

---

¹⁰ A. Melniciuc, B.P. Niculică, S. Ignătescu, S.-C. Enea, *Eternitatea Arheologiei. Studii în onoarea profesorului Dumitru Boghian la a 65-a aniversare*, Ed. Mega, Cluj-Napoca, 2020.

științifice și realizarea unui acord cu întreaga istoriografie din lume, de care fuseserăm rupti decenii de-a rândul.

Cu toate acestea, buna pregătire metodologică, dobândită, conștientizată și operaționalizată încă din anii formării mele universitare, numeroasele lecturi științifice pe care le realizasem și continuarea activității de cercetare, deși limitată, mi-au fost foarte utile în surmontarea greutăților, chiar în condițiile în care, în paralel, îmi desfășuram programul de pregătire în cadrul doctoranturii și elaboram lucrarea de doctorat, susținută public în anul 1999. Importante au fost, esențiale chiar, aș spune, deprinderile și competențele metodologice de învățare și cercetare, de a ști să învăț în orice context, în orice situație, să stochez și să operaționalizez informația, de a dori să înțeleg și altfel faptele, evenimentele și procesele istorice și, nu în ultimul rând, lecturile continue, după principiul *nulla dies sine linea*.

Astfel, efortul nu a fost în zadar, chiar dacă am avut posibilitatea, cu multe regrete, să văd cât timp și cât de multe cunoștințe pierdusem prin faptul că am fost izolați de fluxul ideatic mondial, atât în anii studenției, cât și în anii de început ai carierei, și am încercat câteodată, chiar cred că am și reușit să asimilez o importantă cantitate de informații noi, de o calitate superioară, prezentate în alte viziuni decât cea a materialismului dialectic și istoric, care era cvasi-obligatorie înainte de 1990, să reflectez asupra a ce și cât poate fi păstrat și utilizat din rezultatele vechilor cercetări arheologice și istorice, realizate și interpretate în manieră partizană, și cum pot fi ra-

cordate acestea la reconstrucția istorică regională, europeană și chiar mondială.

În același timp, am putut observa cât de lacunare au fost cercetările arheologice în perioada anterioară și cât de timide au fost investigațiile pluri și interdisciplinare, cât de puțini specialiști aveam, și din păcate, pentru fiecare epocă, comparativ chiar cu alte țări *foste socialiste*, că nu erau acoperite corespunzător toate epocile și compartimentele, dar se vorbea cu obstință și din ce în ce mai politizat de vechime, continuitate, statornicie, dăinuire etc., neacoperite cu dovezi, sau numai despre mărețele fapte din istoria națională, fără a le pune în comparație și valoriza (că avem cu și de ce) cu cele din istoria universală. Să ne mirăm de ce azi continuă astfel de abordări nesănătoase, departe de realitățile istorice de altădată și de ce suntem priviți cu scepticism? Retorismul întrebărilor este evident.

Practic, am fost nevoit și a trebuit să renunț la mai bine de jumătate din ceea ce învățasem în facultate și să-mi primenesc cunoștințele să-mi îmbogățesc paleta metodologică. Această renunțare a fost și este numai aparentă însă, deoarece vechile cunoștințe, inclusiv materialismul dialectic și istoric, constituie o solidă bază de comparare, avantaj pe care mulți colegi nu-l au sau nu-l conștientizează, mai ales pentru faptul că, pentru unii, cercetarea arheologică începe numai cu *New Archaeology*, reprezentată de procesualism și/sau post-procesualism. De aceea, apar, și după 30 de ani, așa-zisele abordări marxiste, chiar și în istoriografia mondială, și cu varianta neo-marxismului. După părerea mea, acestea reprezintă doar stadii ale mersului general al ideii-

lor, fără să fie necesar să facem din ele dogme și/sau osaturi irefutabile de cunoaștere, interpretare și înțelegere a lumilor trecute, prezente sau ale celor care vor veni.

Trecând la a schița și discuta tabloul vieții primilor locuitori din zona noastră, trebuie subliniată, de la început, puținătatea izvoarelor arheologice, în ciuda eforturilor, uneori susținute, ale arheologilor paleoliticieni. În această privință, trebuie avut în vedere atât specificul cercetărilor depozitelor arheologice aflate îngropate în straturile adânci de loess sau situate în diferite contexte geologice; condițiile paleo-geomorfologice: încheierea orogenezei carpatice și subcarpatice, configurarea rețelei hidrografice actuale, tributară vechiului curs al Dunării, retragerea treptată a Lacului Getic și a celui Panonic, evoluția marelui lac de apă dulce anterior Mării Negre etc., precum și condițiile paleo-climatiche, în care au existat îndelungatele stadii glaciare și interglaciare, cu vegetația și fauna specifice de acum câteva sute și zeci de mii de ani în urmă.

Dintre cei care s-au ocupat de studierea urmelor prezenței vechilor/primelor comunităților umane, trebuie remarcați, pentru săpăturile lor și publicarea rezultatelor, Constantin Nicolăescu Ploșor, Alexandru Păunescu, Maria Bittiri, Florea Mogoșanu, Mihalachi Brudiu, Vasile Chirica, Marin Cârțumaru, Mircea Anghelinu, Nicolae Chetaru, Vsevolod Marchevici, Ilie Borziac, Serghei Covalenco, Nicolae Telnov etc., care se adaugă contribuțiilor mai vechi ale lui Nicolae Moroșan, Ceslav Ambrojevici și alții.

Lipsească, din păcate, la răsărit de Carpați, dovezile antropologice, fosilele umane singulare și/ sau asociate în complexe funerare. Puține dovezi antropologice sunt și pentru celelalte zone ale spațiului carpato-danubian. În aceste condiții și bazându-ne doar pe dovezi indirecte (urmele taberelor de culegători și vânzători din zonele Nistrului mijlociu și a Prutului mijlociu, foarte bogate în silex, utilizat ca materie primă predilectă pentru confecționarea armelor și uneltelor cu tăiș, pe cele din zona Bistriței nemțene sau din grotele și adăposturile din *toltrele* nord-basarabene etc.), putem arăta, în stadiul actual al investigațiilor, că reprezentanții ai genului *Homo erectus* și neanderthalienii (*Homo sapiens neanderthalensis*) au fost unii dintre primii locuitori ai spațiului est-carpatic. Dar repet, este vorba de urmele de locuire și *industriile* litice numite *premusteriene* și *musteriene*, din paleoliticul inferior târziu și paleoliticul mijlociu, de pe la 300.000 de ani până pe la 40.000 de ani BP (ani anteriori prezentului).

De altfel, prezența primilor oameni în spațiul carpato-danubian este și trebuie legată de procesul general de populare a Europei, care, în momentul de față, cu excepția Caucazului (fosilele de la Dmanisi, din Georgia, *Homo erectus georgicus*, evaluate la cca. 1,8 mil. ani în urmă), nu pare să fie mai veche de un milion de ani (a se vedea descoperirile din Spania, în special). De asemenea, nu pot fi luate în calcul, din cauza condițiilor de descoperire și a aspectului, materialele osteologice recuperate de la Bugiulești (com. Tetoiu, jud. Vâlcea), care au fost atribuite (C.S. Nicolaescu-Plopșor, D.C.S. Nicolăescu-Plopșor) unui ipotetic *Australanthropus oltenieni-*

sis (Sic!), datat pe la 2 mil. de ani înainte de prezent. Rămâne însă importanța descoperirilor din Valea lui Greuceanu, de la Bugiuleşti, ca un important depozit fosilifer, un sit paleontologic, care ar trebui investigat pluridisciplinar în continuare.

Certă este, deocamdată, prezența lui *Ion*, reprezentant al genului *Homo sapiens* (*Homo sapiens carpathicus*), omul modern, ale cărui fosile au fost descoperite în *Peștera cu Oase* de la Steierdorf (lângă Anina, jud. Caraș-Severin), datate pe la 40.000 de ani înainte de prezent, potrivit paleoantropologului american Erik Trinkhaus, și ale Lui *Vasile* și ale *Marii* (denumiri metaforice), mult mai „tineri”, care se adaugă celor câteva fosile existente anterior, descoperite în diferite peșteri din Carpații Meridionali (*Peștera Ohaba Ponor*, jud. Hunedoara; *Baia de Fier - Peștera Muierii*, jud. Gorj etc.). De aceea, izvoarele utilizate pentru reconstituirea vieții și devenirii primelor comunități umane în spațiul nostru sunt cele arheologice, antropologice, arheozoologice etc., care, pe lângă faptul că sunt foarte puține, nu sunt cercetate întotdeauna pluri și interdisciplinar, deoarece necesită importante resurse financiare, iar reconstituirile sunt relative, potrivit stadiului cunoașterii contemporane, trebuind să ne așteptăm ca în viitor, odată cu investigarea altor „dosare” ale „arhivei pământului”, odată cu descoperirea altor fosile umane, și nu numai, investigate potrivit cerințelor moderne, viziunea, înțelegerea actuală despre prezența „primilor” oameni în spațiul carpato-danubian să se schimbe semnificativ.

– În contextul celor precizate, ce ne puteți spune despre Muzeul de Sit arheologic de la Cucuteni? Cultura Cucuteni este una dintre cele mai vechi din lume. Oferiți-ne o prezentare a acesteia. Care sunt principalele caracteristici ale acesteia?

– Muzeul arheologic Cucuteni este un important monument de cultură, generat de ideile profesorului Marin Dinu, și care a rămas, în cea mai mare parte, neschimbat din anul 1984 (centenarul cercetărilor de la Cucuteni), adăpostind și conservând *in situ* un tumul princiar getic, datat în secolul al IV-lea BC, aflat într-un stadiu avansat de cercetare, deoarece a fost investigat și cu scopul conservării *in situ*, dar, din păcate, nu este și un muzeu al culturii Cucuteni, măcar pe potriva celui de la Piatra Neamț, și nici unul al localității sau comunei. Cauzele sunt multiple: locul și dificultatea protejării bunurilor culturale mobile într-un loc mai izolat, finanțarea deficitară și lipsa proiectelor, fie și cu finanțare europeană, cel puțin de dimensiunile celui denumit *Parcul Arheologic Cucuteni*, inițiat și derulat de colegul Vasile Cotiugă, dificultatea găsirii unui specialist al Complexului Muzeal Național Moldova din Iași, *om al locului*, care să se ocupe îndeaproape de întreaga activitate muzeologică, inerțiile autorităților locale, orientarea autorităților județene doar către municipiu și unele dintre monumentele înscrise în Lista Monumentelor Istorice, schimbul de generații de specialiști, părerile și atitudinile păguboase ale unor tineri specialiști, potrivit cărora se știe destul despre cultura Cucuteni sau că depozitele muzeelor sunt prea pline și gem de materiale arheologice ne-

prelucrate, umblând numai după piese deosebite și *capodopere* și *se bucură ca niște copii* de piesele brconate de detectoriști și recuperate, doar parțial, de Poliția de Patrimoniu etc., etc... Lipsă de viziune, stângăcii, inerții păguboase...

Trecând la construirea unui răspuns pentru ultima parte a întrebării, precizez că, indubitabil, cultura Cucuteni, împreună cu varianta sa răsăriteană, Tripolye sau Trypillia, este una dintre cele mai vechi din lume (mil. V-IV BC) și una dintre cele mai importante civilizații ale eneoliticului european, așa cum sunt multe altele, din apropiere sau mai de departe, dar pentru a-i înțelege mai bine valoarea, trebuie cercetată, înțeleasă, reconstituită, valorizată și valorificată în context continental. Cu atât mai mult cu cât avem cu ce și avem și de ce.

Cercetată de aproape 140 de ani (din 1884, cercetările din situl eponim din România de la Băiceni, com. Cucuteni, jud. Iași, și din 1893, când au început investigațiile din situl eponim de lângă Kiev, Tripolye/Trypilla), perioadă în care s-au adunat o cantitate importantă de materiale arheologice și un număr însemnat de studii, articole și lucrări de sinteză, cercetătorii au conturat profilul și caracteristicile acesteia, care sunt relativ bine definite și cunoscute, în linii generale. Cu toate acestea, cercetările interdisciplinare și prospecțiunile geofizice non-invasive au adus o importantă schimbare a viziunilor despre habitatul uman cucutenian, pe parcursul devenirii sale milenare, complexul cultural Precucuteni-Cucuteni/Tripoly/Trypilla evoluând de-a lungul a mai bine de 1500 de ani, iar dacă luăm în calcul și succesorii, purtătorii culturii Horodișteea-

Erbiceni-Gordinești și cei ai celorlalte grupuri culturale tripoliene târzii, vârsta urcă către două milenii, între începutul mileniului al V-lea și sfârșitul mileniului al IV-lea BC, adică întreaga perioadă a eneoliticului est-carpatic.

Așa cum arătam, grație cercetărilor îndelungate, putem spune că este o civilizație cunoscută, dar, cu toate acestea, încă insuficient. Astfel, au fost repertoriate aproape 3000 de situri pe teritoriile celor trei țări în care sunt cunoscute vestigiile acestor comunități: România, Republica Moldova și Ucraina, răspândite pe o suprafață de peste 20.0000 km². Câteva sute dintre acestea au fost, de-a lungul timpului, investigate prin sondaje, săpături sistematice, din care unele exhaustive (ex. Hăbășești, Trușești), altele pe suprafețe întinse (Târpești, Cucuteni-Băiceni-Cetățuie, Izvoare, Bodești-Frumușica, Poduri, Scânteia etc.) și/sau prin prospecțiuni geofizice.

În ceea ce privește spațiul, comunitățile cucuteniano-trypilliene au ocupat, în principal, subunitățile vastului Podiș Moldo-Volhyno-Podolian, străbătut nord-sud de câteva râuri mari, precum Siretul, Prutul, Nistrul, Bugul de Sud și Niprul mijlociu, răspândindu-se, în timp, din depresiunile sud-est transilvane și zona Carpaților Orientali până la Niprul de mijloc (Ucraina) și din NE Munteniei și Sudul Moldovei până în Podișul Lublinului (Polonia), dezvoltând treptat, potrivit condițiilor de mediu, influențelor și evoluției particularizate, mai multe variante regionale.

În mod firesc, în acest uriaș spațiu, de-a lungul celor două milenii, comunitățile umane au utilizat diferite tipuri de așezare și de locuințe. Investigațiile

din ultimul timp ne arată că precucutenienii și cucutenienii (subînțelegându-i și pe tripolienii) aveau așezări sistematizate și fortificate, după planuri asemănătoare sau diferite cu cele din Balcani sau zona Dunării mijlocii. Dimensiunile acestora erau variabile de la așezări mici, de 1-2 ha, la așezări mari, de câteva zeci de ha, și așezări „gigant”, de câteva sute de ha, mai ales în arealul estic, cu planuri liniare și/sau concentrice, cu căi de acces și circulație bine delimitate, cu unul sau mai multe șanțuri de apărare și, probabil, palisade și turnuri, adevărate *cetățui* care controlau o zonă sau se aflau integrate în rețele de situri fortificate, aflate, de cele mai multe ori, de-a lungul unor trasee longitudinale sau transversale arealului de răspândire sau la granițele cu alte comunități, cum ar fi cele stepice, care utilizau deja calul domestic la deplasarea călare, dar nu numai.

Toate acestea arată existența, la nivelul eneoliticului est-carpatic (mil. V-IV BC) a unor idei clare despre organizare și gestionare a spațiului construit sau al celui utilizat pentru producție (câmpuri, pășuni, terenuri de cules și vânat etc.) și a unui/unor sisteme de administrare micro și macroregională, mai ales atunci când anumite situri centrale controlau alte așezări și comunități din spațiile adiacente și aveau funcția de centre economice, social-administrative, militare și religioase.

În cadrul așezărilor, precucutenienii și cucutenienii au realizat diferite tipuri de locuințe, în funcție de condițiile de mediu, de puterea economică, de gradul de dezvoltare a indivizilor și colectivităților, de ierarhiile sociale, de tradiții și influențe, de funcționalitățile individuale și/sau comunitare,

într-un cumul de factori, de la bordeie simple mono sau pluricompartimentate, la locuințe de suprafață, descoperite arse și distruse, realizate din lemn și lut, uneori cu podele-platformă și plafoane, de regulă cu un cat sau etajate, cu mai multe camere, dotate cu instalații de foc (vetre și cuptoare, unele frumos ornamentate), cu amenajări de stocat rezervele de apă și hrană (casete și silozuri), instalații de măcinat și alte spații gospodărești (ateliere), de dimensiuni mici, mijlocii și mari/foarte mari (megastructuri), acestea din urmă fiind interpretate diferit, drept construcții cu rol comunitar (administrativ, social) sau cultic (sanctuale), cu diferite dependențe (anexe, gropi interioare și exterioare).

Se cunosc multe lucruri despre economia acestor comunități eneolitice, predilecte fiind, în proporții diferite, de la zonă la zonă, cultivarea plantelor și creșterea animalelor (bovine, ovicaprine, porcine etc.), cu diferite specializări, meșteșugurile casnice și comunitare, confecționarea armelor, uneltelor din silex, piatră cioplită, șlefuită și perforată, os, corn, a ceramicii, în special pictată, dar și a celorlalte specii uzuale, practicarea metalurgiei atingând un nivel tehnologic înalt pentru vremea aceea, comparabil cu cel al populațiilor eneolitice balcanice sau central-europene.

Din păcate, descoperirile arheologice lasă cu greu să se întrevadă, în spatele urmelor materiale, elementele mentalului cucutenian, relațiile de proprietate, comportamentele din viața de zi cu zi, relațiile sociale și raporturile dintre indivizi, în cadrul microgrupurilor (familiile și tipurile acestora), clanurilor și macrogrupurilor sociale teritoriale, într-o

societate ierarhizată (a se vedea unele depozite/tezaure cu piese de aramă, aur și podoabe de etalare a statutului social, realizate din alte materiale) sau elementele legate de ideile, credințele și practicile magice și religioase ale *omului cucutenian* și, de aceea, reconstituirile sunt grevate de un ridicat grad de subiectivitate.

Markerul identitar al acestei civilizații îl constituie splendida sa ceramică ornamentată, cu o mare varietate de forme, unele uzuale, gospodărești, altele cu rol de accesorii (*paraphernalia*) cultice și decoruri, cu grade diferite de realizare, în funcție de nivelul de specializare al meșteșugarilor olari și al centrelor de producție, utilizându-se cuptoare evaluate. Lucrată cu mâna, folosindu-se uneori diferite instalații/suporturi rotative cu mișcare lentă, formele ceramicii ornamentate impresionează prin armonia dimensiunilor și simetria părților componente, de multe ori, redate antropomorf sau antropomorfizate prin decor.

Impresionează în mod deosebit paharele, amforele și amforetele, vasele piriforme, vasele suport și vasele fructieră, străchinile și castroanele etc., frumos pictate și, inițial, atent finisate prin aplicarea de angobe lustruite și, poate, ceruite, cu decor spiralic, meandric și geometric care evoluează de la cel excizat, incizat, ștanțat și/sau pictat după ardere, mai rar înainte, în perioada precucuteniană (sec. 50-46/45 BC), la cel pictat cu alb, roșu și negru, în benzi de lățimi diferite, care era dispus în registre orizontale și „panouri” metopice și/sau registre verticale potrivit părților componente ale vasului, pe întreaga

suprafață exterioară, uneori și pe cele interioare, în faza Cucuteni A (sec. 46/45-42/41 BC).

Ulterior, în faza Cucuteni A-B (sec. 42/41-39 BC), benzile devin liniare, culoarea neagră căpătând o importanță mai mare, nu numai în trasarea conturilor motivistice și decorul continuă să fie dispus în conformitate cu părțile vasului, mai puțin partea/treimea inferioară a acestora (probabil îngropată în podeaua simplă a caselor), iar către sfârșitul acesteia, dar mai ales în faza Cucuteni B (sec. 39-35 BC), ornamentarea pictată capătă un evident aspect geometric, mult mai standardizat și simplificat, dar apar redată și scene cu personaje antropomorfe și reprezentări zoomorfe, prezentate în poziții cultice uneori, care arată configurarea unor clare idei religioase transmise prin intermediul picturii. În perioada culturii succesorilor, Horodiștea-Erbiceni-Gordinești (sec. 35-30 BC), ca urmare a împletirii moștenirilor cucuteniene cu cele ale noilor veniți (populații stepice, purtătorii ceramicii șnurate și a amforelor sferice și ale unor noi influențe sudice), scade treptat/se pierde tradiția ceramicii pictate și motivistica este redată prin incizie, motive plastice, unele realizate prin ștanțare și impresiuni cu șnurul.

Se observă astfel, din perspectiva tehnicii decorului, o evoluție de la incizie către pictură, de la ornamentarea întregii suprafețe către dispunerea selectivă a decorului, utilizarea aceluiași tehnici picturale și pigmenți de-a lungul a mai bine de jumătate de mileniu. Pictura se realiza înainte de ardere, cu prepararea suprafețelor de pictat, utilizarea aceluiași rețete tehnologice ale coloranților bazați pe pigmenți minerali (oxizi de calciu, oxizi de fier, oxizi de

mangan, cu origine carpatică sau din pământurile colorate locale, determinate prin cercetări interdisciplinare).

Dar dincolo de manierismul și tehnica decorativă, important a fost mesajul, care de multe ori ne scapă, dar este legat foarte probabil de spiritualitatea acestor comunități. Vedem că decorul este *haina, veșmântul vasului*, mai ales că majoritatea recipientelor sunt antropomorfe și antropomorfizate și, într-o lume eneolitică în care *sacrul era omniprezent*, pictura reprezenta replica veșmântului Zeiței Mamă, atotputernică, sau ale preoteselor acesteia, generând contaminarea magică cu spiritul și fecunditatea divinității feminine, care era esențială în credința acestor oameni eneolitici, pentru asigurarea supraviețuirii. De aceea, fondurile diferite ale picturii, alb, natural (perete vasului) sau roșu pot desemna cele două cicluri dominante: al vieții și al morții, strâns legate între ele.

În același timp, în așezări, în contexte arheologice diferite (în stratul de cultură, în gropi, în locuințe singulare, decontextualizate și/sau asociate în complexe de cult (Poduri, Isaiia, Sabatinovka, Dumești, Ghelăiești, Buznea), au fost descoperite mii de statuete, idoli din lut, antropomorfi (feminini și masculini) și zoomorfi, *chipuri cioplite* care reprezentau, după părerea noastră, deopotrivă efigii ale paleo-divinităților cultului fecundității și fertilității și, totodată, replici ale indivizilor din viața reală, care erau, la rândul lor, copii ale divinităților eneolitice. Cu aceeași destinație de cult au fost realizate numeroase replici miniaturale ale vaselor în mărime naturală, machete de mobilier (tronuri, mă-

suțe) și locuințe, utilizate în riturile și ritualurile de fundare ale așezărilor și locuințelor întemeietorilor, piese votive, închinare paleo-divinităților casnice și comunitare, accesorii în practicile magice și religioase etc. Nu în ultimul rând, trebuie menționate contextele clar legate de comportamentul, credințele și practicile religioase ale cucutenienilor și tripolie- nilor, cum ar fi locuințele-sanctuar, „templele” și asocierile de cult care vorbesc și de un anumit tip și stadiu de organizare religioasă asemănătoare, dar premergătoare, celor cunoscute ulterior.

Din păcate, lipsesc dovezile clare ale ritului funerar și necropolele, binecunoscute la unele culturi învecinate, ceea ce pune problema existenței unor practici deosebite de tratare a celor care au trecut în lumea de apoi, care nu lasă urme atât de vizibile arheologic: anumite tipuri de incinerare, cu răspândirea resturilor de cremație, și antropofagia rituală nefiind excluse.

Putem spune, cu destul de multă siguranță, că, în ansamblul său, complexul cultural Precucuteni-Cucuteni-Tripolie reprezintă o sinteză etno-culturală a eneoliticului local, petrecută în urma unor complexe procese de migrație, colonizare, cucerire, aculturație, asimilare și transformare culturală, inițial între purtătorii culturii Boian, faza Giulești, care au pătruns în Transilvania de SE și Moldova, cu cei ai culturii liniar ceramice târzii, formându-se, pe parcursul conviețuirii, comunitățile culturii Precucuteni. Acestea, la rândul lor, în decursul evoluției lor seculare, au receptat alte influențe sudice, din partea comunităților, culturilor Vinča-Turdaș și Hamangia, influențe vestice și nord-vestice din partea

unor comunități, Lengyel și Tisza, și a celor transilvane, Lumea Nouă, Iclod, Foeni, Petrești și, înaintând spre nord și est, au asimilat alte comunități liniar-ceramice târzii și ale ceramicii cu benzi punctate (*Stroke Band Pottery culture*) din bazinele Siretului superior, Prutului superior și mijlociu și cele bugo-nistriene, astfel încât au evoluat de la o cultură cu trăsături sudice, de tip Boian, în faza I, la una cu certe caracteristici post-liniare, în faza a III-a.

Influențele ulterioare ale culturilor cu ceramică pictată Gumelnița A1, prin aspectul cultural Stoi-cani-Aldeni-Bolgrad, și Petrești au fost decisive în trecerea la realizarea decorului prin pictare înainte de arderea vaselor în cadrul culturii Cucuteni. Trăind într-o lume dinamică, comunitățile cucuteniene și trypilliene au receptat alte numeroase influențe din partea comunităților culturilor vecine: Gumelnița, Petrești, Tiszapolgár și Bodrogkeresztúr, Malice, Lengyel-Polgar, Lublin-Volhynia și cele stepice, cu rol benefic în dezvoltare. Din păcate, specialiștii s-au aplecat mai puțin către studierea influențelor inverse, pe care le-au exercitat cucutenienii și trypillienii asupra comunităților vecine, acestea rămânând o importantă direcție de cercetare.

– *Domnule profesor, în cariera dumneavoastră, ați îndrumat sute de studenți, cadre didactice în vederea alcătuirii și susținerii lucrărilor de licență sau a celor pentru obținerea gradelor didactice. Comparativ cu perioada susținerii lucrării dumneavoastră de licență, a gradului didactic... cum se prezintă astăzi studenții, cadrele didactice? Mai au pasiunea pentru a cunoaște trecutul istoric al oamenilor din aceste ținuturi? Vă adresez a-*

ceastă întrebare, pentru că, în ultimii ani, la nivelul societății noastre, în ceea ce privește cunoașterea trecutului, se vede și se simte o oarecare „nepăsare”.

– Da, este o întrebare deosebit de provocatoare, mai ales când rememorez și inventariez anii în care am fost cadru didactic în învățământul preuniversitar și universitar, raporturile didactice și științifice și, de ce nu, umane, cu elevii și studenții care mi-au permis să dobândesc și cunoștințele, și experiența firească de a face comparații între propria mea formare și devenire profesională și socială și noile generații de elevi, studenți, cadre didactice etc. În același timp, meditez și asupra faptului că judec sau judecăm niște realități umane și sociale oarecum diferite, atât în ceea ce privește contextele social-istorice, în care au evoluat sau evoluează generațiile, chiar din perioada recentă, de-a lungul a mai bine de o jumătate de veac, cu schimbări radicale post 1990, față de perioada anterioară, pe care le-am trăit și le trăiesc *cu ochii larg deschiși*, și îmi place să cred că le-am înțeles măcar parțial, precum și posibilitățile, timpul de exprimare, de etalare a rezultatelor vieții și carierei, pe de o parte *cei care au făcut*, și rezultatele lor au fost și sunt vizibile, pe de cealaltă parte *ceilalți, care nu au făcut sau vor face*, care sunt fie în curs de formare, fie în deplin curs de exprimare profesională și socială și au viitorul în față.

Totodată, pentru timpul cât am activat în calitate de cadru didactic, pot să decelez două perioade de *recrutare* a studenților, cu efecte asupra nivelului de pregătire al educaților: o primă perioadă în care s-a continuat admiterea la facultate pe bază de exa-

men, care permitea un anumit tip de selecție, indiferent dacă era vorba de studenți bugetari sau cu taxă, și cea de-a doua, a liberalizării, a democratizării studiilor universitare, a admiterii pe bază de dosar, cu multiple opțiuni, care au în vedere mediile studiilor liceale și a celei de bacalaureat. În ambele perioade, am lucrat cu colective de studenți care proveneau din medii sociale, familiale diferite, cu posibilități materiale și psiho-intelectuale variate, motivații și aspirații diferite, grade diferite de pregătire, ca urmare a nivelului de cunoștințe și competențe dobândite de-a lungul școlarității anterioare.

De asemenea, am observat că schimbările economice, sociale, politice, de mentalitate, care s-au petrecut și se petrec în țară, au reverberații profunde în sufletul, atitudinile și comportamentul tinerilor, că valorile sociale inversate, bazate pe îmbogățirea rapidă și promovarea rapidă, indiferent de modalități, fără a da seama întotdeauna, i-au afectat și îi afectează, chiar dacă școala propovăduiește gândirea critică și valorile pozitive. Sunt realitățile și provocările timpului trăit azi, într-o vreme când presiunile media și acțiunile sociale sunt puternice, cu remanente și influențe păguboase (*lasă că merge și așa...*, „becalizare” etc.). Și în timpurile noastre trecute, vorbesc din perspectivă individuală, oamenii au fost diverși, fapt pentru care cred că nu trebuie să idealizăm o perioadă în detrimentul alteia, cu variabilitățile expuse.

Oamenii, ca ființe bio-psiho-sociale, împrumută foarte multe dintre valorile, precum și foarte multe dintre tarele sistemului social în care trăiesc. De aceea, și generațiile în formare și exprimare soci-

ală sunt eterogene. Cu toate acestea, pot spune că am observat, de foarte multe ori, zbaterea, dorința și voința de a-și croi propriul drum, de a-și depăși condiția anterioară, de a performa. Există foarte mulți tineri responsabili, care își practică meseriile și profesiunile cu mult talent și corectitudine. Din această perspectivă, nu văd nicio diferență față de generațiile anterioare.

Nu trebuie însă să ne facem că nu vedem, dar există elevi, studenți, profesori mai puțin pregătiți, indiferenți și/sau delăsători, cazuri în care mă întreb dacă nu au alte motivații, dacă nu cumva fac ceea ce nu și-au dorit, *într-o dragoste cu de-a sila* sau din comoditate, dacă nu cumva de vină sunt sistemul și modul de promovare în orice domeniu, care este permisiv și corupt, bazat mai mult *pe concursuri de împrejurări* decât pe concursuri cinstitute, pe o competitivitate reală și transparentă, în ciuda multor acțiuni heuripiste și festive de curățare.

Dar, cei mai mulți dintre elevi, studenți și profesori sunt serioși, bine intenționați, se pregătesc corespunzător, cu dragoste, cu pasiune pentru ceea ce fac, realizează lucrări de licență, dizertație, grad și/sau doctorat conform cerințelor; dar aici, o responsabilitate uriașă revine și formatorilor, îndrumătorilor, care, din păcate, din varii motive, obiective și subiective, nu alcătuiesc un corp omogen. În această accepțiune, cred că ne aflăm și în fața unei crize de resurse umane care pregătesc cadrele necesare societății românești, de formatori, și avem numeroase exemple de lipsă de profesionalism, de lipsă de cunoștințe și practici deontologice deficitare, chiar de rea-voință și acțiuni negative, interesate

și voite, care aruncă o lumină nefavorabilă asupra tuturor celor care se ocupă de formarea generațiilor tinere.

Cei mai mulți dintre studenții pe care și eu i-am învățat, *i-am dăscălit* au dovedit și dovedesc o pasiune reală față de studierea trecutului istoric, unii chiar și pentru cercetarea istoriei locale sau a diferitelor teme din istoria regională sau națională, dintre care unii îmi sunt valoroși colaboratori. Mulți dintre aceștia, ca profesori de istorie și geografie, de filosofie sau limbi străine, potrivit specializărilor pe care le-au urmat, și-au continuat pregătirea prin susținerea examenelor pentru obținerea gradelor didactice aferente promovării în carieră. De asemenea, am numeroase exemple în care, înainte sau după obținerea gradului didactic I, unii absolvenți (*alumni*) au realizat lucrări de doctorat, unele publicate, sau sunt înscriși în diferite programe de pregătire doctorală. În același timp, ne vin vești foarte frumoase despre rezultatele deosebite ale absolvenților noștri atât ca profesori sau în diferite funcții (directori de școală, inspecți școlari), ca să ne referim numai la domeniul profesional. O parte dintre absolvenți au ajuns să activeze în alte domenii decât cel didactic, ca arheologi, muzeografi, arhiviști, bibliotecari, cercetători, manageri ai unor instituții de cultură, cu rezultate valoroase în munca specifică pe care o desfășoară. Alții au ales să-și desfășoare activitatea fie în unele domenii lucrative, fie în instituții ale statului (polițiști de frontieră, funcționari publici) sau în media, fie au devenit preoți, scriitori și artiști. Dincolo de această diversitate a activităților pe care le desfășoară absolvenții noștri, important este faptul

că aproape toți performează profesional și nu numai, fapt care ne generează un sentiment deosebit de plăcut, cel al muncii împlinite că am *meșteșugit*, și eu/noi *oameni*. Este, dacă vreți, răsplata incomensurabilă de care mă bucur cel mai mult.

În ceea ce privește pasiunea pentru cunoașterea trecutului, în general, și a trecutului nostru ca neam, națiune și țară, pot spune că este vie. Sunt consultat de multe ori de absolvenți sau de alți cetățeni cu privire la valoarea unor lucrări cu caracter istoric, strict științifice sau de popularizare, mai comerciale; văd că tinerii învață istoria alternativ, călătorind, vizitând muzee, monumente și situri istorice și culturale, vizionând spectacole și filme care abordează teme istorice și culturale, citind literatură cu specific istoric, vizionând filme documentare pe diferite canale media și internet etc. De aceea, cred că este doar o aparență „nepăsarea” față de cunoașterea trecutului. Este adevărat că nu toți o fac, dar o asemenea abordare a fost în toate timpurile. Toți oamenii trec prin timp, cum ar fi spus Garabet Ibrăileanu, dar nu toți valorifică și valorizează această trecere. Lumea merge înainte prin oamenii bine informați, cu gândire și acțiune critică, care creează plusvaloare, prin elitele spirituale.

Evident că se manifestă și numeroase fapte negative, reprobabile, că în goana unei așa-închipuite îmbogățiri/prosperități imediate se distrug, de către „afaceriști” și slugile lor din administrație, orbii de ignoranță și interese, monumente istorice, situri arheologice, situri naturale, că în unele medii, mai mult sau mai puțin avizate, se promovează „spectaculosul” din istorie și se fac *top ten*-uri și alte

clasamente cu evenimente și personalități istorice, de cele mai multe ori în detrimentul adevărului și al științei trecutului, că au apărut și apar, de dragul câștigurilor materiale imediate, reviste, „lucrări istorice” și „documentare” comerciale, scrise sau realizate de pseudo-specialiști (ingineri, militari lăsați la vatră, foști securiști, sereiști, medici, scriitori etc.) care romanțează sau schilodesc și torturează istoria, care pun concluziile înaintea demonstrației și argumentației, răstălmăcind izvoarele și reconstrucțiile științifice, creând confuzie în rândul *consumatorilor de trecut* și impresia că istoricii de profesie mint, ascund „adevărurile revelate” de „veritabilii inițiați și cunoscători” și sunt vinovați de lipsa unei istorii adevărate. Acestora li se adaugă numeroasele aniversări și comemorări care, în loc să păstreze decența și justa măsură a unor asemenea evenimente, devin spectacole festive și patriotarde, însoțite de meniuri electorale, care falsifică sensul trăirilor adevărat patriotice, luminate, conștiente, profunde, constructive. De aceea, cred că este vorba mai degrabă de o dezorientare decât de o „nepăsare”, de multe ori fiind foarte greu, pentru oamenii cu pregătire medie, unii chiar cu pregătire superioară, să discearnă în noianul de informații cu caracter istoric vehiculate.

– *Sunteți autorul cărții **Începuturile Istoriei Omenirii** apărută la Editura Bucovina Istorică din Suceava în anul 2003. Prezentați-ne această „adevărată aventură cognitivă”.*

– Lucrarea intitulată *Începuturile Istoriei Omenirii* a fost concepută și realizată atât din rațiuni didactice, determinate de nevoia de a avea un suport de curs și seminar dezvoltat pentru disciplina *Preistorie Generală*, cât și din dorința de a pune la îndemâna colegilor preistoricieni un instrument de informare și lucru actualizat, la nivel informațiilor din ultimul deceniu al secolului trecut, având în vedere puținătatea surselor de informare, care existau la acea vreme. În spatele acestui demers, s-a aflat peste un deceniu de lecturi intense, pentru pregătirea activităților didactice specifice, dintre care multe dintre lucrări din literatura științifică străină, deoarece, după 1990, am avut posibilitatea să-mi procur asemenea studii și cărți, îmbogățite, ulterior, cu parcurgerea hipertextelor științifice accesate de pe diferite *site-uri* universitare și academice de pe internet. Am avut atunci prilejul, cu regretele de rigoare, așa cum arătam și anterior, să constat cât de mult pierdusem în anii în care literatura științifică străină, chiar și cea din țările socialiste, cu toate că făceam parte din același *lagăr*, pătrundea foarte greu și era filtrată de *organele abilitate*.

Așa cum arătam și în *Argumentum*, am conceput această lucrare pornind de la considerentul că Preistoria a fost Istorie, o Istorie a începuturilor îndepărtate ale omului, ca ființă cu determinare istorică, și a societății, în care s-au petrecut o serie de procese fundamentale, fără de care nu ar fi existat Istoria ulterioară, reconstituită pe baza izvoarelor scrise, în principal: antropogeneza, psihogeneza și sociogeneza, dezvoltarea primelor forme ale structurilor economice, sociale și spirituale, dezvoltarea

primelor „industrii”, invenții și tehnologii ale pietrei cioplite, șlefuite și perforate, ale osului și cornului, ale primelor metale prelucrate (aur, aramă, argint), petrecute în cu totul alte condiții de mediu decât cele istorice, de-a lungul a aproape 4000 de milenii, până la apariția scrisului (sec. 32 BC). Este o perioadă deosebit de îndelungată, cu scenarii evolutive variate, reconstituite ipotetic, de către Arheologia preistorică și Preistoria generală, pe baza investigațiilor complexe a diferitelor izvoare arheologice (artefacte și complexe de habitat, piese de podoabă și cult, monumente funerare, ecofacte – fosile umane și animale, resturi de plante, probe sporo-polinice), studiate multi și interdisciplinar (metodele și instrumentarele științelor naturii, geneticii, antropologiei fizice și culturale, fizico-chimice, filosofice și ale istoriei comparate a religiilor) și a comparațiilor cu modelele oferite de diferitele populații aflate și azi într-un stadiu preistoric de dezvoltare, „încrămășate” în timpuri preistorice.

Conținuturile științifice ale istoriei începuturilor îndepărtate (*in illo tempore*) sunt dintre cele mai perisabile, având în vedere faptul că cele mai multe dintre dovezile pe baza cărora se fac reconstrucțiile nu au fost descoperite încă. De aceea, având în vedere ritmul descoperirilor antropologice și arheologice și noile maniere de interpretare și reconstrucție, trebuie să fim pregătiți pentru modificarea viziunilor actuale. În același timp, studierea părții de început a istoriei omenirii este o aventuroasă incursiune în *Tunelul timpului*, în care măsura timpului și acumulările au fost diferite de la o epocă la alta, de la sutele și zecile de mii de ani, în epoca pietrei cioplite

(paleolitic și epipaleolitic/mezolitic), cu rata înnoirilor extrem de lentă, la milenii, secole sau decenii, în perioadele următoare, epoca nouă a pietrei (neolitic și eneolitic), epocile bronzului și fierului, când se observă o accelerare a devenirii istorice, o înmulțire semnificativă a invențiilor și transformărilor modurilor de viață.

Având în vedere cantitatea uriașă de informații și referirea la întreaga suprafață a Pământului, nu este posibil ca în câteva sute de pagini să redai în amănunt complexitatea devenirii în perioada Preistoriei și, de aceea, multe dintre conținuturi sunt reconstituite și rediate doar în/prin trăsăturile lor generale, numeroase dintre noțiunile cu care se operează fac parte dintr-un limbaj științific artificial sau construit, schemele de periodizare și cele de cronologie sunt generale, creând doar un cadru de referință pentru înțelegerea devenirii istorice ulterioare. La acestea se adaugă, din rațiuni didactice, restrângerea diversității de altădată la scenarii oarecum rezumative și sintetice, care, evident, pentru aprofundare, trebuie particularizate pe zone și microregiuni, perioade și subperioade temporale.

Departate de a fi o perioadă ideală, o vârstă paradisiacă, de aur a istoriei omenirii, Preistoria a însemnat o îndelungată perioadă de devenire umană, de transformare continuă și adaptare activă la mediile naturale atât de diverse în care au trăit diferitele tipuri umane și societăți, sincron și diacronic, cu numeroase fenomene de continuitate și discontinuitate, cu nenumărate scheme și scenarii evolutive ale Omului și societății, cu variate forme de agregare socială și manifestare spirituală, artistică și religioasă.

să, în care își află rădăcinile toate componentele istoriilor ulterioare.

– *Împreună cu domnul cercetător Vasile Chirica ați scris lucrarea Neoliticul și Eneoliticul mondial, în Istoria și arheologia lumii, care a văzut lumina tiparului la Editura Helios din Iași, în anul 2003. Vă invităm să ne prezentați acest demers editorial.*

– Ordinea a fost puțin inversă, întâi apărând lucrarea care face obiectul acestei prezentări, pe la mijlocul anului 2003, iar la sfârșitul acestuia, *Începuturile Istoriei Omenirii*. Oricum ar fi, cele 200 de pagini ale volumului al II-lea din *Istoria și arheologia lumii*, intitulat *Neoliticul și Eneoliticul mondial*, reprezintă partea mea de contribuție la un proiect editorial didactic și științific, deopotrivă, menit să satisfacă, fie și parțial, atât necesitățile de informare ale studenților și ale unor specialiști, cât și dorința de cunoaștere a unor categorii de pasionați ai studierii trecutului îndepărtat, bazat pe o nouă evaluare a cunoștințelor acumulate până la finele secolului trecut.

De aceea, acest volum reprezintă o variantă prescurtată a conținuturilor despre neolitic și eneolitic, în care, urmând tipicul uzual, ne-am referit la caracteristicile generale ale epocilor, periodizarea generală și cronologia acestora, cât și la procesele etnoculturale, exprimate arheologic prin diferitele complexe, culturi arheologice și variante regionale neolitice și eneolitice din marile subunități geografice ale Lumii Vechi (Orientul Apropiat, Asia Centrală, zona Indusului, vastul areal extrem-oriental și sud-est asiatic, Africa, Europa, inclusiv spațiul carpatoda-

nubiano-pontic) și din Lumea Nouă, respectiv zona mezoamericană.

Am dorit, astfel, să subliniem, faptul că epoca nouă a pietrei a reprezentat invenția trăsăturilor unui nou mod de viață și de gândire, în care omul și societățile au devenit, din milenii IX/VIII BC, pe deplin producători, prin trecerea la cultivarea plantelor și creșterea animalelor domesticate, care au determinat o *revoluție alimentară*, cu efecte vizibile până azi, prin practicarea tuturor meșteșugurilor casnice și comunitare, inclusiv prelucrarea timpurie a aramei, sedentarizarea din ce în ce mai accentuată a comunităților și dezvoltarea unei varietăți deosebite a formelor de habitat, în funcție de condițiile geografice, în principal, de la simple tabere sezoniere și sate până la așezările de tip urban, amplasate în locuri geografice centrale, de-a lungul unor trasee comerciale timpurii, dezvoltate atât pe uscat, cât și maritim, și o nouă spiritualitate, reprezentată prin așa-numita *revoluție a simbolurilor*, cu sanctuare, scene cultice și reprezentări ale *hierogamiei* exprimată prin cuplul Marea Zeiță Mamă și taurul, ca acolit masculin, și prin numeroase opere de artă protoistorică.

Am evidențiat, de asemenea locul, rolul și particularitățile istorico-culturale ale fiecărui areal geografic, deosebita diversificare a Lumii Vechi și a Lumii Noi, existența centrelor de invenție (zone neolitice și eneolitice primare) și a felurilor de difuzie ale noului mod de viață și de gândire în alte regiuni, secundare și terțiare, odată cu deplasarea diferitelor comunități umane, în condiții geo-climatice, economice și sociale particulare. Nu în ultimul rând, am

subliniat faptul că, în dezvoltarea generală a diverselor societăți umane, au existat populații aflate în zone geografice de contact, unde oamenii și ideile au circulat intens, care au atins cote deosebit de înalte de dezvoltare, fiind importante centre economice și spirituale, și altele, în zone marginale, unde izolarea a determinat stagnare, *dezvoltare în platou* și păstrarea, vreme îndelungată, a unor niveluri inițiale.

– Pentru cei care citesc dialogul nostru, vă invităm să ne creionați o imagine a Neoliticului și Eneoliticului carpato-danubiano-pontic...

– Așa cum lăsam să se înțeleagă din cele prezentate anterior, realitățile istorice din Protoistorie, reprezentată de neolitic și eneolitic, au fost diferite față de cele anterioare și față de cele posterioare. Totodată, trebuie subliniat faptul că neoliticul și eneoliticul carpato-danubian și pontic sunt parte a neoliticului și eneoliticului oriental și european, în contextul a ceea ce s-a definit ca fiind Lumea Europei Vechi (Marija Gimbutas).

De aceea, epoca nouă a pietrei a fost, în spațiul nostru, ca să-l parafrazez pe N. Iorga (cu celebra sa carte *Byzance apres Byzance*, 1935), *Orient după Orient* când, în condițiile încălzirii din perioada climatică a Atlanticului (mil. VIII-IV BC), mai cald și mai umed față de perioadele anterioare (Preboreal și Boreal) și cele ulterioare (Subboreal și Subatlantic, în ultimul găsindu-ne și azi), grupe umane din Orientul Apropiat și Asia Mică, cunoscătoare ale întregului *pachet neolitic* de inovații ocupaționale (cultivarea plantelor, creșterea animalelor, practicarea meșteșugurilor

casnice și comunitare, practicarea schimburilor la diferite distanțe), tehnologice (șlefuirea și perforarea pietrei, confecționarea ceramicii, prelucrarea timpurie a metalelor) și a spiritualității caracterizată prin *revoluția simbolurilor*, au adus noul mod de viață și în lumea europeană, reprezentând, în același timp, un evident aport de populație.

Această deplasare a avut cauze multiple: climatice (aridizarea zonei orientale și deschiderea coridoarelor verzi balcanice, carpatice și danubiene), dezvoltarea rutelor maritime est și nord-mediteraniene, presiunile populaționale și conflictele etc. Dar și aici, persistă disputa dintre adepții autohtonismului, care susțin invenția locală a noului mod de viață, bazată pe cultivarea plantelor (în zona Dunării bănațene) și cei ai colonizării.

Indiferent de câți pași vor fi făcut către neolitic vânătorii și culegătorii mezolitici locali, nou-veniții, purtătorii culturii Protosesklo, reprezentați prin orizontul cultural Anzabegovo-Donja Branjavina-Cârcea-Ocna Sibiului-Gura Baciului, și cei ai complexului cultural Starčevo-Criș, parte a vastului ansamblu Sesklo-Starčevo-Karanovo-Kremikovci-Körös-Criș, au adus, la începutul mileniului al VI-lea BC, toate achizițiile caracteristice, cultivarea plantelor, creșterea animalelor domestice, confecționarea uneltelor de piatră șlefuită și perforată, ceramica, inclusiv cea pictată, de factură superioară, un alt tip de organizare a habitatului (în sate, înconjurate de câmpuri și pășuni), determinând o antropizare mai accentuată a mediului ocupat și gestionat, și noua spiritualitate, definită, în mod general, ca fiind un cult al fertilității și fecundității, în care un rol important l-ar fi avut

paleo-divinitățile, în special feminine, într-un pantheon patronat de Marea Zeiță Mamă. După ce au ocupat o mare parte din Peninsula Balcanică, aceste comunități au ajuns în văile Dunării de Jos, a Dunării mijlocii, a Tisei mijlocii și inferioare (Câmpia Pannonică) unde, în partea nordică a ultimei zone, au intrat în contact cu comunități mezolitice și au contribuit la formarea culturii ceramicii liniare, numită așa după decorul caracteristic cu benzi și motive geometrice incizate și imprimare (prima jumătate a mileniului al VI-lea BC).

Unele dintre comunitățile Starčevo-Criș timpurii au pătruns în Banat, Oltenia și Transilvania, de unde, după vreo două-trei secole de împământare, presate de alte comunități (ale culturii Vinča), la sfârșitul primei jumătăți a mileniului al VI-lea BC, au înaintat în vestul și nordul Munteniei (odată cu eliberarea unor noi porțiuni din Câmpia Română, prin retragerea spre est a ultimelor vestigii ale Lacului Getic) și în Moldova, ajungând până în zona Nistrului, unde au influențat comunitățile vecine, din zona de silvo-stepă bugo-nistreană. Pe la mijlocul și începutul celei de a doua jumătăți a mileniului al VI-lea BC, comunități neolitice ale culturii ceramicii liniare, varianta vestică, au înaintat, din zona Dunării mijlocii către sudul și estul Poloniei (bazinele superioare și mijlocii ale Oderului și Vistulei), de unde au ajuns în bazinul Nistrului inferior și mijlociu, al Prutului inferior și mijlociu, al Siretului, până în Muntenia și Transilvania, cucerind și asimilând comunitățile târzii ale culturii Criș.

Ulterior, în ultima treime a mileniului al VI-lea BC, comunitățile culturii Hamangia, origine

din Anatolia, au pătruns pe uscat și, probabil, pe cale maritimă și au neolitizat litoralul vestic al Pontului Euxin (Dobrogea și est-nord-estul Bulgariei).

Un rol deosebit de important l-au avut, începând cu sfârșitul primei jumătăți a mileniului al VI-lea BC (sec. 57/56 BC), comunitățile umane ale culturii Vinča, cu origini micro-asiatice, dezvoltată pe o arie întinsă în partea de nord-vest a Peninsulei Balcanice și arealul sud-vestic carpato-danubian (bazinul Dunării mijlocii și prima parte a Dunării de Jos, care adună marile cursuri de apă ale Moravei, Savei, Dravei, Tisei cu Mureșul, Timișului și Oltului). Aceste comunități umane erau purtătoare ale modului de viață chalcolitic (eneolitic), caracterizat printr-o nouă fază de practicare a agriculturii și a creșterii animalelor, a evoluției meșteșugurilor, inclusiv prin prelucrarea superioară a ceramicii și a aramei și, bineînțeles, de întemeiere a unor așezări sistematizate și fortificate, de organizare socială și de manifestare a cultului fecundității și fertilității (sanctuare, complexe de cult/rituale, o bogată și variată plastică antropomorfă și zoomorfă). Aceste comunități, care în spațiul nostru au dezvoltat varianta culturală Turdaș, au exercitat o influență deosebită asupra celorlalte populații și civilizații neolitice și eneolitice învecinate sau mai îndepărtate, din Câmpia Panonică, Transilvania, Muntenia și Moldova sau din centrul Peninsulei Balcanice, dovedind o deosebită forță de creație.

Observăm, astfel, că populațiile neolitice și eneolitice care au pătruns și trăit în văile Dunării și ale marilor râuri din spațiul balcano-carpatic au dezvoltat

tat civilizații comparabile cu acelea din văile marilor fluvii, din alte părți ale Lumii Vechi.

Dintre civilizațiile dezvoltate în spațiul carpato-danubian, la sfârșitul neoliticului și începuturile eneoliticului, merită a fi amintite: cultura Dudești-Hotnița (a doua jumătate a mileniului al VI-lea BC), înrudită cu Vinča, ale cărei comunități au trăit în Muntenia și nordul Bulgariei, și succesoarele acestora, culturile Vădastra, în Oltenia și nordul-vestul Bulgariei, și Boian, în Muntenia și nordul-estul Bulgariei, apoi Dobrogea, componentă a complexului Boian-Poljanitsa-Maritsa-Sava (sfârșitul mileniului al VI-lea - începutul mileniului al V-lea BC), grupurile culturale Pișcolț (Ciumești), Suplacul de Barcău, Gilău, Iclod, Lumea Nouă-Cheile Turzii, în Transilvania, și cultura ceramicii liniare cu capete de note muzicale în Podișul Transilvaniei, Moldova, Rep. Moldova și vestul Ucrainei.

Din sintezele particulare ale unora dintre comunitățile acestor grupe culturale și culturi ale fondului neolitic, la care s-au adăugat alte aporturi populaționale și de civilizație sudice, balcanice, est-central europene și est-europene, stepice, s-au născut și au evoluat, pe parcursul mileniilor al V-lea și al IV-lea BC, civilizațiile eneolitice carpato-danubiene: cultura Foeni-Petrești, în Banat și Podișul Transilvaniei, și marile blocuri culturale Tisa-Tiszapolgár-Bodrogkeresztúr/Românești-Gornești pentru Transilvania și bazinul Tisei, în principal, Gumelnița-Karanovo VI-Kodžadermen-Varna-Dikili Tash, din nordul Munteniei și sudul Moldovei (aspectul cultural Stoicani-Aldeni-Bolgrad) până la Marea Egee (estul Peninsulei Balcanice), Sălcuța-Krivodol-Bubanj Hum și, prin

îmbinarea fondurilor Sălcuța și Bodrogkeresztúr, complexul cultural Ga-latin-Sălcuța IV-Băile Herculanane III-Cheile Turzii-Hunyadihalom, în partea de vest a Peninsulei Balcanice și a spațiului carpatic, și Precucuteni-Ariușd-Cucuteni Tripolye/Trypillia, din SE Transilvaniei până la Niprul mijlociu.

Comunitățile tuturor acestor culturi arheologice și complexe culturale au atins un înalt nivel de dezvoltare în epocă, comparabil cu cel din alte zone în care, ulterior, se cunoaște organizarea statală și transmiterea informațiilor prin intermediul scrierii propriu-zise, au întreținut intense legături, pașnice și nepașnice, între ele, care au generat fenomene diverse, de uniformitate și diversitate, de continuitate și discontinuitate, într-o lume deosebit de dinamică.

În acest context, merită a fi menționate, la începutul și mijlocul celei de-a doua jumătăți a mileniului al V-lea BC, în condițiile începutului aridizării subboreale, accentuată de păstoritul predominant, care a dus la degradarea pășunilor, și la conflictele din Asia Centrală, Caucaz, Anatolia, pătrunderile unor populații răsăritene, stepice, pastorale, care domesticiseră și utilizau calul la călărie și, probabil, carele tractate de bovine, considerate de unii specialiști ca fiind indo-europene, așa cum au fost cele ale grupurilor Decea Mureșului-Csongrád, cu necropole plane de inhumație, și Hvalynsk-Novo Danilovsk-Petro Svistunovo-Suvorovo-Căinari, cu înmormântări tumulare cu ocră, precum și purtătorii culturilor Srednyj Stog II și Cernavoda I/Pevets. Acestea au determinat o serie de restructurări etnoculturale la nivelul comunităților eneolitice locale,

„pregătind” importante transformări culturale din perioada eneoliticului final și începutul epocii bronzului.

În perioada de sfârșit a eneoliticului (a doua jumătate a mileniului al IV-lea BC), se observă împletirea mai multor fonduri, tradiții și influențe etno-culturale, fie venite din partea Bronzului anatoliano-egeano-helladic, fie est-central europene (cultura ceramicii șnurate; cultura amforelor sferice), fie est europene (Pre-Yamnaya), care se grefează pe realitățile locale, care definesc etape ale așa-numitului proces de indo-europenizare. Dintre civilizațiile ale căror comunități au evoluat în această perioadă pot fi amintite Horodiștea-Erbiceni-Gordinești și variantele tripolyene/trypilliene târzii (Gorodsk, Sofievka, Ofatinți, Usatovo etc.), în spațiul est-carpatic, Foltești-Cernavoda II, în sudul Moldovei, Muntenia și Dobrogea, Cernavodă III, pe un spațiu larg între Dunărea mijlocie și cea inferioară, Coțofeni, în vestul spațiului carpato-danubian, și Kos-tolac, în Banat, care au participat, într-un fel sau altul, la geneza epocii bronzului.

Este un tablou rezumativ, fugitiv al proceselor etno-culturale care s-au desfășurat timp de trei milenii în spațiul carpato-danubian, care a avut specificul său în contextul Lumii Europei Vechi și în plan general european.

– Am constatat că sunteți un om al practicii, găsim-vă de foarte multe ori pe teren, fiind responsabil de câteva șantiere arheologice. Domnule profesor, amintiți-ne șantierele arheologice de care ați fost responsabil. Care sunt principalele descoperiri pe care le-ați făcut?

– După descoperirile întâmplătoare din timpul adolescenței, activitatea de cercetare arheologică propriu-zisă am început-o, așa cum am mai arătat, în timpul facultății, acei *ani de ucenicie* de la Băiceni-Cucuteni pe șantierul de la Dâmbul Morii (1977-1978 și, ulterior, 1989) și, apoi, cu participarea la cercetarea necropolei tumulare princiară getice Cucuteni-Dealul Gosanu (1979-1980). Din anul 2005, am dobândit statutul de arheolog expert, atestat oficial și înscris în Registrul Arheologilor din România, specializat în arheologia pre și protoistorică.

În ceea ce privește cercetările, din anul 1990, am început, împreună cu dl profesor Nicolae Ursulescu și sub conducerea Domniei Sale, investigarea celei mai mari stațiuni precucuteniene cunoscute până în prezent (peste 10 ha), de la Târgu Frumos, *Baza Pătule*, care a fost și șantier-arheologic școală pentru studenții de la Universitatea ieșeană și cei de la universitatea din Suceava, derulată pe parcursul a 16 campanii continue, eu fiind responsabil adjunct și responsabil deplin între anii 2002 și 2005.

Acesta a fost unul dintre cele mai importante șantiere arheologice precucuteniene, pe care și-au desfășurat practica de specialitate peste 1000 de studenți de la cele două universități. A fost investigată în totalitate o suprafață de 2100 m², fiind descoperite 14 locuințe: un bordei/locuință adâncită, opt locuințe de suprafață cu podea simplă și cinci locuințe de suprafață cu platformă amenajată pe butuci despicăți, încadrate în cele trei orizonturi de locuire precucuteniană, faza a III-a, cu un șanț de apărare/delimitare, zeci de gropi și complexe casnice, un

număr foarte mare de unelte și arme din silex, piatră șlefuită și perforată, os, corn, aramă, o cantitate însemnată de resturi arheozoologice, de ceramică și plastică antropomorfă și zoomorfă. Deși au fost realizate diferite studii, în care au fost valorificate principalele date arheologice și descoperiri, monografia de sit este, deocamdată, un deziderat.

Din anul 2000, începeam, împreună cu colegii de la Universitatea Suceava și de la Muzeul Bucovinei din Suceava, cercetarea unui important sit pluristratificat la Fetești-*La Schit*, județul Suceava, cu niveluri de locuire din Cucuteni A, Cucuteni B, Horodiștea-Erbiceni, La Tène getic timpuriu, sec. V-III BC și Schit din Evul Mediu târziu, investigații desfășurate neîntrerupt timp de șapte campanii, între 2000 și 2006. În acest sit, a fost investigată o suprafață de doar 380 m², dar densitatea complexelor și materialelor a fost deosebită, fiind descoperite două locuințe Cucuteni A, cinci locuințe Cucuteni B, două locuințe Horodiștea-Erbiceni, trei bordeie La Tène getic timpuriu, trei bordeie și o construcție de suprafață ale viețuitorilor schitului din secolul al XVIII-lea, două șanțuri de apărare/delimitare, din care unul cercetat prin săpătură, numeroase vetre, cuptoare și gropi, unelte din silex, piatră, os și corn, o importantă cantitate de ceramică uzuală, dar mai ales pictată, cucuteniană, o bogată plastică antropomorfă și zoomorfă. Și descoperirile din acest sit au fost valorificate printr-o serie de studii, monografia de stațiune fiind tot un deziderat.

Odată cu anul 2010, am început investigarea sitului de la Ripiceni-*Holm* (jud. Botoșani), împreună cu colegii de la Muzeul Județean Botoșani și de la

Universitatea „Alexandru Ioan Cuza” din Iași, cu niveluri de locuire Cucuteni A-B și din epoca bronzului final (cultura Noua), cercetări desfășurate, cu unele întreruperi, de-a lungul a opt campanii. În cei aproape 700 m² cercetați până în prezent, din cele 10,5 ha păstrate ale sitului de pe malul Prutului (Lacul de acumulare Stânca-Costești), au fost descoperite opt locuințe de suprafață, din care trei componente ale megastructurii cvasi-centrale, vetre, complexe de măciniș, 18 gropi, un segment al primului șanț de apărare/delimitare, o cantitate importantă de unelte de silex, piatră, os și corn, ceramică pictată, uzuală și cu scoică în pastă, plastică antropomorfă și zoomorfă Cucuteni A-B1, precum și unelte de piatră, piese metalice și ceramică din perioada târzie a epocii bronzului, cultura Noua.

În anul următor, 2011, împreună cu colegii de la Muzeul Județean „Ștefan cel Mare” din Vaslui și de la Liceul Teoretic „Ion Neculce” din Târgu Frumos, am început cercetarea stațiunii de la Tăcuta-Dealul Miclea/Paic (jud. Vaslui, cu etape de locuire Cucuteni A și din cultura Noua (așezare și necropolă). În cele opt campanii arheologice desfășurate până în prezent, a fost cercetată o suprafață de 470 m², în care s-au descoperit patru locuințe, cu instalațiile și anexele lor, trei cuptoare pentru ars ceramica și 15 gropi menajere, încadrate în faza Cucuteni A3, o locuință adâncită, două gropi și cinci morminte de înhumare și două de incinerare, atribuite culturii Noua, de la sfârșitul epocii bronzului, materiale carpice, din sec. II-III AD, împreună cu un foarte bogat inventar mobil: unelte și arme din silex, piatră, os, corn și aramă, pigmenți minerali, ceramică

pictată și uzuală, foarte multe statuete antropomorfe și zoomorfe, care dovedesc, și în acest caz, importanța deosebită a sitului.

În anii 2011-2012, în colectiv cu colegii de la Universitatea Suceava, de la Muzeul Bucovinei și de la Liceul Teoretic „Ion Neculce” din Târgu Frumos, am investigat doi tumuli din necropola tumulară de epoca bronzului de la Costâna-*Imaş* (jud. Suceava). În aceștia, s-au descoperit patru morminte: două de înhumăție și unul de incinerăție, în T1, și un mormânt de înhumăție, în T2, cu inventarele aferente: ceramică, piese de os și piatră, legate de comunitățile Komariv din zonă, care au receptat influențe de tip *Mnogovalikovaya*, aparținând perioadei bronzului mijlociu din Podișul Sucevei.

Important este anul 2012, când, împreună cu colaboratorii de la Liceul Teoretic „Ion Neculce” din Târgu Frumos și de la Universitatea „Alexandru Ioan Cuza” din Iași, am realizat primele cercetări în situl pluristratificat de la Costești-*Cier/Lângă Școală*, cu niveluri de locuire Cucuteni A, Cucuteni B, Horodiștea-Erbiceni II, Evul Mediu timpuriu (sec. VIII-XI) și o necropolă medievală din secolul al XVII-lea, foarte important prin complexele și materialele arheologice furnizate, dar care este ruinat mai mult de 2/3. În acest sit, cercetările s-au desfășurat neîntrerupt până în 2019, fiind și șantier arheologic-școală pentru studenții de la Universitatea din Suceava, în principal.

În cele opt campanii desfășurate, au fost săpați 200 m² (S I/2012; S II și S III/2019) din cei 900 m² ai suprafeței care se mai păstrează din așezarea de altădată (0,3 ha). Depozitul arheologic are o gro-

sime variabilă, între 1 și 3 m, dintre complexele cercetate fiind importante: opt locuințe de suprafață Cucuteni A2-3 (L. 3-5, 8-12), vetrele evoluat, gropile-cuptoare și gropile menajere, cele două locuințe Cucuteni B1 (L. 1-2), locuința-bordei B. 1/L. 6, Groapa 3 și posibilele morminte Horodiștea-Erbiceni II, primul șanț de apărare, utilizat și reutilizat în protoistorie, bordeiul medieval timpuriu (B. 2/L. 7) și cele 53 de morminte de înhumăție, provenite din necropola medievală care pare să fi avut două faze de funcționare.

Inventarul mobil recuperat este foarte bogat, mai ales cel din nivelurile cucuteniene, cu o însemnată cantitate de ceramică pictată, ceramică uzuală, ceramică zisă Cucuteni C, cu scoică în pastă, plastică antropomorfă și zoomorfă abundentă, piese de cult, piese litice, osteologice/cornulare (unelte/arme și podoabe) și piese de aramă, definind un sit arheologic deosebit de important.

De asemenea, menționez că am condus investigațiile de diagnostic arheologic din situl Buznea-Siliște/*După grădini*, realizat în toamna anului 2017, împreună cu profesor Sergiu-Constantin Enea, doctor în istorie, în care am verificat stratigrafia așezării din care provine un celebru complex de cult recuperat în anii '70 ai secolului trecut și care se află în muzeul Liceului Teoretic „Ion Neculce” din Târgu Frumos. De asemenea, tot împreună cu profesorul Sergiu-Constantin Enea și cu colegi de la Chișinău, Universitatea „Alexandru Ioan Cuza” din Iași și Academia Română, filiala Iași, am investigat, între 2018 și 2020, tumulul T1 de la Târgu Frumos-Vest de oraș, parte a unei necropole tumulare. În acest mo-

nument funerar, care a fost, la rândul său, necropolă propriu-zisă, au fost descoperite 11 morminte de inhumație și un cenotaf (mormânt simbolic), dintre care 10 înmormântări de epoca bronzului (timpurie, mijlocie și târzie), o inhumație sarmatică (sec. II-III p. Chr) și o înmormântare distrusă, care acoperă lacunele de cunoaștere ale acestor perioade în zonă și spațiul est-carpatic.

În ultima perioadă, având în vedere necesitatea predării ștafetei cercetărilor de teren unor colaboratori energici și pricepuți, de comun acord cu primitorul, am transferat conducerea șantiierelor *Tăcuta-Dealul Miclea/Paic* și *Costești-Cier/Lângă Școală* domnului Sergiu-Constantin Enea, care este colaboratorul nostru apropiat și arheolog-expert, eu rămânând membru al colectivului de cercetare. Mai menționez că am fost responsabilul unor alte investigații de diagnostic arheologic la *Râșești-Lutărie* (2013), *Giurgești-Dealul Mănăstirii/Chetrosu* (2014-2016), *Costești-Pietrișul/Vatra Satului* (2017) și de supraveghere arheologică la *Costești-Podiș* (2015).

În același timp, la invitația colegilor și colaboratorilor, fapt pentru care le mulțumesc, am făcut parte din colectivele de cercetare ale unor șantiere arheologice din jud. Suceava, *Solca-Slatina Mare* (2003), *Adâncata-Imaș*, (2001-2005), *Adâncata-Sub Pădure* (2006), *Baia-Cetățuie*, *Horodnic de Jos-Dealul Colnic* (2012-2013) și jud. Iași (*Hoisești-Dumești-La Pod*, 2003); *Poiana Mănăstirii-Între Șanțuri* (2017), *Balș-Bejeneasa I/La Brigadă* (2017).

De asemenea, vreau să arăt că nu ar fi fost posibil să realizez toate aceste cercetări de unul singur, oricâte eforturi aș fi depus, și, de aceea, un gând de

deosebită recunoștință se îndreaptă către toți cei care au contribuit la aceste activități, elevi, studenți practicanți, masteranzi, doctoranzi, voluntari, sponsori, colegilor și colaboratorilor de la instituțiile menționate, cărora le mulțumesc din inimă. În același timp, mulțumesc colegilor care activează în domeniile conexe, cu care am colaborat și mai colaborez, în realizarea de investigații pluri- și interdisciplinare, absolut necesare unor reconstrucții istorice moderne.

– *Ce sentimente vă încearcă în momentul când prin ceea ce întreprindeți (săpături, descoperiri – tumul funerar, schelet defunct din secolele XIX-XVII BC, războinic etc.) vă conectați la lumea primilor oameni?*

– Contactul nemijlocit cu izvoarele, cu complexele arheologice este deosebit de emoționant, deoarece, după secole și milenii, ești *privilegiatul* care redescoperi ceea ce s-a fosilizat din viața de altă dată (schelete, complexe arse și/sau ruinate, artefacte singulare sau asociate, toate părți dintr-un întreg care nu știi cum a fost și trebuie să-l reconstitui), de fapt, o realitate arheologică statică, rămasă în urma unei dinamici a vieții, pe care trebuie să o investighezi cât mai detaliat, pentru a obține maximum de informații din aceste mărturii tăcute. Am văzut, de multe ori, aceste emoții pe chipurile și în sufletele celor cu care am lucrat, colaboratori, studenți, lucrători. Ca arheolog, când descoperi, ești permanent în contact cu noul, chiar dacă acesta este „vechi”, provine din timpurile trecute, și trebuie să încerci să

faci *natură vie* dintr-o *natură moartă*, rămasă de altădată. Este o încercare deosebită!

În același timp, descoperirea arheologică este o provocare deontologică particulară, deoarece arheologul redă numai o parte din viața izvorului și a trăitorilor de altădată, care depinde, de multe ori, de corectitudinea cercetării. Aș îndrăzni să spun că *arheologul își face izvorul*, fără idei preconcepute, fără grabă, cu strădanie, rigoare și minuție pentru a înțelege cât mai bine atât descoperirile singulare, cât și cele asociate în contexte și complexe. De aceea, deși o știință *tehnică* și a *pământului* (având în vedere metodologia, instrumentarul, caracterul și criteriile investigației complexelor și materialelor), arheologia este o complexă *știință a omului și a societății*, în ansamblul multiculturalității ei, finalitățile și reconstrucțiile fiind istorice.

Având în vedere caracterul intruziv, de cele mai multe ori, al investigațiilor arheologice, *Filele cărții pământului*, dispuse planimetric și stratigrafic, se citesc o singură dată, după care dispar și rămân doar informațiile înregistrate *la cald*, în jurnalele de săpături, în desene, immortalizate în fotografii și audio-video, în materialele ridicate din teren, tot planimetric și stratigrafic, care vor intra în depozite, devenite, uneori, *cimitire de materiale arheologice* nestudiate sau „pierdute” a doua oară, în laboratoare, și în complexa valorificare muzeală, în expoziții etc. Iată de ce, atunci când investigația este făcută serios, potrivit aceluia *lanț științific complet/chaîne scientifique complète*, rezultatele muncii arheologului, desfășurate individual, dar, mai ales, chiar obligatoriu, în echipe pluri și interdisciplinare, se produc în timp,

uneori destul de îndelungat, diferindu-se de cele ale istoricilor din celelalte epoci, mai ales modernă și contemporană, care găsesc sursele destul de facil, astăzi multe și digitalizate, în arhive, în biblioteci etc. În acest sens, respectând eforturile și valoarea contribuțiilor tuturor, arătăm că evaluarea rezultatelor ar trebui să se facă diferit, nu după criterii unice, generalizatoare, uniformizatoare și, nu în ultimul rând, subiective.

În același context, dar oarecum în alt sens, consider că arheologul nu trebuie să urmărească cu orice preț spectaculosul, care oricum va veni, dacă va ști să-l aștepte, să-l vadă și să-l recunoască, să-l înțeleagă, să fie pragmatic, eficient, ordonat, creativ, fie în teren, fie în prelucrarea materialelor, fie în laboratorul/atelierul istoricului, atunci când realizează modelări și reconstrucții, pornind de la aceleași ipoteze de lucru și întrebări ca și predecesorii, dar și de la altele (și consider că este obligatoriu), deoarece, modificând vectorii interogațiilor, având la dispoziție alte metodologii și dovezi noi, va avea șansa obținerii unor alte răspunsuri, care pot fi asemănătoare sau diferite față de cele ale înaintașilor.

De aceea, nu trebuie să ne fie frică de nou, de faptul că *încălcăm* (adică am aflat altceva și nu suntem de acord cu) părerile *oaselor sfinte* din domeniul nostru de referință, și asta pentru că fiecare dintre noi, cei care prospectează trecutul, reprezentăm doar o etapă a cercetărilor, în drumul nesfârșit al cunoașterii umane către aflarea adevărurilor științifice, care nu pot fi și nu trebuie mitificate. La fel, și noi trebuie să fim convinși că, odată și odată, mai devreme sau mai târziu, vom fi depășiți din toate punctele de

vedere și vom rămâne doar în istoricul cercetărilor. Iată de ce, având în vedere relativitatea adevărilor istorice, aflate și vehiculate la un moment dat, consider că formulările de tipul *poate..., probabil..., ar fi posibil...,* evident argumentate, trebuie să constituie o modalitate de comunicare inteligentă.

De asemenea, sunt de părere că în cercetarea arheologică nu ar trebui să existe sau să persiste *spiritul de turmă*, înregimentarea imediată și obligatorie în părerile celorlalți, indiferent de unde ar veni acestea, și aceasta astăzi, cu atât mai mult, când și arheologia beneficiază de conversia în domeniul științelor sociale, al achizițiilor, al posibilităților de investigare din domeniul științelor fundamentale, fără a crede că istoria nu este o știință fundamentală, dar de alt tip. Grație multiplicării deosebite a disciplinelor științifice, a intersecției, de multe ori, a domeniilor și metodologiilor de cercetare, a apariției multor *științe de graniță*, în conformitate cu complexitatea realităților care se investighează, s-au deschis posibilități nemiintâlnite până acum de a vedea, cunoaște și înțelege trecutul, fie prin precizarea modificărilor produse în micro și macromediul geografic și felul în care au influențat comunitățile umane, fie prin studierea suportului biologic al istoriei, Omul, fie prin relevarea universului mic al materiilor prime și materialelor procurate, utilizate și/sau produse de către comunitățile umane, potrivit resurselor locale sau al posibilităților oferite de schimburile intercomunitare la mică, mare sau lungă distanță, fie prin descifrarea ideilor, invențiilor și tehnologiile utilizate și/sau transmise, inclusiv a credințelor religioase și mesajelor artistice. Astfel, O-

mul, cu varietățile sale, ca obiect și subiect al Istoriei este analizat multilateral, din perspectivă genetică și a antropologiei fizice și paleopatologiilor, a psihologiilor sociale/mentalităților economice și sociale, concepute ca un întreg, împreună cu realizările artistice, ideile/concepțiile și practicile magice și religioase, într-un demers amplu, care tinde să devină transdisciplinar.

În același timp, arheologul trebuie să-și găsească timpul și puterea să publice cercetările sale și materialele descoperite, deoarece dacă nu o va face va fi o nouă pierdere cognitivă. Cei care fac *săpături în săpăturile nepublicate la timp* sau trăiesc științific numai de pe urma a ceea ce găsesc în depozite sau *procurate* de detectoriști sau descoperite întâmplător (decontextualizate arheologic) sunt văduviți de foarte multe dintre informațiile care existau în mințile celor care au făcut cercetarea de teren, iar reconstrucțiile sunt stângace și parțiale.

În consecință, arheologul trebuie să aibă o pregătire multilaterală, o reală predispoziție către pluri, inter și transdisciplinaritate, prin care îi este înlesnită pătrunderea în universul „mic”, în microstructuri, tehnologii, gesturi tehnologice și funcționale, și în universul „mare” și diversitatea structurilor economice, sociale și spirituale, care îi vor permite să cunoască mai bine epocile pe care le studiază, să simtă oamenii și trecutul, pentru a nu face reconstrucții fantasmagone, deoarece existența de altădată a fost mult diferită de a noastră sau decât ne imaginăm noi, în conformitate cu experiența de viață pe care o avem.

– Alături de S.C. Enea, M. Chelcu și I. Minea, în anul 2018, ați publicat **Monografia orașului Târgu Frumos** (Editura Universității „Al.I. Cuza”, Iași, 2018). Poate că fiecare comunitate din țară ar trebui să aibă un astfel de volum, pentru că numai așa ne cunoaștem trecutul, înaintașii, mai tot ce au realizat aceștia. De unde ideea alcătuirii acestei monografii? Care sunt atribuțiile dumneavoastră în ceea ce privește acest interesant proiect editorial?

– Ideea realizării unei monografii științifice a orașului Târgu Frumos este mai veche, de prin anii '80-'90 ai secolului trecut, când, în activitatea de cunoaștere a istoriei locale, am intrat în contact cu diferite izvoare și lucrări, cum ar fi studiul savantului Nicolae Iorga despre *Privilegiul de la 1815 al Târgului Frumos*, publicat în anul 1911, *Monografia Comunei Târgu Frumos*, a preotului Nicolae Dărăngă, prieten cu marele istoric, publicată în anul 1916, o monografie a orașului, realizată de un colectiv de cadre didactice, dar niciunul de istorie, între anii 1968 și 1970, cu ocazia re acordării statutului de localitate urbană (prin legea de reorganizare administrativă a țării din 1968), care circula sub forma unor exemplare dactilografiate și care era considerată *carte de căpătâi* atunci când se făceau diferite referiri la trecutul vechii așezări umane, precum și lucrarea colegului și prietenului Dan Frișis, *De la lume adunate... despre Târgu Frumos*, bazată pe utile și emoționante amintiri ale oamenilor în vârstă și informații de istorie orală, tipărită în anul 2009, care reprezintă, la rândul lor, și le-am utilizat ca atare, surse de documentare. De asemenea, din colecțiile de documente me-

dievale (*DIR*, seria A, Moldova; primele volume din *DRH*, seria A, Moldova¹¹, unele cataloage de documente), volumele referitoare la *Călătorii străini*, din presa de epocă, biografii și memorialistică am constatat că există multe izvoare și informații care nu au fost utilizate anterior, pentru acoperirea tuturor perioadelor de existență a urbei.

În același timp, prin cercetările arheologice de teren și colecte, în colecția muzeului școlar de istorie, arheologie și etnografie se adunaseră numeroase materiale, unele de o valoare deosebită, care permiteau reconstituirea locuirilor umane în zonă, înainte de întemeierea urbei medievale și de atestarea sa documentară. Din diferite lucrări generale, dar mai ales speciale, reieșea faptul că la Arhivele Statului, pe atunci (acum Serviciul Județean Iași al Arhivelor Naționale), în diferite fonduri și colecții, există foarte multe documente de la sfârșitul Evului Mediu (catagrafii, condici de vistierie, acte de vânzări cumpărări, diferite înscrisuri ale instituțiilor etc.) și din Epoca modernă care nu fuseseră folosite vreodată pentru cunoașterea mai întregă a istoricului localității. Ba mai mult, atunci când se vorbea de decăderea localității, începând cu sfârșitul secolului al XVII-lea și până la începutul secolului al XIX-lea, se dădea exclusiv vina pe raporturile de dependență față de *Spiridonie*, fără să se ia în considerare cumulul de factori istorici, după cum nu erau acoperite nici toa-

---

¹¹ *DIR*=*Documente privind Istoria României*, seria A. Moldova, 1384-1625, 11 volume, Ed. Academiei, București, 1951-1957; *DRH*=*Documenta Romaniae Historica*, seria A. Moldova.

te perioadele istorice, nici toate compartimentele vieții complexe ale unei localități urbane, cu comunitățile care au viețuit, de-a lungul timpului, pe teritoriul acesteia.

Discutând despre realizarea unei posibile monografii a orașului cu colegul și colaboratorul nostru profesor, doctor în istorie, Sergiu-Constantin Enea, ca proiect inițiat de Asociația *Societas Pro Patrimonio* din Târgu Frumos, și inventariind toate cerințele, activitățile, provocările și responsabilitățile demarării unui asemenea ambițios demers, ne-am dat seama de necesitatea unei asidue documentări în arhive și biblioteci și de faptul că o asemenea întreprindere, cu o tratare corespunzătoare și echilibrată a conținuturilor, nu poate fi realizată de o singură persoană, oricât de capabilă ar fi aceasta și nici măcar de două, ci trebuie să fie o lucrare colectivă. În acest sens, arăt că numai colegul Sergiu-Constantin Enea a desfășurat, vreme de aproape un *cincinal*, intense investigații în fondurile și colecțiile Serviciul Județean Iași al Arhivelor Naționale, văzând și citind, de multe ori pentru prima oară, și fotografiind mii de pagini de documente, privitoare la diferite probleme din istoria orașului în epoca modernă și contemporană, constituind o cuprinzătoare bază de date istorice, astfel încât se acopereau, într-o bună parte, multe dintre lacunele existente în reconstituirea devenirii localității, pe lângă faptul că ceilalți autori și colaboratori au venit și au valorificat propriile lor etape și eforturi de documentare.

De asemenea, așa cum arătam anterior, tot împreună cu colegul Sergiu-Constantin Enea, am schițat structura viitoarei monografii și am ajuns la con-

cluzia că un prim volum trebuie să se încheie cu perioada celui de-al Doilea Război Mondial, conținuturile istorice referitoare la devenirea orașului în perioada postbelică, până în actualitate, așa-numita istorie recentă, unele grevate de percepția și înțelegerea subiectivă a *actanților*, dintre care unii mai trăiesc, urmând să facă obiectul unui alt volum.

Toate bune și frumoase asupra construcției ideatice a proiectului, dar monografia nu putea fi realizată, în forma sa fizică, reală, fără o finanțare corespunzătoare, care să acopere unele costuri de documentare, tehnoredactare, prelucrare grafică și tipărire. În acest sens, arăt că este meritul primarului orașului, dl Ionel Vatamanu, și al Consiliului Local, care au înțeles necesitatea și utilitatea unui asemenea demers, finanțând această întreprindere. Mi-aduc aminte că asemenea proiecte de monografie sau de muzeu al orașului au fost propuse și altor primari, dar au rămas simple promisiuni electorale.

În același timp, am constituit, tot împreună cu colegul Sergiu-Constantin Enea, echipa care să transpună în operă monografia: partea geografică a revenit dlui Ionuț Minea, fiu al orașului, cadru didactic la Facultatea de Geografie de la Universitatea „Al.I. Cuza” din Iași, care realizase, anterior, o valoroasă lucrare de doctorat despre *Bazinul hidrografic al Bahluiului*, și dlui Ioan Alexa-Angheluş, profesor de geografie la Liceul Teoretic *Ion Neculce* din localitate, partea de istorie veche a zonei și a teritoriului localității, până la atestarea documentară, celui care vă vorbește și colegului Sergiu-Constantin Enea, partea de istorie medievală și începuturile epocii moderne, inclusiv, dlui Marius Chelcu, cercetător la Institutul

de Istorie „A.D. Xenopol” din Iași, binecunoscut investigator/specialist al Evului Mediu de la răsărit de Carpați, în special în domeniul *istoriei urbane* (lucrare de doctorat *Orașul moldovenesc de la mijlocul veacului XVI până la jumătatea secolului XVIII*), secțiunea legată de evoluția orașului în cea de-a doua jumătate a secolului al XIX-lea și prima parte a celui de-al XX-lea, cu comunitățile, instituțiile și personalitățile sale, dlui Sergiu-Constantin Enea și subsemnatului, în colaborare cu dl Manuel Stănescu (pentru *Bătăliile Târgului Frumos*, aprilie-mai 1944) și cu dl Dan Fripis (subcapitolul legat de personalități).

Într-un efort intens și conjugat, în anii 2017-2018, echipa a reușit să încheie documentarea și să închege capitolele aferente lucrării, astfel încât, la 5 octombrie 2018, când orașul aniversa 570 de ani de la atestarea documentară medievală (1448) și 50 de ani de la reatestare ca localitate urbană (1968), a fost posibilă oferirea proaspăt tipăritei monografii cetățenilor localității.

Aceasta este, pe scurt, „povestea” *Monografiei orașului Târgu Frumos*. Evident, este o carte voluminoasă, de 670 de pagini, și deosebit de densă în informații, interpretări și ilustrații, care a fost recompensată cu premiul *George Barițiu* al Academiei Române (2020), dar este o lucrare perfectibilă. Am dorit, și credem că am reușit, într-o oarecare măsură, să oferim comunității orașului o imagine mai completă asupra identității istorice a localității, multe dintre evenimente, fapte și procese sprijinindu-se pe izvoare inedite și/sau reinterpretate în sens cu meritul cercetărilor actuale, să dovedim că și în acele locuri în care, aparent, *nu s-a întâmplat sau nu se în-*

tâmplă nimic, așa cum a fost considerat și Târgu Frumos, a existat o istorie vie, cu perioade de creștere și de descreștere, în condițiile generale de decădere a Țării Moldovei și României, intercalate cu etape de revenire, repopulare, reorganizare, dezvoltare și modernizare, vremuri în care diferitele comunități umane autohtone (românii) și cele alogene, împământenite vremelnic sau mai statornic, cum au fost sau sunt armenii, grecii, evreii, rușii-lipoveni, țigani etc., au avut un rol deosebit și au conferit o coloratură particulară devenirii urbei.

Monografia orașului oferă, așa cum arătăm și în introducerea acesteia, posibilitatea locuitorilor actuali, indiferent dacă au sau nu vreo legătură cu predecesorii, să cunoască locul și rolul localității în istoria regională și națională, să contribuie la dezvoltarea acesteia, în spiritul unui civism activ, al unui patriotism local luminat, al bunei conviețuiri și al toleranței, al respectării istoriei locale și al păstrării și valorificării mărturiilor trecutului acesteia.

Totodată, conținuturile științifice ale acestei noi monografii constituie o importantă bază documentară pentru tematica unui viitor muzeu al localității, pe care ni-l dorim înființat cât mai repede, ca necesară instituție cultural-educativă identitară a comunității urbane contemporane, care să justifice și să sprijine dezvoltarea durabilă de azi sau pe cea viitoare. Vedem, astfel, că trecutul localității poate fi proteic și pus la baza dezvoltării prezente.

Cu toate acestea, întreprinderea noastră ar rămâne incompletă, dacă nu va fi continuată până la zi, și, de aceea, am deschis, împreună cu colegul Sergiu-Constantin Enea, proiectul facerii celui de-al

doilea volum. De asemenea, orice proiect de cercetare încheiat deschide drumul către altele, de pildă cel al istoriilor comunităților etnice, care au viețuit de-a lungul timpului în zona și pe teritoriul orașului, în acest sens aflându-se deja în stadiul de tipărire *Monografia comunității rușilor-lipoveni din orașul Târgu Frumos*.

– *Nu demult, la Iași, în Sala de Conferințe a Institutului de Istorie „A. D. Xenopol” al Academiei Române, Filiala Iași, în cadrul manifestării cu tema **Rușii lipoveni: noi mărturii**, ne-ați prezentat lucrarea **Exodul rușilor lipoveni către spațiul românesc. „Arheologia” unei emigrații**, o temă foarte complicată pentru etnicii staroveri din întreaga lume. Relatați-ne contextul „raskolului” din Biserica Rusă de la mijlocul secolului al XVII-lea. Care au fost cauzele acestuia?*

– Manifestarea cultural-științifică **Rușii lipoveni: noi mărturii** a fost concepută și s-a desfășurat pentru prezentarea proiectului unei monografii a unei comunități etnice, în cazul de față comunitatea rușilor-lipoveni din orașul Târgu Frumos. Așa cum arătam înainte, acest demers științific a fost, într-un termen juridic, *disjuns* din cel al monografiei orașului, dar care se află în continuitatea și complementaritatea acestuia. În același timp, o temă atât de generoasă cum este aceea a prezenței unor comunități etnice alogene în spațiul Țărilor Române, precum este cea a rușilor-lipoveni, dar nu numai, nu poate fi rupt, ba chiar este obligatoriu să fie integrat contextului general, cauzelor și condițiilor care au generat acea deplasare de populație și modurilor de împă-

mântenire în alte locuri. Fiind o problematică extrem de complexă, aceasta trebuie abordată cauzal, temporal, spațial și procesual.

În aceste condiții, în cazul de față, problematica staroveră, în integralitatea ei, consider că trebuie integrată în contextului general în care s-au transformat realitățile istorice din Rusia, într-o perioadă de patru secole, din veacul al XVII-lea și până în prezent. Pentru perioada de început (sec. XVII-XVIII), Rusia resimte șocul rapidei sale extinderi teritoriale și transformarea într-un Imperiu eterogen organizatoric și administrativ, etnic, lingvistic, cultural și religios. În aceste condiții, *Reforma Bisericii Ortodoxe Ruse* și procesele asociate au afectat profund societatea rusă, atât pe diversele sale paliere, cât și în ansamblul său, generând și numeroase reverberații externe.

În ansamblul său, problema staroveră, a cărei parte este și emigrarea rușilor-lipoveni, a cunoscut mai multe faze, fiecare cu un anumit specific. Astfel, o primă fază poate fi definită pentru prima jumătate și începutul celei de-a doua jumătăți a secolului al XVII-lea, când a debutat *Reforma Bisericii Ortodoxe Ruse*, când s-a produs *Schisma*, și s-au individualizat staroverii și a început opoziția și rezistența credincioșilor ortodocși de rit vechi; cea de-a doua fază poate fi plasată în cea de-a doua jumătate a secolului al XVII-lea, când, ca urmare a persecuțiilor, s-a produs emigrarea staroverilor în interiorul și, mai ales, în teritoriile marginale ale statului rus, diversificarea acestora și a formelor de opoziție/rezistență, în funcție de centrele și conducătorii spirituali. Secolul al XVIII-lea a reprezentat, în totalitatea sa, peri-

oada contradictorie a celei de-a treia faze, când problematica staroveră a fost abordată fie dur, determinând valuri de emigrări în „patriile” secundare și terțiare, fie neutru și tolerant, chiar. În secolul al XIX-lea în cea de-a patra fază, se observă consolidarea Bisericii Ortodoxe Ruse oficiale în detrimentul credincioșilor de rit vechi și a organizării religioase a acestora, cu alte etape de emigrări și reveniri, în funcție de măsurile imediate. Cea de-a cincea fază este reprezentată de secolul al XX-lea, când s-a produs recunoașterea cultului și organizării religioase starovere, prin *Legea cu privire la principiile toleranței religioase*, 17 aprilie 1905, și legea din 17 octombrie 1906, care permitea desfășurarea cultului, ctitorirea de biserici, așezăminte monahale, înființarea de comunități și școli, fără drepturi depline însă, și ridicarea anatemei asupra staroverilor de către Biserica Ortodoxă Rusă, în anul 1929, dar s-au manifestat restricții și presiuni de ordin ideologic și ateist. În fine, o a șasea fază poate fi definită pentru sfârșitul secolului al XX-lea - începutul secolului al XXI-lea, când statul rus încearcă să capaciteze și să recupereze unele valori culturale ale diasporei rușilor staroveri. Bineînțeles că această periodizare generală a mersului problematicii starovere poate fi amendată și particularizată la fiecare comunitate în parte.

Punctele de pornire ale problemei starovere se găsesc în secolul al XVII-lea, în vremea țarilor Mihail Romanov (1613-1645) și Aleksei Mihailovici (1645-1676), când patriarhii Filaret, mirean Feodor (1619-1634), tatăl țarului Mihail Romanov, Ioasaf (1634-1640), Iosif (1640-1652) și Nikon (1652-1666) au luat măsuri pentru revizuirea/îndreptarea erorile con-

statate în *cărțile sfinte*, traduse în limba rusă fie din greacă, fie din slava veche bisericească și multiplicat, odată cu introducerea tiparului, în timpul lui Ivan al IV-lea, la 1564, în conformitate cu cărțile grecești ortodoxe, considerate corecte, la care s-au adăugat o serie de schimbări în cadrul serviciului divin și acțiunile de „purificare a Bisericii”, disciplinare și curățare a clerului și credincioșilor de vicii, în cadrul unei ample mișcări de reformare a Bisericii Ortodoxe Ruse. Un rol important l-au avut, la invitația patriarhilor ruși, unii călugări cărturari ai Academiei Moviliene de la Kiev, care au ajutat la înființarea unei școli la Moscova, care să-i pregătească pe viitorii cărturarii ai Bisericii Ortodoxe Ruse, și mitropoliții și patriarhii greci din Imperiul Otoman (Constantinopol, Antiohia, Alexandria, al Serbiei, Niceea, Muntele Athos), participanți la unele sinoade ale Bisericii Ruse.

Cel mai radical reformator a fost patriarhul Nikon (1652-1666), o personalitate foarte puternică, extrem de sever, dur, autoritar și despot, care, sub influența patriarhilor greci, viza instaurarea panortodoxismului sprijinit pe panslavism, ca variantă a ideologiei monarhiei creștine, într-un întins și „Glorios Imperiu Unit”, sub conducerea țarului rus, care să ducă la eliberarea slavilor răsăriteni și sudici și a grecilor de sub dominație otomană, și nutrea, în același timp, gândul de instaurare a unei teocrații, fapt pentru care a intrat în conflict cu țarul Aleksei Mihailovici. Radicalismul lui Nikon și dorința lui de putere, alimentate de proiectele panortodoxismului și panslavismului, sprijinite de țar, au accelerat acțiunile de reformă religioasă prin unificarea ritului

ortodox rus cu cel neogrec. În scurtă vreme, au fost tipărite noi cărți religioase (*Psaltirea*, 1653) și s-au impus înnoirile liturgice (*Slujebnik-ul*, 1655), prin hotărârile sinoadelor dintre 1654 și 1656 și, cu deosebită duritate, prin și după sinoadele din 1666-1667.

Aceste măsuri autoritare în favoarea înnoirii Bisericii, rapiditatea și duritatea aplicării lor au dezorientat o parte a clerului și a monahilor ortodocși, au creat impresia trădării vechii credințe ortodoxe ruse, cu viguroase rădăcini în ritul bizantin din secolul al X-lea, când s-a produs creștinarea oficială a slavilor de est, și au generat confuzie, au îngreunat activitatea liturgică, au provocat numeroase și puternice nemulțumiri și au determinat opoziția preoților și credincioșilor tradiționaliști, în frunte cu radicalul arhiepiscop Avvakum și o suită de ierarhi bisericestți și monahi, care au fost considerați schismatici și eretici (*raskolniki*).

Aceștia se îndoiau și de buna credință și de „puritatea” neo-ortodoxiei ierarhilor greci și a călugărilor Academiei Moviliene, ultimii fiind considerați iezuiți. S-au născut niște situații extrem de complexe, în care *Biserica contesta Statul* și *Biserica contesta Biserica*. De aceea, atât statul, cât și biserica au trecut la acțiuni punitive extreme, mergând de la anatemizarea credincioșilor staroveri la condamnarea cărților și ritualurilor vechi, de la arestarea și exilarea ierarhilor bisericestți, autointitulați *râvnitorii credinței* sau *iubitorii de Dumnezeu*, la confiscarea averilor, asedierea mănăstirilor „rebele” fortificate, lipsirea de drepturi, schingiuiți, execuții prin ardere pe rug etc., care au tulburat profund societatea rusă, în ansamblul ei.

Chiar dacă, în urma conflictelor cu țarul, Nikon a căzut în dizgrație și s-a autoexilat, a fost judecat și apoi a fost demis (1666), noile măsuri au rămas în vigoare și schisma a devenit efectivă și definitivă, după *Soborul Patriarhilor* din 1667. Începea o lungă perioadă de consolidare a măsurilor de reformă și întărire a Bisericii Ortodoxe Ruse oficiale, pe de o parte, de opoziție, rezistență și prigoană a păstrătorilor vechii credințe ortodoxe ruse, staroverii, pe de cealaltă parte, care s-au concentrat în anumite centre de rezistență din interiorul statului, sau au emigrat către marginile imperiului, constituind alte nuclee de rezistență și de propovăduire a credinței lor. În aceste condiții, s-a produs o firească diversificare a staroverilor, în funcție de centre și de conducătorii religioși ai acestora.

În același timp, în directă legătură cu reforma bisericii ruse, s-a configurat, în mentalul colectiv rus și a fost amplificat, de către opozanții radicali, scenariul apocaliptic al venirii vremurilor *Antihristului*, reprezentat fie de patriarh, fie de țar, care a căpătat o amploare deosebită în timpul ciumei din 1654 (considerată pedeapsă divină pentru acțiunile lui Nikon), a suitei de războaie ruso-poloneze (1654-1667) și ruso-suedeze (1656-1658) sau în timpul răscoalelor cazacilor conduși de Stepan (Stenka) Razin (1670-1671) sau a streliților moscoviți (1682). Au fost vremuri de o deosebită tulburare în societatea rusă, când acțiunile de opoziție și rezistență au căpătat și un caracter antistatal.

– *Imediat după „raskol”, o parte a populației - nefiind de acord cu noile schimbări impuse atât de reprezen-*

tații puterii, cât și de cei ai bisericii - a luat drumul exilului. Ne puteți spune înspre ce zone (atât în interiorului Imperiului, cât și în afară) s-a îndreptat aceasta?

– Dintre măsurile deosebit de dure luate împotriva râvnitorilor credinței/evlaviei pot fi evidențiate cele ale Sinodul din 1681-1682 și ale regentei Sofia (1682-1689), când au fost aplicate *Cele 12 articole cu privire la schismatici* (1685) și ukazul patriarhului Ioachim (1689), prin care erau urmăriți și pedepsiți „schismaticii” și susținătorii acestora pretutindeni, „prin plase și păduri”; au fost distruse așezămintele și bisericile și li s-au confiscat averile. Exilat la Pustozersk, arhiepiscopul Avvakum și-a continuat rezistența, fiind, în cele din urmă, ars în public, împreună cu adepții săi, în acest centru de rezistență staroveră, la 14 aprilie 1682. Acest martiriu, dar și altele (între 1684 și 1690, au fost executați prin ardere nu mai puțin de 20.000 de credincioși) și prigoana tot mai susținută au amplificat opoziția și mișcarea de rezistență staroveră, numeroși oameni simpli, țărani în special, dar și orășeni, negustori, militari, unii boieri, fie sub îndrumarea clerului de rând, dar, mai ales, a unor personalități religioase, și-au părăsit casele și avutul, retrăgându-se în anumite centre de rezistență monahale, mai apropiate sau mai depărtate de Moscova, în locuri mai izolate, în păduri sau locuri pustii și și-au continuat vechea credință.

Dintre cele mai însemnate centre de rezistență staroveră timpurie (1667-1682), pot fi amintite: gruparea moscovită, a boiarinei Morozova/Urusova, al cărei duhovnic fusese Avvakum, și zona capitalei, Moscova, zona Pomorie (Marea Albă), în nord: Mă-

năstirea Solovetsk (centru condus inițial de proto-popul Ivan Neronov și de Nikanor), Novgorod, Pskov, Vygovsk și Lacul Onega, apoi mănăstirile Starodubye și Vetka din regiunile de la granița poloneză (Regatul Polono-Lituanian), mănăstirile și schiturile de la Nizhny Novgorod, Kerzhenets și Vyatka, în pădurile de pe cursul superior și mijlociu al Volgăi, și, spre sud, de pe afluenții Donului: Hopru, Medveditse, Tsimle, Donets și din zonele controlate de cazaci și cele din regiunea Astrahanului, în apropierea Imperiului Otoman, precum și în Munții Urali și dincolo de Urali, în regiunile siberiene: Ienisei și Verhoturya, comunitățile reorganizându-și viața potrivit noilor realități.

Această răspândire a staroverilor și existența mai multor centre de rezistență, a mai multor conducători spirituali au avut ca urmare, cum anticipam anterior, diversificarea staroverilor și constituirea mai multor grupări sau comunități, denumite după locații sau după întemeietorii sau conducătorii spirituali: pomorienii (*Pomorskoye soglasiye*), comunitatea monahală de la Vetka/Vitka (*Vietkovskoye soglasiye*), comunitatea de la Cernobâl (*Černobylytsev soglasiye*), comunitatea feodosienilor (*Feodosiyevskoye soglasiye*), comunitatea filippovtsy (*Filippovskoye soglasiye*), comunitatea danilovtsy (*Danilovskoye soglasiye*), comunitatea nekrasovtsy (*Nekrasovskoye soglasiye*) sau după direcția confesională, așa cum au fost: comunitatea uniaților/yedinoverii/omopiștii (*Yedinovieriyе soglasiye*) și comunitatea diaconilor (*Dyakonovskoye soglasiye*).

De multe ori, rezistența a căpătat forme radicale și chiar extreme: mântuirea prin posturile ex-

treme și înfometarea voluntară și sinuciderea colectivă pentru credință, prin autoincendiere. Mulți dintre acești staroveri făceau parte din ramura monahală *bezpopovtsy* (fără preoți), dar o parte a clerului ortodox starover a înțeles necesitatea păstrării sacerdotalismului și episcopatului pentru asigurarea continuității vechii ierarhii și organizări religioase a bisericii tradiționaliste, manifestându-și opoziția față de reformă doar prin scrisori și dispute dogmatice și au format gruparea *popovtsy*, unii migrând către vest, la Vetka (la hotarul cu Reci Pospolita/ Polonia).

Fiind, de multe ori, foarte aproape de granițe sau în afara lor, cuceririle succesive ale statului rus, în dauna vecinilor, readuceau comunitățile starovere sub controlul imperial și al bisericii oficiale, generând noi valuri de emigrare în afara statului, pe teritoriul Poloniei, până la împărțirea succesivă a acesteia (1772, 1793, 1795), al Imperiului Habsburgic (Galiția, 1772, și Bucovina, 1774) și cel al Imperiului Otoman, din care făceau parte Dobrogea și Țările Române.

În aceste condiții istorice, s-a produs, în secolul al XVIII-lea, în centrul monahal al staroverilor pomorieneni feodosieni celibatari de la Vygotsk, constituirea comunității staroverilor filippoveni/filippovtsy (*Filippovskoye soglasiye*) și individualizarea lipovenilor, azi rușii lipoveni. Neacceptând să se roage pentru țar, pe care îl considera întruparea *Antihristului*, intransigentul călugăr *bezpopovtsy* Filipp (fost strelitul Fotie Vasiliev/ *Фотий Васильев*, 1674-1742) împreună cu un grup de susținători au părăsit mănăstirea Vyg și au întemeiat un nou schit pe Um-

ba. A fost denunțat autorităților, care au început urmărirea sa cu armata și, când era pe cale să fie prins și pedepsit, a ales să se autoincendieze împreună cu cei 70 de adepți ai săi, odată cu schitul, la 14 octombrie 1742.

Acest act de martiraj pentru credință a fost repede urmat de constituirea și individualizarea altor comunități de staroveri filippoveni (adeptii și urmașii lui Filipp), care s-au răspândit în regiunile nordice ale Rusiei, până la Urali și Finlanda, în mai multe centre din regiunile Olonets și Arhangel'sk, în orașe mari, precum Sankt Petersburg, Moscova și Odesa sau în partea de vest, în centrele de la Starodubye și Vetka, Uglich/Yaroslav oblast, Kashin/Tver, Galich, precum și în Prusia Orientală și Mazuria, iar odată cu înaintarea Imperiului Rus către vest și sud, au emigrat către Imperiul Habsburgic (și în Bucovina, după 1774) și Imperiului Otoman (Dobrogea, în special necrasoviții/*nekrasovtsy*, și în Moldova).

În ceea ce privește termenul de lipoveni/filippi, a mai fost emisă ipoteza de lucru potrivit căreia ar putea deriva de la contracția numelui unui anume călugăr Filipp de la Starodubye și adeptii săi, dar aceasta rămâne să fie verificată și argumentată prin cercetările viitoare. Destul de cert pare faptul că numele/etnonimul de lipovan s-a format și a fost utilizat în cea de-a doua jumătate a secolului al XVIII-lea, în teritoriile poloneze de est, cucerite de Imperiul Rus, azi în Ucraina, în Bucovina, aflată sub dominație habsburgică, și în Moldova de la Carpați la Nistru, înjumătățită în anul 1812 (*Bessarabskaya Gubernia*), precum și în Raiaua Hotinului și Dobrogea, aflate sub dominație otomană.

Chiar dacă erau împărțiți în comunități de *bezpopovtsy* și *popovtsy*, ultima s-a impus, reușind să formeze, în condițiile organizatorico-administrative ale Imperiului Habsburgic, propria organizare și ierarhie bisericească, prin întemeierea și recunoașterea Mitropoliei de Varnița/Fântâna Albă/Belaya Krynytsa din Bucovina (1846), care și-a extins jurisdicția și asupra rușilor-lipoveni din celelalte teritorii (Moldova și Dobrogea).

Este o istorie interesantă a unei minorități etnice și religioase importante, care face parte și din istoria noastră, a majorității.

– *Vă invităm să ne vorbiți despre Revista „Codrul Cosminului”, pentru că sunteți atât membru, cât și recenzent în Comitetul de redacție al acesteia. De ce se intitulează astfel? Oferiți-ne un scurt istoric al acestei prestigioase publicații.*

– Revista *Codrul Cosminului, Serie Nouă*, cunoscută și sub numele de *Analele Științifice ale Universității „Ștefan cel Mare” din Suceava, Seria Istorie*, a fost și este revista științifică a Catedrei de Istorie de la Facultatea de Istorie și Geografie din cadrul Universității „Ștefan cel Mare” din Suceava (înglobată, din anul 2012, în Departamentul de Științe Umane și Social-Politice). Această publicație periodică apare din anul 1995, continuând frumoasa tradiție științifică a prestigioasei reviste *Codrul Cosminului: Buletinul „Institutului de Istorie și Limbă”*, de la Universitatea „Regele Carol I” din Cernăuți, condusă de Ion I. Nistor, ca director, și Vasile Grecu, ca secretar, care a fost publicată în zece numere (I-X), în perioada

anilor 1924-1939. În paginile sale, se regăsesc studii detaliate și rezumative, *mărunte*, istorice, referitoare la diferite epoci, lingvistice, literare, paleografice, geografice, filosofice, dări de seamă, biografii, cronici, recenzii, bibliografii, indici.

Revista *Codrul Cosminului, Serie Nouă* îl are ca fondator pe profesorul și istoricul bucovinean Mihai Iacobescu, iar ca redactori-șefi, pe Mihai Iacobescu și Ștefan Purici. De-a lungul celor douăzeci și șase de ani de existență, periodicitatea și structura revistei au cunoscut o serie de schimbări, în ultimul deceniu (2010-2020) fiind o publicație academică bianuală, axată pe publicarea unui spectru larg de investigații istorice și culturale, metodologice, hermeneutice, inter și multidisciplinare, indiferent de epoca istorică și arealul geografic de referință al studiilor, biografii și medalioane, cronici, note de lectură și recenzii etc. În numerele anuale, I-1995, II-1996, III-IV-1997-1998, V-1999, VI-VII-2000-2001, VIII-IX-2002-2003, X-2004, XI-2005, XII-2006, XIII-2007, XIV-2008, XV-2009, și bianuale, XVI/1-2-2010 și XVII/1-2011 au fost publicate și studii de arheologie, inclusiv legate de cercetarea complexului cultural Precucuteni-Cucuteni.

Din anul 2012, revista *Codrul Cosminului, Serie Nouă* s-a orientat tot mai mult către publicarea studiilor de istorie modernă, istorie recentă, relații interetnice, mentalități și relații internaționale, mulți autori fiind străini și este cuprinsă într-o serie de baze de date internaționale, trecând prin mai multe procese de evaluare academică, înscriindu-se distinct în peisajul științific național, și nu numai.

– Știm că de-a lungul timpului au fost teorii care susțin că, pe de o parte, românii au fost încă din cele mai vechi timpuri în aceste ținuturi, iar pe de altă parte, sunt teorii care contrazic argumentele primelor. Dumneavoastră, ca om conectat din foarte multe perspective la acest spațiu, cum comentați?

– Dificil, extrem de dificil! În primul rând, pentru că timpul istoric este bine definit, odată cu antropogeneza și sociogeneza. Deci timpul istoric, ca timp al Omului, nu se poate confunda cu timpul astronomic, al Universului și/sau cel geologic, al Pământului, și nu putem uzita, nici pentru Istoria Românilor, sau în general, sintagma *din cele mai vechi timpuri*. În al doilea rând, vorbim de istoria sau istoriile popoarelor care evoluează și astăzi pe scena Lumii, care au fost precedate, așa cum am arătat, de o lungă perioadă preistorică, de aproape 4000 de milenii, care este tot istorică, cum am văzut, numai că este reconstituită pe baza mărturiilor tăcute, izvoarele arheologice, extrem de parcimonioase, deoarece conservă numai părțile fizice neperisabile, dar nu păstrează elementele imateriale: ideile, gândurile, relațiile interumane, economice, sociale, spirituale, limbile etc. Se discută intens, în literatura de specialitate, de formarea marilor familii de popoare și limbi (hamite, semite, indo-europene, extrem orientale, amerindiene precolumbiene etc.), cu numeroase ipoteze de lucru, încercându-se să se precizeze când s-au individualizat, cum s-au deplasat vorbitorii lor în diferitele spații ale Lumii Vechi și ale Lumilor Noi, care au fost procesele de suprapunere prin cuceriri, care au fost fenomenele de supraviețuire și

asimilare, cu transformările culturale aferente, care au fost extincțiile etc. În al treilea rând, pentru că spațiul de astăzi arăta altfel în urmă cu sute de mii, mii sau chiar sute de ani, cu modificări periodice în funcție de procesele geologico-geografice petrecute macrozonal și/sau în intimitatea celor microregionale. Și s-ar mai putea adăuga multe altele, în special fenomenele geopolitice și politico-militare, care ne arată că niciodată un spațiu armonios din punct de vedere geografic, cu numeroase resurse naturale, de toate felurile, cum este cel carpato-danubian, nu a rămas nepopulat și/sau nerăvnit.

Fără îndoială, românii au o existență istorică determinată de procesele etnogenetice din primul mileniu al erei creștine, cu suprapuneri de straturi etnice, lingvistice și culturale ale „strămoșilor” daci și cuceritorilor și colonizatorilor romani, în contextul general al romanității, în special orientale. Cât de mult poate fi dusă istoria românilor înapoi în timp, prin elementele de substrat și strat, rămâne de precizat, chiar dacă marele istoric Nicolae Iorga spunea că prin strămoșii lor, românii au rădăcini de patru ori milenare.

Da, istoria este și o ștafetă nevăzută între generații, dar de aici și până a-i duce pe traci, geți, daci în paleolitic, neolitic și eneolitic e cale lungă, neprijinită în niciun fel pe izvoare. Cred că ne aflăm în fața unor situații bizare de solidarizare a unor contemporani cu unele spații, timpuri și dovezi arheologice pe care le-am vrea și ale noastre, un efect al simplificării maxime a lucrurilor și faptelor, izvorâtă din multă ignoranță și, de ce nu, dintr-o abordare posesivă și egoistă a trecutului, născută și din diferi-

te frustrări individuale și/sau colective, întreținute și cultivate de-a lungul timpului și de neîmplinirile și insuccesele din istoria recentă, de faptul că, de multe ori, suntem percepuți drept cetățeni europeni *second hand*.

Dar istoria, în zilele noastre, nu trebuie să fie, cum ar fi spus Paul Valéry, „...produsul cel mai periculos pe care chimia intelectului l-a elaborat vreodată. Proprietățile sale sunt binecunoscute. Îmbată popoarele, le face să viseze, zămislește amintiri false, le exagerează reflexele, le întreține vechile răni, le chinuie liniștea, le induce delirul de grandoare sau de persecuție, transformându-le în națiuni neîndurătoare, trufașe, insuportabile și vanitoase. Istoria poate justifica tot ceea ce vrea, ea nu ne învață absolut nimic, căci ea, incluzând totul, poate exemplifica orice... În starea actuală a lumii, pericolul de a te lăsa sedus de istorie este mai mare decât niciodată”¹², ci spațiul spiritual unde oamenii să se întâl-

---

¹² Paul Valéry, *Criza spiritului și alte eseuri*, trad. Maria Ivănescu, Ed. Polirom, Iași, 2016 („L’Histoire est le produit le plus dangereux que la chimie de l’intellect ait élaboré. Ses propriétés sont bien connues. Il fait rêver, il enivre les peuples, leur engendre de faux souvenirs, exagère leurs réflexes, entretient leurs vieilles plaies, les tourmente dans leur repos, les conduit au délire des grandeurs ou à celui de la persécution et rend les nations amères, superbes, insupportables et vaines. L’Histoire justifie ce que l’on veut. Elle n’enseigne rigoureusement rien, car elle contient tout, et donne des exemples de tout... Dans l’état actuel du monde, le danger de se laisser séduire à l’Histoire est plus grand que jamais il ne fut.” Paul Valéry, *Discours de l’histoire* (1932).

nească cu cunoașterea și înțelegerea cinstită a propriului trecut, cu acceptarea acestuia, cu iertarea față de greșelile trecutului săvârșite de înaintași, cu asumarea acestora și cu angajamentul de a nu le repeta (războaie, crime împotriva umanității, imense distrugerii de bunuri culturale), pentru a putea construi prezentul și viitorul, altfel, civilizația umană conține în sine toți germenii autodistrugerii. De aici cred că ar trebui să rezulte caracterul proteic al istoriei.

De aceea, cred că trebuie făcute unele precizări cu privire la etnogeneza românească, ca să nu ni se mai pară poporul român *o enigmă și un miracol istoric* (F. Lot, 1937; Gh. I. Brătianu, 1940). Acest proces trebuie văzut și înțeles într-un context mai larg și investigat și reconstituit din perspectiva antropologiei culturale și există numeroși istorici de bună credință atât în interiorul cetății, cât și *extramuros*, care o fac.

Acest proces complex, de formare a poporului român și a limbii sale, deși exprimarea este tautologică, deoarece nu există popor fără limbă și limbă vie/vorbită fără popor, trebuie încadrat în procesele etnogenetice generale, neolatine, germanice, slave etc., cu firești interferențe, care s-au petrecut în Europa la sfârșitul antichității și începutul evului de mijloc, dar și ca proces particular în cadrul genezei etnosurilor neolatine, apusene și răsăritene, pe teritoriul Imperiului Roman și, ulterior, Romano-Bizantin. De aceea, având în vedere situarea geografică în cadrul răsăritului Imperiului Roman, etnogeneza românească este parte a romanității orientale, balcano-carpatică. În liniile sale generale, etnogene-

za neolatină, în ansamblul ei, a avut mai multe componente și mai multe etape de formare și devenire, între sec. al III-lea î. Chr și al VII-lea/al VIII-lea p. Chr, diferențiat de la caz la caz.

Astfel, pot fi decelate, în toate cazurile, componentele autohtone, cu rol de substrat etno-lingvistic și cultural, reprezentate de popoarele antice cucerite de romani: celtiberii, în Hispania, gallii, în Gallia, retii, în Europa centrală (Raetia), illirii, în vestul Peninsulei Balcanice (Illyricum și Pannonia), tracii și moesii, în centrul acestei provincii (parte din Macedonia, Thracia și cele două Moesii), geții și dacii (Dacia), în spațiul nord-dunărean; componenta romană, cu rolul de strat etno-lingvistic și cultural, impusă prin cucerire, colonizare și aculturație, relativ uniformizatoare și cu contribuții decisive la definirea etnosurilor neolatine; componenta migratorie sau suprastratul (adstratul), germanic, în centru și vest, și slav, în est, uneori chiar combinate, care a fost importantă, dar nu a modificat substanțial profilul romanic al noilor entități etnice. În aceste condiții, etnogeneza neolatină a fost un vast și profund proces de romanizare, de impunere și, respectiv, de receptare, de către populația cucerită, pe căi, prin mijloace și în ritmuri diferite, a limbii și culturii latine, petrecut în unele provincii romane, care, ulterior, în marea majoritate a cazurilor, nu a mai putut fi modificat esențial, rezultând populații romanice unitare: celtibero-romanii, gallo-romanii, reto-romanii, illiro-romanii, traco-daco-romanii etc.

De asemenea, trebuie arătat că, la sfârșitul antichității, romanitatea europeană era destul de extinsă, dar s-a restrâns și s-a diversificat prin migrații-

ile germanice târzii și cele slave, de la începutul și mijlocul celei de-a doua jumătăți a mileniului I al erei creștine, rezultând popoarele neolatine occidentale (portughez, spaniol, francez, italian, retoroman) și cele orientale (român/vlah, cu ramurile sale, și dalmat).

Iată de ce, când studiem formarea poporului român, trebuie să avem în vedere spațiul balcanocarpatic (provinciile romane Thracia, Moesia Superior, Moesia Inferior și Dacia), cu axă Dunărea, în special Dunărea de Jos, iar ca perioadă, secolele I-al VII-lea/al VIII-lea d.Hr., precum și procesele complexe de romanizare, de transformare culturală, cu fenomene de continuitate și discontinuitate, de supraviețuire etno-culturală, în condițiile marilor migrații europene și asiatice, fiind necesară o abordare integrată, din perspectiva utilizării asociate a tuturor categoriilor de izvoare, într-o manieră și viziune științifică moderne.

– Ce ne puteți spune despre argumentele arheologice în favoarea teoriei continuității? Dar despre cele ale toponimiei?

– Atunci când abordăm problematicile teoriei continuității, trebuie să avem în vedere că aceasta s-a constituit în timp, de-a lungul mai multor etape, ca răspuns științific dat de diferite categorii de specialiști (arheologi, istorici, lingviști etc.) adepților teoriei imigraționiste, cu diferitele sale variante, inclusiv actualizate, neo-imigraționise, și teoriei celor două popoare romanice. Susținătorii teoriei continuității încearcă să justifice, pe bază de argumente științifi-

ce, continuitatea dacică, în urma războaielor daco-romane ale lui Traian, și prezența autohtonilor cucerți în viața Daciei romane, cu integrarea și romanizarea lor, continuitatea daco-romană în urma abandonării provinciei Dacia de către romani și continuitatea românească, în cea de-a doua jumătate a mileniului I al erei creștine, în condițiile istorice ale Daciei post-romane și a perioadei migrațiilor.

Dintre acestea, cel mai facil de argumentat, în ciuda ambiguității unor izvoare scrise și a interpretărilor voit tendențioase, este continuitatea dacică, în cadrul provinciei romane imperiale Dacia (*Dacia Augusti Provincia*), sprijinită pe mai multe categorii de dovezi, inclusiv cele arheologice și toponimice. Astfel, izvoarele arheologice sunt destul de numeroase și ne oferă o imagine destul de clară asupra supraviețuirii autohtonilor și participarea lor la noua sinteză. Dacii, care nu avuseseră un urbanism propriu-zis înainte de cucerire, încadrați în statutul de populație cucerită, au constituit cea mai mare parte a populației rurale a Daciei romane, urmele acestora fiind descoperite în câteva sute de așezări sătești, autohtone, unele cu evoluție din perioada anterioară, mai ales în partea de est a Transilvaniei, sau mixte, populate de daci și coloniști, care și-au continuat dezvoltarea până în secolele III-IV, pe întregul întins al provinciei.

Arheologic, se observă continuitatea, pe de o parte, a unor forme locale, dacice de cultură materială: tipurile de așezare rurală, de locuințe, anexe și amenajări gospodărești, de unelte agricole și casnice, podoabe, accesorii vestimentare, ocupații, rit și ritual funerar (12 necropole cu morminte de incine-

rație) etc., și receptare multor elemente de civilizație superioară, romană, pe de altă parte.

Alte vestigii arheologice dacice au fost identificate în unele orașe și târguri (*colonii, municipii*): *Apulum, Drobeta, Napoca, Romula, Potaissa, Tibiscum*, în castrele din interior și de pe graniță (*limes*) și în *canabae* (așezările civile de pe lângă castre, unde trăiau familiile ofițerilor și soldaților), în *villae rusticae* (ferme), cărora li se adaugă unele descoperiri monetare, asociate în tezaure, care își au începutul în perioada de dinainte de cucerirea romană.

În același timp, o parte din toponimia și hidronimia majoră și minoră din Dacia romană era de origine dacică, pledând, indirect, pentru supraviețuirea/continuitatea populației autohtone, de la care a fost preluată de cuceritori, dovedind și conviețuirea dintre aceștia. S-au păstrat și transmis nume de așezări: *Ampelum, Apulum, Arcidava, Berzobis, Buridava, Cumidava, Dierna, Drobeta, Germisara, Lederata, Malva, Napoca, Porolissum, Potaissa, Tibiscum, Rusidava, Sarmisegetuza, Sucidava*, nume de râuri: *Alutus, Crisis, Marisus, Samus, Tibiscus, Tisia, Tsierna* etc, denumiri montane: *Carpates Montes, Serrorum Montes* etc.

În același timp, în *Orbis Romanus* (Imperiul Roman) a existat în secolele II-III p. Chr., o diaspora dacică, alcătuită din urmașii foștilor prizonieri daci, din emigranții daci de după cucerire, veteranii din *auxilia Dacorum* (unitățile militare auxiliare constituite cu prizonieri și recruți daci), lăsați la vatră și stabiliți în provinciile în care au servit, onomastica de sorginte dacică fiind chiar mai abundentă decât cea din provincia Dacia.

Continuitatea daco-romană, după retragerea aureliană (post 275), este mai dificil de argumentat din punct de vedere arheologic, deoarece se observă o scădere importantă a populației provinciei, o decădere a vieții urbane, vechile orașe romane depopulate s-au ruralizat, și-au restrâns suprafețele locuite, clădirile s-au ruinat. Multe dintre fostele clădiri au fost utilizate în alte scopuri, ca fortificații modeste, locuințe, necropole (la Ulpia Traiana Sarmizegetusa, Tibiscum, Apulum, Porolissum și Potaissa), dar unele orașe și-au mai păstrat caracterul meșteșugăresc și comercial (cuptoarele de ars ceramica de la Napoca, Drobeta și Sucidava; atelierul de sticlărie de la Tibiscum). Cu toate acestea, la sfârșitul secolului al IV-lea și începutul secolului al V-lea, dovezile vieții urbane dispar și vechile toponime au fost uitate. Această decădere a formelor vieții urbane romane se observă și în alte provincii marginale ale Imperiului, expuse încercărilor politico-militare din secolele III-V d.Hr.

În același timp, urmele de viețuire din fostele castru legionare (Apulum, Potaissa) sunt sporadice, dar pentru secolele al IV-lea și al V-lea, sunt cunoscute locuiri în fostele castru auxiliare și *canabae* și în numeroase așezări rurale, mai vechi sau nou înființate, și în *villae rusticae* și continuarea, în unele necropole, a ritului funerar al incinerăției (Iernut, Bratei, Baciuc-Cluj). În unele sate, existau ateliere de prelucrat minereul de fier (Sfântu Gheorghe-Nisipărie, Fizeș) sau cuptoare pentru ars ceramica (Cristești, Sighișoara-Dealul Viilor). De aceea, varianta transilvăneană a culturii Sântana de Mureș (parte a complexului cultural Sântana de Mureș-Chernjachov,

sec. III-V d.Hr.) a fost creată de daco-romani și goți, fiind o importantă dovadă arheologică a continuității. Fără îndoială, aportul demografic gotic și, ulterior, gepidic a fost important, dar pe lângă aceste populații, existența celei de sorginte daco-romană nu poate fi negată.

Numărul artefactelor cu inscripții latine este foarte mic pentru această perioadă, la fel ca și descoperirile numismatice, dar importante sunt, pentru argumentarea existenței unei populații daco-romane post 275, construcțiile și artefactele creștine: bazinele de la Slăveni (jud. Olt), Porolissum (?), Biertan (?), din secolul al IV-lea, și Sucidava, din secolul al VI-lea, piesele de cult (opaițe, vase, *donarii* cu inscripții) de la Apulum, Potaissa, Ulpia Traiana Sarmisegetuza, Bucium (jud. Sălaj), Poian (jud. Covasna), Porolissum (*Ego... vius votum posui*), Romula, Ilișua, Biertan (*Ego Zenovius votum posui*), instrumentele pentru marcarea pâinii euharistice (anafura) de la Palatca (jud. Cluj) și Jabăr (jud. Timiș), inelele cu inscripții de la Bologa, Potaissa, cruciulițele, cataramele, vasele cu graffiti de la Drobeta, Tibiscum, Romula, Slăveni, Sucidava Dierna, vechile monumente „încreștinate” de la Napoca, Ampelum, Potaissa (?), statuile „păgâne” distruse la Ulpia Traiana Sarmizegetusa, și piesele din secolele V-VI, recuperate de la Drobeta, Dierna, Lipova (jud. Arad), Porolissum, Potaissa, multe aduse din Imperiu.

Chiar dacă se vorbește de părăsirea provinciei Dacia de către romani, Banatul și Oltenia au constituit veritabile punți pe unde Imperiul a continuat să-și manifeste direct influența la nord de Dunăre.

În secolul al IV-lea, în Banat și Oltenia, s-au ridicat fortificații specifice pentru epoca tetrarhiei (293-305) și a lui Constantin cel Mare (306-337), când se vorbea de *Dacia restituta* sau de redobândirea Daciei de către Constantin cel Mare, iar circulația monetară și tezaurizarea erau intense.

Mulți specialiști (arheologi, istorici, lingviști etc.) nu abordează procesele etnogenetice din perspectiva antropologiei culturale, ci numai monodisciplinar sau doar istoric și lingvistic, astfel încât cu greu pot fi întrevăzute detaliile acestora. Din păcate, tăcerea izvoarelor scrise referitoare la romanicii rășariteni și nord danubieni și menționarea numai a cuceritorilor germanici (goți, gepizi), asiatici (huni și avari) și slavi, ca să-i enumărăm pe cei mai importanți, dar și a altor neamuri, cu nume arhaizante, și limitele izvoarelor arheologice fac deosebit de dificilă identificarea străromânilor între componentele etnice și arheologice ale culturilor arheologice dintre secolele al V-lea și al VII-lea de la nord de Dunăre: Bratei-Țaga-Biharia, Ipotești-Cândești-Ciurel și Costișa-Botoșana-Hansca, cu componentele lor principale romanice, germanice și slave, dar și a celor următoare, secolele VIII-XI, pentru care a fost definit un vast complex cultural balcano-danubian, denumit diferit, în funcție de istoriografii, Dridu-Pliska-Preslav sau Dridu-Luka Raikovetskaya, cu tradiții etno-culturale romanice, slave, turco-bulgare și maghiare, în principal, în contextul influenței continue a Imperiului Bizantin.

De aceea, așa cum se întâmplă în cazul tuturor cuceririlor și dominațiilor, învinșii/cucerii și dominații rămân anonimi un timp, „îmbracă” haina

cuceritorilor și nu pot fi deosebiți arheologic de aceștia, cu atât mai mult cu cât izvoarele scrise nu-i menționează explicit. Totodată, adoptarea unei căi de mijloc și a justeii măsurii, în care să se admită formarea poporului român în spațiul larg carpato-balcanic, să se renunțe la identificarea „purismelor” etnice, să se țină cont atât de fenomenele de continuitate și discontinuitate, cât și de admiterea și demonstrarea unor importante aporturi populaționale romanice sud-dunărene, așa-numita admigrare, cum susținea Dimitrie Onciul, în condițiile politico-militare atât de tulburi din cea de-a doua jumătate a mileniului I și începutul celui de-al II-lea, ar fi de dorit și urmat.

De asemenea, o mai bună cunoaștere a tuturor categoriilor de izvoare, descoperirea altora noi, o mai bună și intensă comunicare între specialiști, renunțarea la pozițiile radicale și ireconciliabile, uneori interesate și politizate, renunțarea la *dialogul surzilor*, adoptarea unor modele istorice de interpretare și cultural-antropologice vor contribui la mai buna reconstituire a acestui complex proces etnogenetic.

– În urmă cu trei ani, a fost serbat Centenarul. Cum a fost în sufletul dumneavoastră această sărbătoare?

– Am trăit cu emoție, dar și cu bucurie multe evenimente majore, cum au fost Anul revoluționar 1989 în Europa (ce coincidență, la 200 de ani de la Revoluția franceză, dar eu nu cred în coincidențe, mai ales în istorie), Revoluția română din Decembrie 1989, cu schimbarea aferentă de sistem și tran-

ziția nesfârșită către un alt tip de societate, față de cel în care m-am născut, cu toate dificultățile facerii, destrămarea URSS-ului (1991) și a *lagărului socialist*, renașterea națională a moldovenilor dintre Prut și Nistru și proclamarea independenței Republicii Moldova (1991) și am crezut că vom avea parte de o nouă unire, de un nou moment istoric memorabil (dar nu a fost să fie așa!), pentru a enumera doar câteva, care mi-au îmbogățit, cu fapte de viață, experiența de cercetare, putând să văd pe viu și să înțeleg mai profund cum se petrec procesele istorice. Este foarte important, în formarea și exprimarea sa, ca istoricul să trăiască deplin și să înțeleagă timpurile prin care trece în călătoria sa terestră.

În acest context, am avut prilejul să participăm la o serie de aniversări și comemorări la sume rotunde de ani, Centenarul Primului Război Mondial și al participării României la această conflagrație și Aniversarea Centenarului Unirii din 1918.

Aniversarea Centenarului Unirii din 1918 a fost o fericită ocazie, înălțătoare, de a rememora programul și înfăptuirile generației de la 1848, săvârșit greu, pas cu pas, timp de șapte decenii, în condițiile istorice ale Europei moderne: Unirea de la 1859, domnia reformatoare a lui Alexandru Ioan Cuza, instaurarea prințului străin și adoptarea primei Constituții (1866), obținerea și recunoașterea Independenței de Stat (1877-1878), modernizarea structurilor politice, participarea la prima conflagrație mondială alături de Antantă, alianța care sprijinea realizarea dezideratului de unire deplină, și capodopera istoriei naționale, Unirea de la 1918 cu toate dedesubturile sale, într-un uriaș efort național și

internațional, și a programului burghezo-democrat al generației care a realizat *România dodoloată* (Lucian Blaga), pentru integrarea provinciilor nou unite în corpul statal al României, în condițiile interne și internaționale ale perioadei interbelice.

A fost, dacă vreți, pe de o parte, un sentiment de solidaritate cu această întregă zbatere istorică, o bucurie pentru împlinirea unor deziderate naționale, dar pe de cealaltă parte, sentimente de regret pentru vremelnicia acelei alcătuirii statale. Și istoricul ca cetățean al acestei țări a avut și are fireștile trăiri patriotice, deoarece patriotismul nu este un sentiment desuet, după cum nu trebuie să se confunde cu patriotardismul, și, dacă este luminat, nu întunecă judecata științifică, ci contribuie la dezvoltarea generală.

Am fost și trist, deoarece cu ocazia Centenarului nu s-au găsit modalitățile de atenuare a unor regrete ale minoritarilor de etnie maghiară, față de pierderea statutului de națiune dominantă odată cu disoluția Monarhiei Austro-Ungare din 1918 și/sau referitoare la prevederile Tratatului de Pace de la Trianon (Centenarul din 2020), de faptul că rămâne acea rană deschisă în sufletele acestora, indiferent de generație, și că se exploatează politic asemenea simțiri.

Ținând cont de aceste fapte mărețe din istoria națională, la care m-am referit foarte pe scurt, aș dori ca oamenii politici actuali să se ridice la înălțimea predecesorilor, nu comuniști, ci democrați, să realizeze și să adopte consensual un proiect de țară coerent pe care să-l îndeplinească, să-l pună în operă toți, indiferent de orientarea politică a celor care

se află vremelnic la conducere, să fie proiecțivi, nu numai reactivi, să scruteze viitorul națiunii și al țării, să-i potențeze energiile creatoare, să ia măsuri reale de curățare și primenire a subsistemelor economice și sociale, să dea dovadă de un patriotism adevărat, nu demagogic, patriotard, pentru a oferi un alt tip de modele, iar mediul social să ofere exemple pozitive, care să-i facă pe români să fie cu adevărat mândri de țara lor, într-o Europă a respectării valorilor naționale.

**REȚETA SUCCESULUI: FAMILIA, IZVOR
DE FERICIRE, MUNCĂ ȘI ÎNTELEPCIUNE,
DORINȚĂ ACERBĂ DE STUDIU,
ALE UNUI OM ALES DE A FI
ȘI A RĂMÂNE ÎN ISTORIE**

Anatol Petrencu este originar din Căușeni, fiind unul dintre cei mai activi oameni de știință din Republica Moldova. Între anii 1990-1992 a fost decan al Facultății de Istorie a Universității de Stat din Moldova, iar între 1998 și 2006 a fost președinte al Asociației Istoricilor din Republica Moldova. Este licențiat al Facultății de Istorie a Universității de Stat din Moldova, începându-și cariera în calitate de asistent universitar la Catedra de Istorie Universală. Anatol Petrencu a făcut studii de doctorat la Institutul de Cercetări Internaționale Economice și Politice al Academiei de Științe a Federației Ruse, susținând – în anul 1986 – teza de doctorat cu tema *Relațiile româno-italiene în anii '70 – prima jumătate a anilor '80*. În anul 1998 devine doctor habilitat în științe istorice cu lucrarea *Politica României privind Basarabia, 1940-1944*. În 2010 a făcut parte din Comisia pentru studierea și aprecierea regimului comunist totalitar din Republica Moldova. Din octombrie 2010 este directorul Institutului de Istorie Socială „Pro Memoria”

Amintim cărțile de autor:

- *Învățământul istoric în România (1948-1989)*, Chișinău, Editura Știința, 1991;
- *Relațiile româno-italiene: de la confruntare la colaborare. 1945-1985*, Chișinău, Editura Universității, 1993;
- *Basarabia în al Doilea Război Mondial: 1940-1944*, Chișinău, Editura Luceum, 1997;

- *România și Basarabia în anii celui de-al Doilea Război Mondial*, Chișinău, Editura Epigraf, 1999;
- *Polonezii în anii celui de-al Doilea Război Mondial. Istoria politică*, Chișinău, Editura Cartdidact, 2005; ediția a II-a, anastatică, Iași, Editura Tipo Moldova, 2010;
- *Basarabia în timpul celui de-al Doilea Război Mondial: 1939-1945*, Chișinău, Editura Prut Internațional, 2006; ediția a II-a, anastatică, Iași, Editura Tipo Moldova, 2010;
- *Varșovia văzută de un istoric basarabean*, Chișinău, Editura Cartdidact, 2006;
- *În serviciul zeiței Clio*, Chișinău, Firma editorial-poligrafică Tipografia Centrală, 2001;
- *Istoria contemporană: studii, materiale, atitudini*, Chișinău, Editura Cartdidact, 2011.

Apropierea de opera istoricului Anatol Petrencu s-a datorat în primul rând cărții *Și se întoarce vântul*, roman autobiografic, pe care a scris-o disidentul rus Vladimir Bukovski, apoi dialogului dintre cei doi (publicat în volumul *Bukovski la Sighet*, Fundația Academia Civică, pp. 122-161), purtat în limba rusă, la una din întâlnirile de la Sighet, din anul 2002, din cadrul Memorialului Vicimelor Comunismului și al Rezistenței. Subiectele surprinse de Bukovski în cele două surse editoriale sunt regăsite și în cercetările istoricului Antaol Petrencu, teme zugrăvite și în dialogul pe care-l purtăm cu Domnia Sa.

Trecând prin copilărie, cu „aduceri aminte” despre familia Domniei Sale, istoricul Petrencu ne prezintă pașii din carieră, cu accent pe principalele cărți publicate, amintindu-ne și dascălii pe care i-a avut, fiind cei care i-au stârnit interesul pentru studiul istoriei. Aflăm de la interlocutorul nostru, conectat la actul istoric, și o opinie despre „durerile” pricinuite de comunism asupra oamenilor.

Interesante sunt cercetările Domniei Sale – despre românii din ținutul Basarabiei – mulți dintre ei neavând liniștea sufletească nici astăzi.

Acestea sunt doar câteva dintre subiectele pe care ni le relatează istoricul Anatol Petrencu, invitându-vă a da curs lecturii interviului, aflând și din

culisele celorlalte teme pe care ni le prezintă cu înaltă ținută academică.

– *Întâi de toate, Domnule Profesor vă invităm să vă amintiți de copilăria dumneavoastră. Ca om ancorat în cercetarea istoriei, cum îi vedeți pe strămoșii care v-au dat viață și v-au educat deschizându-vă drumul...*

– M-am născut la 22 mai 1954, în orașul Căușeni, Republica Moldova. În 1924, bunicii pe linia tatălui, Maxim și Ana Petrenco, au vândut casa și lotul de pământ în Chițcani, de lângă Mănăstirea Noul Neamț, Tighina, în dorința de a emigra în America (din spusele lor). Între timp, autoritățile au interzis părăsirea României. În așa fel, bunicii au fost nevoiți să cumpere un alt teren pentru a-și reînțemeia gospodăria. L-au găsit în Căușeni, pe drumul ce duce spre Zaim. Acolo au construit casa. Curtea fiind mare, i-au permis tatei, cel mai mic fecior, să construiască casa lui. Astfel, eu cu părinții și sora mai mică, Liuba, am locuit într-o curte cu buneii.

Ca și bunelul Maxim, tatăl meu putea face bine multe lucruri: putea săpa fântâni, acoperi case (a fost un timp când a făcut olane din mortar), face uși, ferestre, putea așterne podele din scânduri. Nu era străin de lucrul câmpului. Oficial, a lucrat la o mică stație meteorologică de pe râul Botna din Căușeni: de două ori pe zi, la ora 8.00 și 20.00 măsura temperatura aerului și a apei, nivelul acesteia. Datele le scria în registre speciale și le trimitea la Tighina. Salariul era mic, dar stabil. Mama a absolvit cursuri de bucătărie și a lucrat în acest domeniu până la

pensionare. A avansat până la penultima categorie (a cincea) în domeniul culinar, a creat un fel de mâncare, dar nu a dus lucrul la capăt.

În familie, mai ales tata, citea sistematic. Am avut bibliotecă de familie (o parte din cărți le-am păstrat), tata era abonat la „Izvestia” (ziar ce apărea în URSS; el zicea că e mai puțin politizată în comparație cu „Pravda”, organul de presă al PCUS).

Sora mea este Liuba Petrenco, conferențiar universitar doctor la Universitatea Pedagogică de Stat „Ion Creangă”, specialistă în filologie. Familia era bazată pe principii egalitariste, democratice: ambii părinți s-au considerat egali în luarea deciziilor și în obligațiunile din cadrul familiei. Nu am avut certuri în familie. Erau cazuri când mama îl dojea pe tata, dar nu s-a ajuns la certuri.

Ceea ce mi-a rămas mai pregnant în memorie din copilărie: viața cvasi-patriarhală a mahalalei „rusești”, cum i se spunea părții de vest a localității Căușeni. Râul Botna era unul de șes, cu mult pește, primăvara sau vara, atunci când cădeau ploii torențiale, se revărsa, apa ajungând până aproape de casele noastre, aflate puțin mai sus de grădină, la marginea drumului. Pe malul Botnei creșteau rațe și găște. Acasă am crescut iepuri, găini, rațe, câte un godac pe an. Nu am avut niciodată vaci sau oi, deși vecinii din mahala aveau. Țin minte nunțile și înmormântările. Lângă noi, în deal, era cimitirul evreiesc, distrus la ordinul autorităților comuniste locale; am memorizat procesiunea de înmormântare a evreilor, desfășurată altfel decât la moldoveni. Noi, copiii, eram mai mult afară, decât în casă. Jucam fotbal pe toloacă, până seara târziu, până ne luau cei

mari (părinții) acasă, la mâncare. Jucam „de-a războiul”, aveam puște-automate din lemn și praștii.

O trăsătură a școlii sovietice (cel puțin așa s-a întâmplat cu mine) era ațâțarea spiritului de colecționar: profesorii ne îndemneau mereu să colecționăm, fie monede vechi, fie timbre poștale, fie insigne ce reprezentau anumite subiecte sau personalități (orașele-erou ale URSS, de exemplu, sau numita „leniniana” - insigne cu chipul liderului bolșevic V.I. Lenin etc.). Cutiile cu chibrituri aveau lipite diverse imagini; au fost copii care au adunat aceste imagini. Am fost și eu pasionat de colectare: am avut colecții de monede, de timbre poștale, mai puțin insigne.

Mi-a plăcut lectura (cărți de istorie și beletristică), filmele, sportul. Am frecventat Școala sportivă din Căușeni, participând la întreceri sportive.

După recensământul preșcolarilor (1961) în fața părinților apăruse dilema: să fiu trimis în școala cu predare în limba rusă sau cu predare în limba română (numită „moldovenească”). Un rol important în luarea deciziei l-a avut profesoara de limbă „moldovenească” din Școala de cultură generală cu predare în limba rusă, soția procurorului raionului Căușeni, cu care locuiam pe aceeași stradă. Ea le-a spus părinților mei să mă dea la Școala moldovenească de cultură generală nr. 1. Astfel, am devenit elev al acestei școli (astăzi - Liceul Teoretic „Mihai Eminescu”).

La școală istoria ne-a predat-o Maxim Popușoi. Era un bărbat înalt, zvelt, căsătorit cu Ludmila Popușoi, profesoară de limbă franceză, diriginta clasei noastre. Acum îmi dau seama, că Maxim Popușoi a fost un bun specialist, cunoștea bine obiectul

pe care-l predă, îi plăcea istoria, lectura, se interesa de lucruri vechi. Dar cel mai important - avea un dar deosebit de a expune prelegerile. Când vorbea - nici zborul muștei nu se auzea. Îmi aduc aminte, de pildă, cum ne povestea despre lupta lui Alexandru Nevski, care, spunea Maxim Popușoi, „l-a lovit pe adversar drept în inimă...”. Pauză. Noi, elevii, stăteam înmărmuriți de cele auzite. Că adversarul lui A. Nevski a fost lovit în inimă sau alături de ea, unul Dumnezeu știe, dar așa ne vorbea profesorul nostru de istorie.

Maxim Popușoi m-a influențat definitiv în alegerea profesiei de istoric. Părinții nu au fost împotrivă. După absolvirea Școlii de cultură generală nr. 1 din Căușeni am depus documentele de admitere la Facultatea de Istorie a Universității de Stat din Moldova. Am susținut patru examene de admitere: la Istoria URSS, limba „moldovenească” scris și oral și la limba franceză. Am luat doi de „cinci” (nota maximală) și doi de „patru” și nu am trecut concursul.

Un an am lucrat în construcții, meseria „pietrar”, am fost chemat de Comisariatul militar Căușeni la cursuri de șoferi, pe care le-am absolvit și am până în prezent Permisul de conducător auto. Am reușit să mai încerc o dată să intru la Facultatea de Istorie, dar examenele de admitere le-am susținut mai slab ca în 1971 (trei de „patru” și un „cinci”).

A urmat serviciul militar obligatoriu, doi ani. Premilitarii am fost aduși de la Comisariatul militar Căușeni la Chișinău, adunați din mai multe localități într-o curte mare, pe strada Ismail. Avem cu noi mâncare pe două-trei zile. Aici am așteptat „cumpă-

rătorii”, adică ofițerii, trimiși din unitățile militare pentru a ne prelua. A doua sau a treia zi am fost nominalizat și cu alți tineri am fost duși cu trenul, în condiții normale, spre Rostov pe Don, iar de acolo – spre Stavropol. Era Districtul Militar Caucazul de Nord. Am coborât din vagoane noaptea, am mers pe străzile orașului și am ajuns la cazarmă. Dimineața am mers la baie, am împachetat hainele și încălțăminte și le-am trimis acasă, în schimb am primit uniformă și cizme. M-a impresionat subofițerul care se uita la fiecare din noi și ne dădea uniformă, intuind perfect mărimea. Șase luni am făcut cursuri privind deservirea avioanelor, pornirea turbinelor avioanelor cu ajutorul unor mașini-generatoare de curent electric. Apoi am fost transferat într-o unitate militară de construcție. Am lucrat la construirea unui aerodrom militar lângă Kotelnikovo, nu departe de Volgograd (Stalingrad), acolo, unde în 1942-1943 s-au dat mari bătălii între armatele germane și aliatele acesteia și armata Roșie. După cei doi ani de serviciu militar, am fost demobilizat.

– Sunteți licențiat al Facultății de Istorie a Universității de Stat din Moldova. Conturați-ne o imagine a facultății pe care ați terminat-o. Amintiți-ne profesorii care v-au marcat. Aveți în memoria dumneavoastră evenimente – din acea perioadă – care vă stârnesc amintiri plăcute sau, poate, mai puțin plăcute (Valaam)?

– Venind acasă, m-am interesat din nou de posibilitatea de a intra la Universitate, am aflat despre Cursuri de pregătire organizate de USM pentru

fii și fiice de muncitori și țărani, dar și pentru cei demobilizați din Armata sovietică.

La cursuri înscrierile se făceau în baza unor discuții cu reprezentanții Facultății de Istorie. Cursurile au durat nouă luni.

De la 1 septembrie 1975 am început studiile la Facultatea de Istorie a USM. Primii profesori au fost Afanasii V. Repida (*Introducere în specialitate*). Și acum țin minte cum răspundea la întrebarea „Ce este istoria?": „Istoria este o poveste”. Evdochia S. Untilă predă *Istoria Orientului Antic*, Vissarion C. Totrov, veteran al celui de-al Doilea Război Mondial, ne-a predat *Etnografia*. *Arheologia* ne-a fost predată de către domnul profesor Ion Niculiță. Tot atunci, în anul I, am făcut *Istoria Greciei și Romei Antice* cu dl Vladimir Potlog. După anul I de studii am făcut practică la Arheologie (în Hansca, raionul Hâncești). Conducătorii practicii au fost profesorul Ion Niculiță, pe atunci tânărul Gheorghe Postică (de atunci ne cunoaștem și întreținem relații de prietenie) și regretatul dr. Ion Hâncu, un distins arheolog și patriot al poporului băștinaș.

La anul II de studii, obiectul central a fost *Istoria Evului mediu*, predat de Iosif Șlaen, seminarele organizate de (atunci) conf. univ. dr. Pavel Cocârlă. Mie mi s-a părut greu acest curs, cu multe evenimente, date cronologice, pe care eram obligați să le știm pe de rost. Alte obiecte - numismatica, predată de Alexandru Nudelman, obiect care mi-a plăcut. Am scris sub conducerea prof. A. Nudelman lucrarea de an - „Monedele geto-dacilor”. Am vizitat locul de muncă al lui A. Nudelman - Muzeul de Arheologie, aflat pe strada 31 august, colț cu Bănu-

Ilescu-Bodoni, astăzi – clădirea se află în ruine. Acolo am văzut monede geto-dacice, găsite pe teritoriul RSSM de arheologii noștri și depozitate la muzeu, aflate în custodia și cercetarea arheologului și numismatului A. Nudelman.

Istoria URSS s-a predat pe perioade mai mulți ani: profesorul A.V. Repida, V. N. Cozma (prelegeri), Natalia Chicighina, Ion Moraru (seminare) etc..

În anul trei ni s-a predat *Istoria modernă a Europei occidentale și SUA*, profesor fiind dl conf. univ. dr. Constantin Drachenberg. *Istoria țărilor din Asia și Africa* ne-a fost predată de către conf. univ. dr. Filip Caragia. Un curs aparte era *Istoria slavilor de sud și de vest*, predată de Valentina Bârnea.

Cu deosebit interes am așteptat predarea *Istoriei RSS Moldovenești*. Perioada medievală ne-a fost predată de profesorul Mihail P. Munteanu, șeful Catedrei de Istorie a RSSM. Profesorul Andrei V. Grecu îi spunea „feudalul”. Profesorul M. Munteanu lucra mult în arhive, cunoștea istoria adevărată a Basarabiei. Perioada socialistă a RSSM ne-a fost predată de conf. univ. dr. Petru Boico.

Câțiva ani la rând ni s-a predat *Istoria PCUS*. Titularul cursului a fost profesorul Andrei V. Grecu. Născut în satul Slobozia din stânga Nistrului, în 1919, a fost un produs excelent al bolșevismului. În războiul germano-sovietic (1941-1945) a fost aviator în forțele militare sovietice. Deseori ne povestea scene din lupte. Era un susținător deschis al lui Iosif Stalin. Tot așa ca și Stalin, care purta cărțile subsuoară, Andrei Grecu venea la prelegeri cu cărțile subsuoară, nici odată în geantă. Aducea stenograme ale

congreselor PCUS și demonstra că Stalin întotdeauna a votat așa cum vota V. I. Lenin, adică Stalin a fost un susținător și un apropiat al lui Lenin. Era foarte sever. Spunea că are cerul gurii „negru” (așa se zice: un câine bun, adică rău, are cerul gurii negru). În cadrul unei delegații sovietice, profesorul A. Grecu fusese în una din țările africane. Luase cu ei modele de încălțăminte, produse de firma „Zorile” și insigne. Mare i-a fost mirarea că populația cu care se întretinuse era cu picioarele goale și nu avea nevoie de încălțăminte. Și mai uimit rămăsese când constatase că nu are cum prinde insignele. Zice: „Ce, să-i prinzi insigna de piele sau de ce?”

În anul patru – *Istoria contemporană a statelor din vestul Europei și Americii*. Prima parte a *Istoriei contemporane – 1918-1939* – ne-a predat-o prof. univ. dr. hab. Alexandru Moșanu (1932-2017), venit de la Institutul de Istorie al Academiei de Științe a Moldovei, tânăr șef de catedră. Mi-a plăcut istoria contemporană: „Noul curs” al lui F. D. Roosevelt, Italia cu politicile de autarhie economică și grandomania lui B. Mussolini, bineînțeles – Germania.

Am fost activ la seminare, lucru pe care l-a observat profesorul Alexandru Moșanu. El dorea să formeze o catedră cu specialiști tineri. Astfel, dl profesor A. Moșanu a promovat un șir de specialiști în domeniul istoriei moderne și contemporane: conf. univ. dr. Dumitru Sârghi, conf. univ. dr. Vladimir Ivanov, conf. univ. dr. Vladimir Solonari (actualmente stabilit în SUA) și subsemnatul.

După absolvirea Facultății, am fost lăsat la Catedra de Istorie modernă și contemporană, predând

Istoria țărilor din Asia și Africa, în limba rusă (1980-1982).

Profesorul Moșanu a fost cel care mi-a trasat cariera de istoric, de profesor universitar. Profesorul Moșanu a avut un rol fundamental în Mișcarea de Renaștere Națională a basarabenilor la sfârșitul anilor 90 ai secolului trecut. Profesorul A. Moșanu a fost ales deputat în Parlamentul Republicii Moldova, la scurt timp – a fost ales președinte al Parlamentului RM; a contribuit esențial la proclamarea Suveranității de Stat a Republicii Moldova (1990) și la Independența de Stat a Republicii față de Imperiul sovietic (1991).

Regret: în pofida anumitor eforturi (poate insuficiente?) de a înveșnici memoria Profesorului nostru, deocamdată (sper) nu am reușit s-o facem.

– Ați absolvit doctoratul la Institutul de Cercetări Internaționale Economice și Politice al Academiei de Științe a Federației Ruse. Știm că nu este ușor să realizezi o teză de doctorat în Rusia, încât nivelul de cercetare a fost, este și va fi de înaltă ținută academică. Creionați-ne o imagine a subiectului prezentat în fața specialiștilor ruși.

– În 1982 am fost trimis la doctorat, la Moscova, la Institutul pentru Economia Sistemului Mondial al Socialismului (așa s-a numit atunci). Am fost admis în urma concursului a mai multor pretenedenți. Institutul respectiv a fost preocupat nu doar de economia țărilor ex-comuniste, ci de toate aspectele: politice, economice, culturale, știință și filosofie etc. Am fost admis la Sectorul România, condus de

Mihail Munteanu, originar din nordul Basarabiei, care lucrase la Academia de Științe a Moldovei, dar și la Ambasada URSS la București. Cunoștea limba română la perfecție, deși vorbea cu un anumit accent. În acest sector, ceva mai devreme, fusese un alt doctorand din RSS Moldova, dl Valeriu Opincă, care a examinat relațiile româno-franceze și a susținut teza de doctor. Mi s-a propus și am acceptat tema relațiilor româno-italiene în perioada postbelică (1945-1985).

Câteva lucruri, cred, merită spuse. Conducerea URSS (Kremlinul) pretindea a fi lider al blocului țărilor socialiste și avea nevoie de date și informații exacte despre ce se întâmpla real în țările „surori”. Adică voia să știe esența lucrurilor și nu ambalajele propagandistice. În acest sens, Institutul la care am fost doctorand, era cel care elabora și furniza Kremlinului analiza obiectivă tot ceea ce se realiza în statele aliate, nu era supus presiunilor ideologice. A fost așa un caz. Conducerea comunistă a Poloniei aprobase niște decizii privind agricultorii. Era ceva nou, necunoscut pentru Kremlin. La solicitarea de sus, timp de 24 de ore specialiștii Institutului au prezentat o informație exhaustivă privind reforma agrară din Polonia după război și tot ce era propus de conducerea de atunci a Poloniei. Altfel spus, rapid și competent. Deci, colaboratorii aceluia Institut, condus de academicianul Oleg Bogomolov, recunoscut specialist în economia țărilor lumii (studii comparative), erau specialiști de înaltă calificare. Respectiv – am fost ancorat într-un mediu în care am lucrat fără rezerve.

În trei ani (acesta era termenul oferit pentru elaborarea tezei) am redactat și prezentat pentru discuție la ședința Sectorului teza de doctor (1985). În pofida celor scrise mai sus, totuși am plătit bir ideologiei comuniste. La ședința respectivă a fost luată decizia să amânăm susținerea publică a tezei până la convocarea congresului al XXVII-lea, organizat de noul lider al PCUS Mihail Gorbaciov. Lumea era curioasă să știe ce va spune tânărul conducător despre Sistemul mondial al socialismului. Teza am susținut-o după respectivul congres; din discursul liderului comunist am citat în teză un aliniat. Deci, oricum era presiunea PCUS.

Ar mai fi de spus ceva. În 2015, alături de alți istorici din Chișinău, am participat la o Conferință internațională, organizată de Institutul de Istorie Universală al Academiei de Științe din Federația Rusă. După lucrările Conferinței a apărut o posibilitate de a merge în oraș. Am zis să merg la Institutul la care am susținut doctoratul. Am luat cu mine respectivul „prezent” și am mers la destinație. La intrare era un tânăr (vreo 30-35 de ani). I-am spus cine sunt, că am fost doctorand aici și că vreau să merg la direcția Institutului. Tânărul paznic s-a emoționat, zicând că „poimăine vor fi trei zile de când lucrează aici”, că nu cunoaște și nu poate chema pe nimeni. Am așteptat câteva minute bune (în speranța că va ieși cineva din clădirea Institutului), însă, în zadar. Păcat: am ajuns la hotel și împreună cu colegii istorici am servit ceea ce trebuia să ajungă la directorul Institutului (acum este sucursala Institutului de Economie al Academiei de Științe a Rusiei). Încă un pic de răbdare: la sfârșitul anului 2019

am participat la o Conferință științifică în Ekaterinburg, la Centrul „Boris Elțin”. În cadrul totalizărilor, un profesor de la Universitatea „Primul președinte al Federației Ruse Boris Elțin” a spus fără frică că după ce ei organizează la Universitate întâlniri cu persoane din afara Rusiei, sunt obligați să prezinte FSB-ului (abreviat de la *Federalnaja Služba Bezopasnosti*/ Serviciul Federal al Securității) cinci informații despre cine e persoana dată, ce s-a discutat, ce a întrebat, ce cadou (prezent) a lăsat etc. Asta este atmosfera actuală în Rusia. Logica e simplă: subsemnatul, am buletin de identitate sau pașaport românesc? Am. România este membră a Uniunii Europene? Este. Este membră a blocului NATO? Este. Clar: ești „agent străin”.

Citesc ce scriu istoricii ruși (istoria contemporană). Nu este greu de observat că în Rusia lui Putin istoria din știință s-a transformat în propagandă. Istoricii sunt impuși (alții o fac de bună voie) să justifice trecutul poporului rus, politicile promovate de conducătorii Rusiei și URSS. Vladimir Putin însuși justifică semnarea Pactului Molotov-Ribbentrop și politica promovată de Iosif Stalin, dar acesta este alt subiect.

– *Până a ne vorbi despre lucrarea **Politica României privind Basarabia, 1940 - 1944**, propun să mergem înapoi în timp, mai exact, la 1812. Prezențați-ne contextul raptului Basarabiei.*

– Acest subiect este destul de bine expus în istoriografia națională. Una din lucrările de bază este semnată de istoricul de la Chișinău dr. Vlad

Mischevca, intitulată „Geneza problemei basarabene, 1812”¹³. Autorul monografiei a demonstrat că la începutul secolului al XIX-lea, fiind antrenate în lupta Marilor Puteri europene, Moldova și Țara Românească au devenit „teatru de război și pioni ai disputelor geopolitice, veritabililor dueluri diplomatice, care s-au soldat cu anexarea la Imperiul Rusiei a unei jumătăți din teritoriul Principatului Moldova (ținuturile dintre Prut și Nistru)”¹⁴. În urma războiului ruso-turc (1806-1812), în urma semnării Păcii de la București, Imperiul otoman a cedat interfluviul pruto-nistean, numit de ruși „Basarabia”. De atunci a apărut Problema basarabeană, nesoluționată nici astăzi.

– *Politica României privind Basarabia, 1940 - 1944 - constituie un alt proiect de suflet de-al dumneavoastră. Vă invităm, pentru cititorii noștri, să ne conturați o imagine a acestui demers editorial.*

– În Republica Moldova sunt două grade științifice - doctor și doctor habilitat. În 1992 m-am înscris la post-doctorat cu tema „Politica României privind Basarabia. 1940-1944”, adică de la prima evacuare a Basarabiei (1940) până la cea de-a doua evacuare (1944) cu toate evenimentele caracteristice cadrului cronologic respectiv. Am lucrat în arhive, am citit bibliografia la tema dată, literatura timpului

---

¹³ Vlad Mischevca, *Geneza problemei basarabene, 1812*, București, Editura Academiei Române, Brăila, Editura Istros a Muzeului Brăilei „Carol I”, 2016, 368 p.

¹⁴ *Ibidem*, p. 199.

etc. și am prezentat pentru susținere teza de doctor habilitat. Un rol important în munca asupra temei l-a avut profesorul Gheorghe Buzatu – unul din cei mai mari istorici români ai celui de-al Doilea Război Mondial, care a fost și unul din referenții oficiali la susținerea publică (ceilalți referenți: prof. univ., dr. – hab. Anton Moraru și conf. univ. dr./ acum prof. univ., dr. hab., Ion Șișcanu).

O condiție pentru susținerea tezei de doctor habilitat este publicarea unei monografii la tema dată. Astfel, am publicat cartea „Basarabia în al Doilea Război Mondial. 1940-1944”, Chișinău, Editura Lyceum, 1997, 346 p. După susținerea tezei, cartea a fost completată, corectată și tipărită la Editura Epigraf (1999, 176 p.), Editura Prut Internațional (2006, 224 p.), precum și la Iași¹⁵.

Subiectul rămâne actual: în condițiile în care propaganda rusă de astăzi promovează cultul victoriei doar a URSS (a Rusiei) asupra Germaniei naziste, a „eliberării” popoarelor europene etc., este important să amintim de gravele crime, comise de sovietici în teritoriile românești - Basarabia, nordul Bucovinei, Ținutul Herța, din timpul primei ocupații sovietice, în special – organizarea și realizarea primului val de deportare în Siberia a ceea ce sovieticii au numit „chiaburi” și membrii familiilor acestora. Important este de știut comportamentul ocupantului sovietic în primăvara și vara anului 1944, în numita RSS Moldovenească.

---

¹⁵ Anatol Petrencu, *Basarabia în timpul celui de-al Doilea Război Mondial, 1939-1945*, Iași, Tipo-Moldova, 2010, 222 p. (ediție anastatică).

– În anii 1990 – 1992 ați fost decan al Facultății de Istorie a Universității de Stat din Moldova. Știm că în perioada respectivă s-au început foarte multe proiecte comune între românii de pe cele două maluri ale Prutului. Deși a fost o perioadă dificilă, sumbră... nu ați cedat. Prezentați-ne cum a început deschiderea cercetărilor istorice pentru cele două părți.

– Perioada anilor 1990-1992, cât timp am fost decan, a fost una deosebită: în august 1991 s-a destrămat URSS, Republica Moldova și-a proclamat Independența de Stat față de fostul imperiu. Eram decan, ales de majoritatea colaboratorilor Facultății de Istorie a USM. Au fost anii de avânt al Mișcării de Renaștere Națională. La inițiativa președintelui Parlamentului RSS Moldova, profesorul Alexandru Moșanu a fost organizată Conferința internațională „Pactul Ribbentrop-Molotov și consecințele lui pentru Basarabia” (26-28 iunie 1991). Am luat parte la Conferință, prezentând rezumatul unui studiu referitor la expansiunea sovietică în perioada 1939-1940 și prezentarea acesteia în istoriografia sovietică. Materialele Conferinței au fost adunate de dl Valeriu Matei pentru a fi publicate. Nu au fost tipărite nici până astăzi.

La scurt timp după Conferință, în urma eșuării puciului de la Moscova, URSS s-a destrămat. La 27 august 1991 Parlamentul RM a declarat Independența de Stat.

În cadrul USM am pus problema dizolvării Catedrei de Istoria URSS și întemeierea Catedrei de

Istoria Românilor. A fost prima catedră de istorie a Românilor în Republica Moldova.

Problema care apăruse atunci la istorici: cum să se numească obiectul de predare-învățare a istoriei noastre. Unii spuneau „Istoria plaiului natal”. Alții - „Istoria Moldovei” (nu era clar care Moldova?) etc. Profesorul Alexandru Moșanu a fost cel care a convins breasla istoricilor basarabeni: istoria trebuie să fie a poporului din care facem parte, adică **Istoria Românilor**.

Privind raporturile cu colegii de peste Prut, cele mai strânse legături le-am avut cu prof. univ. dr. Ioan Caproșu, care ne-a ajutat foarte mult în diverse situații: ne-a oferit cărțile necesare, am avut chiar cursuri speciale de Istoria Basarabiei în fața studenților de la Universitatea „Alexandru Ioan Cuza” din Iași. Fiind decan al Facultății de Istorie, profesorul Ioan Caproșu a promovat mai mulți tineri de la noi la studii la Iași; a prezentat prelegeri în fața studenților de la Chișinău etc.

Am stabilit relații de colaborare cu profesorii Gheorghe Platon (una din monografiile profesorului a fost publicată la Chișinău), Ioan Ciupercă, Alexandru Zub, Ion Solcanu, Victor Spinei și mulți alții. Personal, am colaborat foarte strâns cu profesorul Gheorghe Buzatu.

Cu timpul, legăturile istoricilor basarabeni s-au diversificat. Am colaborat destul de fructuos cu colegii din Cluj-Napoca (academicienii David Prodan și Ștefan Pascu, profesorii Pompiliu Teodor, Nicolae Edroiu, Vasile Pușcaș, Ioan-Aurel Pop, Ioan Bolovan, Mihai Gherman și mulți alții), precum și cu istoricii de la București (Șerban Papacostea, Elena

Siupiur, Ioan Chiper, Ioan Scurtu, Ovidiu Bozgan, Romulus Rusan, Ana Blandiana și mulți alții; îmi cer scuze că nu-i menționez pe toți, dar voi găsi un alt prilej pentru a scrie despre fiecare, pe care l-am cunoscut și care a contribuit mult la formarea scri-sului istoric românesc în Republica Moldova.

Perioada nu a fost sumbră, dimpotrivă – pe valul renașterii naționale a românilor basarabeni, împreună cu colegii de breaslă de peste Prut, am putut reveni la normalitate în studierea și predarea istoriei în Republica Moldova.

– Între 1998 și 2006 ați fost președinte al Asociației Istoriceilor din Republica Moldova. Ce sentiment vă încearcă alături de unii dintre cei mai importanți istorici din Moldova, mai mult - reprezentându-i.

– Propunerea de a întemeia Asociația Istoriceilor din Republica Moldova (AIRM) i-a aparținut profesorului Alexandru Moșanu, primul președinte al acesteia. AIRM a jucat un rol deosebit de important în apărarea adevărului despre trecutul nostru. Asta în condițiile încercării de a politiza istoria, de a înlocui Istoria Românilor cu numita „istorie a Moldovei” (pe timpul guvernării agrarienilor, fapt ce a dus la declanșarea amplelor proteste ale studenților, elevilor, profesorilor etc.). Am fost președinte al AIRM din 1998 până în 2006. M-am convins că în Republica Moldova știința istorică este condiționată de factorul politic. Ar fi multe de scris, dar cu o altă ocazie. AIRM formal există, dar nu activează ca în trecut, deși ar trebui.

– Cu siguranță ați fost la conferințe, întâlniri cu istorici de anvergură din întreaga lume. Care sunt cele mai importante evenimente care v-au rămas în suflet din această perioadă?

– „Din întreaga lume” e prea mult spus. Istorici și evenimente, ar fi: Congreșele istoricilor români, la care s-au dezbătut probleme actuale ale istoriografiei naționale (chiar la Iași a avut loc recentul for). O influență mare asupra subsemnatului au avut-o profesorii Alexandru Zub (istoria trebuie nuanțată; asta pentru că noi, cei din Basarabia, pornisem într-o ofensivă cavaleriească asupra scrierilor sovietice); Gheorghe Buzatu, personal, dar mai ales prin vastele lui studii, referitoare la personalitatea mareșalului Ion Antonescu, la locul și rolul României în cel de-al Doilea Război Mondial; Ioan Ciupercă care spunea că istoria trebuie nu doar cunoscută, ci și înțeleasă, monografia lui despre *Totalitarism ca fenomen al secolului al XX-lea* rămâne actuală până în prezent (merită re-editată!).

Am avut o ocazie fericită să particip la o Școală de vară la Câmpul Românesc din Canada, la care am dezbătut probleme de istorie a Basarabiei, să cunosc români de acolo, stabiliți în Canada; cu unii din ei (cu dl Nicolae Pop, de ex.) întrețin corespondență până la momentul de față prin poșta electronică. Am rămas cu convingerea că fiecare român, stabilit în Canada, are o biografie demnă de a fi scrisă și publicată.

Apoi Școlile de vară, organizate de Academia Civică la Sighetu Marmației. Aici am întâlnit, am discutat și colaborat într-o formă sau alta cu

Stéphane Courtois, co-autorul și editorul *Cărții negre a comunismului*, cu Mircea Carp (RFG), Dennis Deletant, Vladimir Bukovski (Marea Britanie); bineînțelese – Ana Blandiana și Romulus Rusan și mulți alții.

Merită menționat efortul deosebit de mare al istoricilor ucraineni în ceea ce privește decomunizarea istoriei lor. Ei au demonstrat caracterul criminal al Holodomorului (ucidere în masă prin înfometare) – politică promovată de regimul stalinist în Ucraina sovietică, (1929-1932), au contribuit și contribuie la susținerea Independenței de Stat a Ucrainei în confruntarea acesteia cu Rusia, condusă de Putin, care nu recunoaște poporul ucrainean ca unul distinct de cel rus. Realizările istoricilor ucraineni în cei 30 de ani de independență sunt impresionante. Este cazul să subliniem rolul și contribuția Statului în susținerea istoricilor ucraineni (ceea ce nu există în Republica Moldova). Aș evidenția importanțele întruniri, la care am participat cu modeste contribuții, desfășurate la Kiev, Vinița, dar mai ales la Odesa. Istoricii din Odesa au stabilit relații strânse cu colegii noștri de la Galați, iar animatorul conferințelor științifice, axate pe diverse teme istorice este profesorul universitar, dr. – hab. Nicolae Mihailuța.

Cunosc mulți istorici ruși, cu viziuni democratice, angajați ai Asociației „Memorial” (pe care autoritățile de la Kremlin o califică „agent străin”); istorici de la Editura Rosspen, care, alături de Fundația „Boris Elțin” convoacă anual conferințe internaționale, referitoare la Istoria stalinismului.

– Din anul 2010 sunteți directorul Institutului de Istorie Socială *ProMemoria*. Care sunt principalele ob-

iective ale Institutului? Enumerați-ne principalele proiecte ale Institutului.

– Este vorba de Centrul de Excelență Institutul de Istorie Socială „ProMemoria” din cadrul Universității de Stat din Moldova. Alături de colegii mai tineri ne-am propus să insistăm asupra Istoriei orale îmbinate cu documente din arhive, inclusiv a celor de familie, fotografii de epocă, alte documente, să adunăm memoriile ne-scrise ale supraviețuitorilor represiunilor politice din Republica Moldova, să publicăm cele mai relevante memorii ale deportaților.

În 2014, împreună cu colegii din cadrul Centrului de Excelență Institutul de Istorie Socială „ProMemoria”, USM, am elaborat, am înaintat la concurs și am obținut aprobarea Programului de Stat *Recuperarea și valorificarea istorică a memoriei victimelor regimului totalitar-comunist din RSS Moldovenească în perioada anilor 1940-1941, 1944-1953*, direcția strategică 18.06 *Patrimoniul național și dezvoltare a societății*, pe un termen de patru ani, împărțit în două etape: 1 ianuarie 2015 – 31 decembrie 2016 și 1 ianuarie 2017 – 31 decembrie 2018.

Scopul Programului de Stat a fost recuperarea și cercetarea istorică a memoriei colective privind perioada de instaurare și constituire a regimului totalitar comunist în RSS Moldovenească în perioada anilor 1940-1941, 1944-1953 prin colectarea și digitalizarea mărturiilor, interviurilor, valorificarea științifică, publicarea și punerea lor în discuție în mijloacele de informare în masă. Programul prevedea desfășurarea unui plan de acțiuni ce ar stimula

procesul de democratizare a societății prin reflecții și interpretările formulate despre trecutul totalitar, ar favoriza accesul la scena publică a unor oameni anterior discriminați, aceasta fiind o excelentă ocazie de a le da cuvântul și pentru a fi ascultați, creându-se condiții la nivel de comunități de valorificare a acestor cunoștințe, participarea lor activă la „scrierea” istoriei.

Drept obiective ne-am propus: colectarea și digitalizarea memoriilor victimelor și martorilor instaurării regimului totalitar-comunist în RSS Moldovenească în perioada anilor 1940-1941, 1944-1953; cercetarea, publicarea memoriilor și studiilor referitoare la memoria primilor ani de ocupație sovietică și etapele instaurării regimului totalitar în RSSM în perioada anilor 1940-1941, 1944-1953: represiuni, deportări, colectivizare, muncă forțată, foame provocată etc.; conjugarea experienței acumulate de cercetătorii din România și Republica Moldova în procesul de cercetare și valorificare istorică a memoriei victimelor regimului totalitar stalinist în Basarabia.

Programul de Stat a fost împărțit în trei proiecte: 1. „Recuperarea și valorificarea istorică a memoriei victimelor regimului totalitar-comunist din RSS Moldovenească (anii 1940-1941, 1944-1953). Cercetări în raioanele din nordul Republicii Moldova”, realizat de Universitatea de Stat „Alecă Russo” din Bălți, director de proiect - conf. univ. dr. Lidia Pădureac; 2. „Recuperarea și valorificarea istorică a memoriei victimelor regimului totalitar-comunist din RSS Moldovenească (anii 1940-1941, 1944-1953). Cercetări în raioanele din centrul Republicii Moldo-

va”, realizat de Universitatea de Stat din Moldova (Chișinău), director de proiect – conf. univ. dr. Ludmila Cojocar; 3. „Recuperarea și valorificarea istorică a memoriei victimelor regimului totalitar-comunist din RSS Moldovenească (anii 1940-1941, 1944-1953). Cercetări în raioanele din sudul Republicii Moldova”, realizat de Muzeul Național de Istorie a Moldovei în cooperare cu Universitatea de Stat „Bogdan Petriceicu Hașdeu” din Cahul (pentru 2015-2016), director de proiect – conf. univ. dr. Elena Postică, în 2017-2018, director de proiect, dl Constantin Manolache, Academia de Științe a Moldovei.

Prin proiectele și activitățile desfășurate, Programul de Stat a continuat să promoveze și să realizeze în practică un domeniu nou pentru mediul științific din Republica Moldova. Cercetările trecutului totalitar au implicații fundamentale și prezintă un element important în devenirea societății aflate în proces de democratizare și integrare europeană. Memoria victimelor regimului totalitar-comunist, abordată prin metodele istoriei orale, în ansamblu cu metodele observației participative și celei etnografice, cercetările documentelor de arhivă și studiul mărturiilor, actelor din arhivele de familie, au deschis noi perspective și au elucidat multiple aspecte ale istoriei regimului totalitar-comunist în RSS Moldovenească, au îndemnat spre reflexie și atitudine corectă față de trecutul totalitar. Mărturiile supraviețuitorilor Gulagului devin documente pentru cercetarea istoriei noastre.

La sfârșitul anului 2016 au fost scoase de sub tipar primele trei volume ale „Arhivelor Memoriei”, realizate în cadrul Programului. Mărturiile persoa-

nelor deportate în Siberia, în 1949, au permis reconstituirea dramei prin care au trecut numeroasele familii basarabene.

În 2018 am continuat lucrul asupra realizării planului din cadrul Proiectului *Recuperarea și valorificarea istorică a memoriei victimelor regimului totalitar-comunist din RSS Moldovenească (anii 1940-1941, 1944-1953). Cercetări în raioanele din centrul Republicii Moldova*. În acest domeniu de activitate am intervievat mai multe persoane, care au trecut prin infernul Gulagului, am publicat articole la acest subiect, am prezentat comunicări în cadrul unor simpozioane științifice internaționale sau naționale. Tot aici am inclus o serie de recenzii la unele volume tematice sau memorii ale supraviețuitorilor Gulagului.

În rezultatul realizării Programului de Stat, colaboratorii implicați au editat 8 volume de memorii ale persoanelor supuse represiunilor comuniste. Studiile efectuate în raioanele din centrul Republicii Moldova au fost publicate în trei volume, pregătite pentru tipar de conducătoarea proiectului conf. univ. dr. Ludmila Cojocaru¹⁶.

---

¹⁶ Ludmila D. Cojocaru (editor), *Arhivele Memoriei. Recuperarea și valorificarea istorică a memoriei victimelor regimului totalitar-comunist din Republica Sovietică Socialistă Moldovenească. Memorii, documente, studii de caz. Vol. I: Cercetări realizate în localitățile din centrul Republicii Moldova*, tom I, Chișinău, Balacron, 2016, 336 p.; Ludmila D. Cojocaru (editor), *Arhivele Memoriei. Recuperarea și valorificarea istorică a memoriei victimelor regimului totalitar-comunist din Republica Sovietică Socialistă Moldovenească. Memorii, documente, studii de caz. Vol. I: Cercetări realizate în localitățile din centrul Republicii Moldova*, tom II, Chișinău, Balacron,

Conf. univ. dr. Lidia Pădureac (Universitatea de Stat „Alec Russo” din Bălți) a coordonat cercetările în raioanele de nord ale Republicii Moldova și a editat două volume de memorii ale deportaților¹⁷.

În raioanele din sudul Republicii cercetările au fost realizate de către colegii noștri de la Universitatea „Bogdan Petriceicu Hașdeu” de la Cahul, activitatea fiind coordonată inițial de dr. Elena Postică, editoare a două volume¹⁸, și încheiată de conf. univ.,

---

2019, 336 p.; Ludmila D. Cojocar (editor), *Arhivele Memoriei. Recuperarea și valorificarea istorică a memoriei victimelor regimului totalitar-comunist din Republica Sovietică Socialistă Moldovenească. Memorii, documente, studii de caz. Vol. I: Cercetări realizate în localitățile din centrul Republicii Moldova*, tom III, Chișinău, Balacron, 2019, 336 p.

¹⁷ Lidia Pădureac (editor), *Arhivele Memoriei. Recuperarea și valorificarea istorică a memoriei victimelor regimului totalitar-comunist din Republica Sovietică Socialistă Moldovenească. Memorii, documente, studii de caz. Vol. III: Cercetări realizate în localitățile din nordul Republicii Moldova*, tom I, Chișinău, Balacron, 2016, 336 p.

Lidia Pădureac (editor), *Arhivele Memoriei. Recuperarea și valorificarea istorică a memoriei victimelor regimului totalitar-comunist din Republica Sovietică Socialistă Moldovenească. Memorii, documente, studii de caz. Vol. III: Cercetări realizate în localitățile din nordul Republicii Moldova*, tom II, Chișinău, Balacron, 2017, 336 p..

¹⁸ Elena Postică (editor), *Arhivele Memoriei. Recuperarea și valorificarea istorică a memoriei victimelor regimului totalitar-comunist din Republica Sovietică Socialistă Moldovenească. Memorii, documente, studii de caz. Vol. II: Cercetări realizate în localitățile din sudul Republicii Moldova*, tom I, Chișinău, Balacron, 2016, 334 p.;

dr.-hab. Constantin Manolache¹⁹. Pe baza materialelor și experienței acumulate a fost publicat un alt volum, intitulat „Exercițiul Memoriei”²⁰.

Termenul Programului de Stat a expirat în 2018. În decembrie 2019, am înaintat la concursul proiectelor de cercetare științifică (2020-2023) un proiect de Program de stat intitulat *Crimele comunismului în memoria trans generațională. Proiect interdisciplinar de cercetare și valorificare a memoriei victimelor regimului totalitar-comunist în RSS Moldovenească*. Proiectul a fost conceput drept o continuare a Programului, realizat în anii 2014-2018, în cadrul căruia, împreună cu colegii, am publicat opt volume de mărturii/documente. Perioada de cercetare - patru ani, colectivul de cercetători - zece persoane, suma solicitată - 55 000 de euro/an (calculule fiind efectuate de experți financiari din cadrul Universității de

---

Elena Postică (editor), *Arhivele Memoriei. Recuperarea și valorificarea istorică a memoriei victimelor regimului totalitar-comunist din Republica Sovietică Socialistă Moldovenească. Memorii, documente, studii de caz. Vol. II: Cercetări realizate în localitățile din sudul Republicii Moldova*, tom II, Chișinău, Balacron, 2016, 336 p.

¹⁹ Constantin Manolache (editor), *Arhivele Memoriei. Recuperarea și valorificarea istorică a memoriei victimelor regimului totalitar-comunist din Republica Sovietică Socialistă Moldovenească. Memorii, documente, studii de caz. Vol. III: Cercetări realizate în localitățile din sudul Republicii Moldova*, tom III, Chișinău, Biblioteca Științifică (Institut) „Andrei Lupan”, 2019, 336 p.

²⁰ Elena Postică, Ludmila D. Cojocaru (editori), *Exercițiul Memoriei. Conferința științifică internațională „Memoria ca patrimoniu cultural în Lituania și Moldova”*. Studii și materiale, vol. I, Chișinău, Balacron, 2019, 176 p.

Stat din Moldova). Programul înaintat la concurs pentru perioada 2020-2023 prevedea publicarea a 10 volume de documente, trei volume de studii, organizarea a zece conferințe științifice, vernisarea a 12 expoziții foto-documentare, susținerea de seminare etc. Dar, din motive atunci neclare, linia despărțitoare a proiectelor acceptate/neacceptate a fost trasă deasupra ofertei noastre. Ceva mai târziu am aflat că acea „linie roșie” a fost trasă cu bună știință. În-suși prim-ministrul Ion Chicu a dat lămuririle respective: proiectul servește „altcuiva”. Am comentat această stare de lucruri în două articole, publicate pe blogul personal²¹.

– *La 11 iulie 2002 în cadrul evenimentelor de la Memorialul Sighet ați dialogat cu disidentul rus Vladimir Bukovski. Știm din volumul Domniei Sale - **Și se întoarce vântul...** - că a rezistat în închisorile comuniste și cât de greu i-a fost. Creionați-ne un portret al acestuia. Cum s-a arătat în acele clipe când vă destăinuia din experiența - de tristă amintire - a Domniei Sale.*

– Dialogul cu Vladimir Bukovskii a fost publicat într-un volum, editat de Academia Civică, *Bukovski la Sighet*. Distinsul disident rus a fost de câteva ori la Școala de Vară de la Sighetu Marmăției. Îi plăcea să discute cu elevii și studenții, veniți la Școa-

---

²¹ Anatol Petrencu, *Un simplu pseudo prim-ministru, da câtă răutate în el*, în <http://anatolpetrencu.promemoria.md/?p=3211>; Anatol Petrencu, *Nicolai Ejev s-a reîncarnat într-un fals prim-ministru din RM*, în <http://anatolpetrencu.promemoria.md/?p=3217> (martie 2020).

lă. Cu cei din Basarabia vorbea rusește, cu restul – în limba engleză. La solicitarea doamnei Ana Blandiana am realizat acel interviu. Atât în interviul realizat, cât și în prelegerile publice, Vladimir Bukovski vorbea despre crimele comise de comuniștii ruși față de popoarele URSS, despre posibilitatea lui de a cerceta arhivele PCUS pe timpul lui Boris Elțin. A vorbit despre modul de copiere (scanare) a documentelor din arhive și plasarea lor pe Internet. Regreta că istoricii prea puțin le foloseau în studiile lor. Vladimir Bukovski era uimit de faptul că crimele comise de PCUS erau examinate de Curtea Constituțională a Federației Ruse și nu de judecătoriile obișnuite. Din discuțiile avute am constatat că Vladimir Bukovski nu era încântat de procesele politice interne din Federația Rusă. În opinia lui - Statul rus nu făcuse suficient de mult în procesul de decomunizare a societății.

– *În anul 2006 am alcătuit și prezentat o teză de masterat (Facultatea de Litere, Culturologie Slavă, Universitatea „Alexandru Ioan Cuza” Iași) intitulată – **Rusia în imaginarul exilului**. Pentru scrierea acesteia am citit câteva cărți în care erau reflectate durerea, tristețea exilaților intelectuali ruși. Prezentați-ne exilul rus din perioada de după Revoluția bolșevică. Ce ne puteți spune despre exilul îndurat de-a lungul zecilor de ani de poporul basarabean?*

– După lovitura de stat bolșevică (octombrie 1917) și declanșarea Terorii roșii (1918) peste 1 194 000 de persoane au fost nevoite să părăsească teritoriul Rusiei sovietice. Alte calcule indică cifra

de unu, patru, două sau chiar cinci milioane de oameni (în dependență de teritoriile luate în calcul). Marea majoritate a emigranților ruși au alcătuit-o militarii din armatele albgardiste, proprietarii întreprinderilor naționalizate de bolșevici, intelectuali, preoți ai diferitor confesiuni religioase, majoritatea – ortodocși, membrii familiilor lor. Rușii au emigrat în Bulgaria, Iugoslavia, în teritorii aflate sub protectoratul Franței și Marii Britanii, în Germania, Țările Baltice, Polonia, Finlanda, dar și în România. Mulți ruși au emigrat în China (circa 400 000 de persoane), creând aici universități, centre de cultură. Tot aici a apărut primul partid fascist rus, orientat spre susținerea Germaniei naziste. Este un subiect destul de larg și deosebit de interesant, mai ales pentru rușii de astăzi.

Privind „poporul basarabean”. În meseria noastră, a istoricilor, este foarte important să stăpânim cuvintele. Așa un popor nu există. Sunt basarabeni, marea majoritate din ei (peste 82 %) sunt români (unii continuă să rămână în prizonieratul propagandei staliniste, numindu-se „moldoveni”, dar tot români sunt). Sunt și alte grupuri etnice care locuiesc în Republica Moldova.

Despre ce *exil* este vorba? Noi vorbim de deportări în Siberia; trei valuri de deportări ca represii politice ale URSS față de oamenii gospodari, numiți impropriu „chiaburi” și membrii familiilor lor.

Deportările din RSS Moldovenească au constituit una din crimele ordinare, comise de regimul bolșevic față de oameni pașnici și neînarmați, cu repercusiuni adânci până în prezent.

– Revenind la Vladimir Bukovski, în dialogul despre care am amintit, realizat de către dumneavoastră, disidentul rus amintește: „comunismul n-a fost distrus până la capăt”; „țările noastre au fost vlăguite”; „ei controlau totul”; „pozițiile cheie au fost ocupate de ei”. Astăzi, în ce situație ne aflăm?

– Societățile post-sovietice nu s-au debarasat complet de comunism. Asta pentru că nicăieri în republicile unionale nu au avut loc procese ale comunismului, la care să fie condamnate crimele comise de regimul bolșevic. Această stare de lucruri a favorizat existența și activitatea partidelor comuniste. În Federația Rusă există o fracțiune puternică a Partidului comuniștilor în frunte cu Ghenadii Ziuganov. În Republica Moldova, din 2001 până în 2009, la conducere au fost comuniștii, veniți la putere pe cale legală. Poate cu excepția statelor baltice și Ucrainei, unde a avut loc o decomunizare serioasă, în celelalte republici ex-sovietice decomunizarea a fost parțială, promovată ne-sistematic. Astfel, în Federația Rusă orașul Leningrad a revenit la vechia denumire - Sankt-Petersburg, pe când regiunea a rămas în continuare *Leningradskaiia*. Orașul Sverdlovsk a fost redenumit în Ekaterinburg, pe când regiunea a rămas *Sverdlovskaiia*. În Rusia monumentele ridicate liderilor bolșevici, revoluționarilor etc. au rămas intacte.

În Republica Moldova, în multe orașe și centre raionale au rămas monumente ridicate liderului bolșevic Vladimir Lenin, diversilor „eroi” născociți de propaganda sovietică (Grigore Kotovski; Serghei

Lazo etc.), rămân în continuare multe localități cu nume ciudate, cum ar fi *Ceapaevka* (Vasilii Ceapaev – „erou” al războiului civil din Rusia, 1917-1922), *Okteabrskoe* (de la revoluția bolșevică din octombrie 1917), *Krasnoarmeiskoie* (Armata roșie) etc.

Acum câțiva ani am fost în Lituania. Lituanieneii au transformat clădirea fostului KGB republican în muzeu, păstrând camerele așa cum au fost ele pe timpul dictaturii comuniste. Este impresionant! Mai ales camera de tortură și execuție a deținuților politici. Muzeul nu duce lipsă de vizitatori atât din Lituania, cât și de peste frontierele ei. Este un centru excelent de educație antitotalitară. Tot în Lituania a fost deschis un Muzeu în aer liber, în care au fost adunate toate monumentele, ridicate în anii ocupației sovietice, au fost prezentate elemente ale culturii și cotidianului sovietic: camerele leniniste, cluburile, bibliotecile, o mulțime de tablouri propagandistice sovietice etc. Este un exemplu demn de urmat pentru Republica Moldova.

– *Pe parcursul dialogului cu Vladimir Bukovski amintiți de „mărturii ale supraviețuitorilor”, „deportări”, „abuzuri ale regimului comunist de ocupație” etc. Relatați-ne câteva dintre mărturiile pe care le-ați cules de la „cei care au suferit de pe urma fărădelegilor comuniste”.*

– De exemplu, doamna Vera Bejenaru (numele de domnișoară Grossu) s-a născut în 1930 [anul nașterii a fost stabilit nu pe bază de documente, ci în Siberia, după deportare, prin deducție] în satul

Brânzeni, raionul Edineț, în familia lui Gheorghe și Eugenia Grossu.

Cazul familiei Grossu reflectă istoria a zeci de alte familii, care au devenit victime ale regimului totalitar-comunist din RSS Moldovenească. În perioada de până la cotropirea Basarabiei, capul familiei, Gheorghe Grossu, se ocupa de prelucrarea pământului, iar inventarul agricol îl folosea și în interesul sătenilor. La fel, acesta cunoștea limba rusă, citea cărți și reviste. A fost primarul comunei Brânzeni și al localităților care intrau în componența acesteia - Volodeni, Bleșteni și Alexăndreni. Gheorghe Grossu a fost și un bun patriot: „păstra întotdeauna tricolorul în casa cea mare, în ungher, unde este păstrată icoana, în ungherul cel sfânt, spre răsărit. Când se ducea la adunare în sat, spune Vera Bejenaru, tata lua tricolorul și mergea cu el pe umăr”. După instaurarea administrației sovietice, Gheorghe Grossu este tratat ca „dușman de clasă”, invocându-i-se ocuparea funcției de primar și afilierea la un partid burghez, iar la scurt timp întreaga familie este trecută în lista celor condamnați la deportare²².

---

²² La 31 mai 1941, Sergo Goglidze, Împuternicitul CC al PC (b) al URSS, a semnat o „Rugămintă” pe numele lui I. Stalin, în care a cerut deportarea din așa-numita RSS Moldovenească a unui număr de 5 000 de persoane cu tot cu familii, considerate „elemente contrarevoluționare” (vezi: Valeriu Pasat, *Trudnye stranicy istorii Moldovy 1940-1950* gg., [Pagini dificile din istoria Moldovei, 1940-1950], Moscova: Ed. Terra, 1994, p. 146-148).

În noaptea deportării din 12-13 iunie 1941, autoritățile comuniste locale și-au bătut joc de acest om, obligându-l să-i adune pe ceilalți săteni incluși în lista deportaților cu propria căruță, după care i-au zis să meargă acasă, pentru a ridica propria familie. Peste ani, fiica lui Gheorghe Grossu se întreabă retoric: „Cum a fost oare inima lui de om, vă închipuiți? Ce inimă avea el?” Și plânge²³.

Deportările staliniste au avut trăsături comune în ceea ce privește brutalitatea și sălbăticia autorităților sovietice. Dar fiecare familie, fiecare victimă a acelor abuzuri a suportat pe propria piele umilințe și batjocuri concrete, care - adunate -, prezintă profunzimea tragediei umane.

– În același interviu de la Memorialul Sighet - Vladimir Bukovski susține că „Schimbarea tuturor regiunilor din Europa de Est, în 1989 s-a datorat sovieticilor”. Cum comentați?

– Regimurile politice (comuniste) din estul Europei au fost instaurate de sovietici cu forța armelor după încheierea celui de-al Doilea Război Mondial. În linii mari, toate statele comuniste din Europa au trecut prin etape istorice asemănătoare. Dar

---

²³ Întregul material vezi: Anatol Petrencu, *Studiu de caz și notă introductivă* la: Vera Bejenaru, „Acest „val” de deportare [1941] a fost cel mai dramatic...”, în *Arhivele memoriei: Recuperarea și valorificarea istorică a memoriei victimelor regimului totalitar-comunist din Republica Sovietică Socialistă Moldovenească: Memorii. Documente. Studii de caz*, vol. I, tomul 2, Chișinău, Balacron, 2019, (editor Ludmila D. Cojocaru), p. 249-272.

intervențiile sistematice ale sovieticilor în afacerile interne ale popoarelor est-europene au sporit disprețul acestora față de opresor. Amintiți-vă de evenimentele din toamna anului 1956 din Ungaria, apoi de intervenția forțelor militare ale Blocului Tratatului de la Varșovia (cu excepția României) în afacerile interne ale Cehoslovaciei (1968), în conformitate cu numita „doctrină Brejnev” (a suveranității limitate a statelor socialiste).

Dar evenimentele desfășurate pe timpul liberalizării controlate a regimului sovietic (restructurarea promovată de Mihail Gorbaciov) a demonstrat incapacitatea regimurilor comuniste de a democratiza societățile respective, de a moderniza economia etc. N-a putut-o face URSS, cu atât mai mult nu au fost capabili s-o facă sateliții Kremlinului. Deci, este clar, conducerea URSS a chemat statele-satelite la democratizarea societăților lor, la o înnoire a socialismului, la crearea unui socialism cu față umană (exact ceea ce au dorit comuniștii din Cehoslovacia în 1968), numai că surparea monopolului partidelor comuniste a dus la căderea regimurilor respective.

– *Câteva dintre monografiile dumneavoastră tratează destinul Basarabiei în diferite perioade, mai ales în timpul celei de-a doua conflagrații mondiale... perioadă când a fost ruptă, iarăși, de la țara mamă. Care sunt cauzele pentru care oamenii din acest ținut au trebuit să sufere atât de mult?*

– În 1812 interfluviul dintre Prut și Nistru a trecut în componența Imperiului țarist. Țarismul nu recunoștea dreptul popoarelor alogene la păstrarea

și dezvoltarea naționalităților. Țarismul a promovat politici de uniformizare a imperiului prin rusificare, creștinare (Biserica Ortodoxă Rusă), prin impunerea modului de viață rus (în arhitectură, prin impunerea sărbătorilor laice și religioase, prin serviciul militar etc.). Românii basarabeni au avut de suferit urmările acestor politici: în gubernia Basarabia administrația vorbea doar limba rusă, în școli s-a predat doar în limba rusă, în biserici serviciile divine se prezentau doar în limba rusă, în armata - de asemenea. Și putem continua. În plus, rușii au promovat politici conștiente de schimbare a componenței naționale, aducând sau permițând rușilor din guberniile interne ale Imperiului, ucrainenilor, găgăuzilor, bulgarilor, germanilor etc. să se stabilească cu traiul în Basarabia, în plus - oferindu-le anumite avantaje în comparație cu basarabeni.

În iunie 1940, apoi în primăvara-vara anului 1944, re-anexând Basarabia, nordul Bucovinei, Ținutul Herța deja rușii sovietici și-au impus politicile sociale, bazate pe ideologia comunistă. Persoanele considerate de bolșevici ca fiind „exploatatori ai muncii omului de către om”, „dușmani ai poporului”, ele și familiile lor, au fost supuse represiunilor politice, arestate, împușcate sau trimise în Siberia „pe vecie”. Astfel, cauzele pentru care oamenii din acest ținut au suferit atât de mult rezidă în caracterul distinct al cotropitorilor, care au dorit să ne transforme ba în ruși, ba în comuniști, tot ruși.

– *Un subcapitol al lucrării - Basarabia în anii celui de-al doilea război mondial (Iași, TipoMoldova,*

2010) *tratează Procesul mareșalului Ion Antonescu. Creionați-ne acest subiect.*

– Am scris despre soarta Mareșalului Ion Antonescu și câtorva apropiați ai lui din anii guvernării, care au fost duși în Rusia. Mareșalul sovietic Gheorghii Jukov l-a convins pe I. Stalin să aducă în URSS militari ai statelor ce au luptat împotriva Rusiei pentru a dobândi de la ei informații referitoare la strategiile și tacticile războiului. Astfel, Ion Antonescu a ajuns într-o localitate, aflată la o distanță de 60 km de Moscova, într-o vilă luxoasă. Sovieticii au insistat ca Mareșalul să recunoască cum că „România a dus împotriva Uniunii Sovietice un război de jaf, crime și distrugeri, și că Basarabia și Bucovina nu au fost niciodată pământ românesc...”. Ion Antonescu a răspuns că el nu va da niciodată o astfel de declarație. În expunerea succintă a acestui proces am utilizat documentele publicate la București în 1995²⁴.

– *O altă lucrare pe care ne-ați pus-o la dispoziție se intitulează – Polonezii în anii celui de-al Doilea Război Mondial. Istoria politică. Constatăm că ați pătruns în arhive și ați scos la lumină documente foarte interesante. Oferiți-ne o imagine a acestui important demers editorial.*

---

²⁴ *Procesul Mareșalului Ion Antonescu. Documente, I*, ediție prefăcută și îngrijită de Marcel Dumitru Ciucă. Cuvânt înainte de Iosif Constantin Drăgan, București, 1995.

– Polonia a fost prima victimă a înțelegerii sovieto-germane (Pactul Molotov-Ribbentrop) și a celui de-al Doilea Război Mondial. În pofida eforturilor propagandei ruse, a lui Vladimir Putin personal, de a scoate vina de pe regimul stalinist în ceea ce privește rolul URSS în dezlănțuirea celui de-al Doilea Război Mondial, faptele sunt la suprafață. În urma operațiunilor militare comune ale celor două tiranii, Polonia ca stat a dispărut de pe harta politică a Europei. România a jucat un rol deosebit în ceea ce privește găzduirea conducătorilor civili și militari polonezi, a păstrării și a restituirii Tezaurului polonez (a părții ce a fost stocat în România), a acordat sprijin tinerilor polonezi, oferindu-le posibilitate să învețe în diverse universități din țară. Atât autoritățile, cât și populația română au susținut refugiații polonezi. Asta în condițiile în care conducerea României era permanent presată de Germania (să nu ofere azil conducerii poloneze).

Despre Polonia în anii celui de-al Doilea Război Mondial am scris trei cărți: una cu cele mai importante documente, depistate în arhivele din Chișinău și București, altele traduse din limba rusă (publicate), apoi un studiu monografic, pe care l-ați menționat în întrebarea de mai sus, și o altă carte despre *Varșovia văzută de un istoric basarabean*, în care am arătat cum polonezii au păstrat memoria acelor timpuri deosebit de tragice (am examinat diverse monumente, ridicate în cinstea militarilor polonezi, am vizitat muzee etc.).

– *Pentru că vorbim de polonezi, prezentați-ne contextul și cauzele Masacrului de la Katyn, atunci când*

peste 22.000 de ofițeri polonezi au fost împușcați de către NKVD.

– Pentru polonezi intrarea în război a URSS alături de Germania nazistă a fost o surpriză neplăcută, unii considerând că rușii au sărit în ajutorul Poloniei. De aceea în voievodatele din estul țării nu s-au semnalat lupte (cu mici excepții). Sovieticii au imobilizat armata poloneză, au arestat militarii, considerându-i prizonieri. Polonezii n-au acceptat această tratare, socotindu-se „internați”. Asta pentru că ei, cu mici excepții, nu au luptat împotriva sovieticilor.

Soarta polonezilor a fost pecetluită de Lev Mehlis, despre care N. Hrușciiov scria că „...era dement: avea mania de a vedea oriunde dușmani și diversioniști”. La inițiativa lui Lavrenti Beria, comisarul poporului pentru afaceri interne, a adresat un demers lui I. Stalin în care cerea executarea militarilor polonezi, marea majoritate a căroră erau tineri specialiști, mobilizați în primele săptămâni ale războiului. În lista lui L. Beria, adresată lui I. Stalin, au fost introduși 22 000 de polonezi. La Katyn au fost împușcați peste 7 000 de militari polonezi. Au mai fost două lagăre - Starobelsk și Ostașkov - unde, de asemenea au fost masacrați militarii polonezi. Dar, se pare, nu s-a ajuns la cifra, nominalizată de Beria.

De ce au fost împușcați? Din răutate. I. Stalin personal i-a urât pe polonezi, mai ales după eșecul rușinos al Armatei roșii la Vistula (august 1920), operațiune militară de care el personal a fost responsabil (politic).

– *Lucrarea **Istoria contemporană** este alcătuită din articole, studii, materiale, interviuri. Pe unele dintre acestea le putem lectura și pe site-ul dumneavoastră. Ce reflectă aceste texte și cui se adresează?*

– Articolele, publicare pe blogul personal, unele din ele preluate de alte ediții electronice sau pe suport de hârtie, se referă la diverse aspecte ale Istoriei contemporane universale sau a Românilor. Deseori am publicat/public recenzii sau prezentări de cărți istorice, semnate de colegii din Republica Moldova, România, Rusia, sau de istorici din alte țări, traduse în limba română sau rusă.

Public, uneori, articole referitoare la viața politică din Republica Moldova. Unele articole au ecou destul de mare. De exemplu, articolul „Ales președinte, în următorii 4 ani, Igor Dodon va transforma Republica Moldova în *днестровско-прутская губерния*”²⁵ a fost difuzat de diverse surse electronice.

– *Trecerea timpului aruncă într-un con de umbră, pentru generațiile de astăzi, suferința înaintașilor. Cum comentați?*

– În fond, fiecare generație cu problemele ei. Asta este viața: uneori chiar rudele apropiate ale persoanelor supuse presiunilor politice nu cunosc

---

²⁵ Anatol Petrencu, *Ales președinte, în următorii 4 ani, Igor Dodon va transforma Republica Moldova în днестровско-прутская губерния*, în <http://anatolpetrencu.pro-memoria.md/?p=3349> (13.11.2020)

profunzimea tragediei buneilor sau rudelor lor. Este sarcina istoricilor să generalizeze experiența generațiilor ce se trec, să expună în monografii, în culegeri de documente etc. mărturiile acelor vremuri și să îndemne noile generații la cunoaștere.

Este important ca Statul (Republica Moldova și România) să demonstreze interes față de istoria poporului, să accepte includerea acestor teme în manuale, în programele școlare, în universități etc. Este cazul să învățăm de la evrei, care știu a nu uita tragedia Holocaustului, pe când noi nu suntem întotdeauna capabili să cinstim memoria (suferința) înaintașilor.

– Am în față volumul Aniței Nandriș-Cudla – 20 de ani în Siberia: Amintiri din viață. Putem spune că autoarea, o femeie cu doar câteva clase, gospodină, cu dragoste pentru copiii săi, pentru Mama pe care, pentru că nu avea alternativă, a lăsat-o la pat, suferind... a dat o lecție unui sistem?

– Cartea Aniței Nandriș-Cudla, ajunsă la a V-a ediție (în 2013), distinsă cu Premiul „Lucian Blaga” al Academiei Române, este o mărturie a esenței criminale a Gulagului, care a înghițit mii de oameni de diferite vârste, naționalități, nivel de studii, religii. Da, Anița Nandriș-Cudla a dat o lecție sistemului comunist: ea a demonstrat că dragostea de viață și de copii a fost mai puternică decât vicisitudinile Siberiei, că demnitatea unei femei-țărănci române a învins un sistem totalitar.

– *Domnule Profesor, temele dialogului nostru au fost strâns legate de comunism și ororile acestuia pe care le găsim reflectate în volumele, studiile, textele dumneavoastră. Ce transmitem generațiilor tinere pentru a evita, mâine, din greșelile trecutului?*

– La prima vedere pare că istoria nu se va mai repeta. Dar asta, doar la prima vedere. Pentru că viața demonstrează că tiraniile, asemenea celei comuniste (cu un cult exagerat al personalității conducătorilor, lipsa libertăților cetățenești elementare, interzicerea deplasării în propria țară etc.) se perpetuă. Să luam, de exemplu, fostele republici sovietice. Doar câteva din ele - țările baltice, Ucraina, Republica Moldova, Georgia, Armenia, Kârgâzstan merg pe cale democratică, celelalte foste republici s-au transformat în dictaturi sau regimuri autoritare mai dure chiar decât Statul sovietic pe timpul lui L. Brejnev sau M. Gorbaciov. De exemplu, Turkmenistanul, în fruntea căruia se află Gurbangulî Berdämuhamedov - un dictator sângeros, asemenea lui Stalin, este considerat de analiștii politici „un imens lagăr de concentrare”.

Astfel, în măsura competențelor și puterilor noastre, am face bine dacă am demonstra crimele comise de tiraniile secolului XX, imoralitatea totalitarismului și valorile democrației, pe care nu trebuie să le subestimăm.

– *Cu prilejul Centenarului în România am asistat la câteva evenimente (n.n. - 27 martie - 24 iunie 2018, Muzeul Etnografic al Moldovei din cadrul Complexului Muzeal Național „Moldova” Iași a găzduit expoziția*

temporară intitulată „Imaginea lumii țesută în lână” – Scoarțe din patrimoniul Muzeului Național de Etnografie și Istorie Naturală din Chișinău ș.a.) care au amintit de Unirea Basarabiei cu țara Mamă. În sufletul istoricului Anatol Petrencu s-a simțit fiorul că, poate, cândva, Basarabia va fi în același granițe cu România?

– Cred că locul Republicii Moldova este în frontierele României. Facem tot ce putem pentru a realiza acest deziderat. Sunt convins: Unirea Republicii Moldova cu România va aduce beneficii nu doar basarabenilor, ci românilor în ansamblu.

Am vrea o prezență mai mare a României în Republica Moldova. De unii singuri, noi, basarabeni, nu vom putea face față Războiului hibrid, pe care rușii îl promovează în spațiul ex-sovietic. Ar fi excelent dacă guvernele noastre ar avea planuri concrete de integrare economică, educațională, politică.

**FASCINAT DE ISTORIE DIN COPILĂRIE,
AJUNGE SĂ O SCRIE CA UN MAGNIFIC,
ÎNCADRÂNDU-SE ÎN TIPARUL
ISTORICULUI AUTENTIC**

Cristian Sandache s-a născut la 1 septembrie 1967, în municipiul Galați, părinții fiind Onofrei Sandache, tehnician constructor, și Gabriela Sandache, asistentă de farmacie, născută Popovici. Istoricul Cristian Sandache s-a stabilit în Iași în anul 1993, lucrând, timp de doi ani, ca muzeograf la Complexul Național Muzeal Moldova Iași și apoi, între anii 1995-1999, îl găsim cercetător științific la Centrul de Istorie și Civilizație Europeană, filiala Iași a Academiei Române, instituție înființată în anul 1992, condusă de către istoricul Gheorghe Buzatu. Din anul 1999 este cadru didactic la Facultatea de Drept a Universității „Mihail Kogălniceanu” din Iași, susținând cursurile: Istoria Statului și Dreptului Românesc; Istoria Politică a Lumii Moderne; Alianțe Politico-Militare Contemporane; Regimuri Totalitare și Autoritare în secolul XX; Istoria Europei Centrale și de Est, iar domeniile de interes pe care le creionează în cercetările Domniei Sale sunt: istoria contemporană a românilor și universală, extrema-dreaptă europeană interbelică, istoria statului și dreptului românesc, istoria relațiilor internaționale, regimuri autoritare și totalitare în secolul XX, critică și istorie literară. Astăzi este cadru didactic al Facultății de Istorie, Filosofie și Teologie din cadrul Universității „Dunărea de Jos” Galați. Din anul 2001 este doctor în istorie, specializarea „Istoria Relațiilor Internaționale”, cu teza - *Național și naționalism în viața politică românească interbelică. Tipologii specifice și percepții internaționale*, lucrare realizată sub coordo-

narea profesorului universitar, doctor în istorie, Valeriu Florin Dobrinescu.

Cărți publicate:

- *Radiografia Dreptei românești (1927-1941)*, Editura FFPress, București, 1996 - în colaborare cu Gheorghe Buzatu și Corneliu Ciucanu;
- *Doctrina național-creștină în România*, Editura Paideia, București, 1997;
- *Viața publică și intimă a lui Carol al II-lea*, Editura Paideia, București, 1998, cu o prefață semnată de istoricul Gheorghe Buzatu;
- *Faust Brădescu. Viața și opera*, Editura Majadahonda, București, 1999 - în colaborare cu Gheorghe Buzatu, Corneliu Ciucanu, Sorin Liviu Damean și Silviu B. Moldovan;
- *Național și naționalism în viața politică românească interbelică (1918-1940)*, Editura TipoMoldova, Iași, 2001;
- *Moartea democrației: studii și articole*, Editura Edict, Iași, 2002;
- *Istorie și biografie: cazul Corneliu Zelea Codreanu*, Editura Mica Valahie, București, 2005;
- *Literatură și propagandă în România lui Gheorghiu-Dej*, Editura Mica Valahie, București, 2006);
- *Europa dictaturilor și originile războiului româno-sovietic*, Editura Militară, București, 2007;
- *Literatură și ideologie în România lui Nicolae Ceaușescu*, Editura Mica Valahie, București, 2008;
- *Îngerii căzuți. O istorie a Extremei Drepte din România*, Editura Corint, București, 2010;
- *Fotografii de familie. Politică și societate în România interbelică*, Editura Lumen, Iași, 2013;

- *Mișcarea Legionară și Ortodoxia. Portrete românești*, Editura Mica Valahie, București, 2014;
- *Politică, Propagandă și Război. Societatea românească în anii 1940-1944*, Editura Lumen, Iași, 2016;
- *Poveștile hărților. Istorie și geopolitică în țări ale Uniunii Europene*, Editura Lumen, Iași, 2016;
- *Lumini și umbre în bazinul carpatic. Românii, maghiarii și Transilvania*, Editura Argonaut, Cluj-Napoca, 2018;
- *Nostalgia Sfântului Ștefan. Ungaria, maghiarii ardeleni și problema Transilvaniei (1918-1947)*, Editura Argonaut, Cluj-Napoca, 2019;
- *Amintirile marelui frate. Rusia de ieri și provocările prezentului*, Editura Etnologică, București, 2020;
- *Poveștile din bibliotecă. Despre viețile scriitorilor și cărțile lor*, Editura Argonaut, Cluj-Napoca, 2020.

Cercetările istoricului Cristian Sandache te atrag ca un magnet, simțindu-se acea peniță fină, conducându-te prin evenimentele istorice cu exactitate de lunetist, iar atunci când pui mâna pe un volum de-al Său ești prins și surprins totodată de informația, bine structurată, adusă din surse credibile, nici că te poți opri din citit.

Tratează subiecte sensibile, aplecându-se, cu răbdare și simț istoric, de exemplu asupra „luminilor și umbrelor” care s-au abătut de-a lungul secolelor peste românii, sașii și maghiarii din Transilvania, subiecte pe care puțini istorici se înclină a le cerceta, Domnia Sa fiind rigid, nefiind părtinitor, ci conturând destinul acestor oameni cu echilibru.

Prin volumele Sale aduce în centrul atenției teme care, foarte multe decenii au stat „sub cheie” sau din „delăsare” nu au fost cercetate, de aceea vă invit să dați curs lecturii dialogului, pentru că, în exclusivitate, ne sunt oferite amănunte despre viața oamenilor din ținuturile locuite de români.

– Domnule Profesor, încă de la începutul dialogului nostru țin să vă mărturisesc faptul că am pe masa de lucru aproape toate cărțile dumneavoastră. De unele m-am apropiat cu emoție și le-am citit, unele mă așteaptă. Înainte de toate vă invităm să ne spuneți când s-a sădit în

sufletul dumneavoastră dragostea pentru cercetarea istoriei?

– Cred că din copilărie. Smaranda Sandache (1905-1988) – bunica mea paternă (învățătoare) era pasionată de istorie și faptul că mi-am petrecut o mare parte a timpului liber în compania ei (părinții mei având programe destul de încărcate – profesional vorbind), a contribuit (cred) la ivirea în sufletul meu, a acestui „virus” binefăcător. Bunica era o povestitoare talentată și obișnuia să-mi dăruiască și cărți cu subiecte istorice. Plus memoria ei prodigioasă, faptul că avusese ocazia de a-i vedea pe unii dintre actorii politici interbelici, fie și în ipostazele lor de candidați, cu ocazia diferitelor campanii electorale ale vremii.

– *În anul 1992 ați terminat Facultatea de Istorie din cadrul Universității „Alexandru Ioan Cuza” Iași. Conturați-ne perioada studenției. Amintiți-ne profesorii care au jucat un rol decisiv în formarea istoricului Cristian Sandache.*

– Studiile universitare în domeniul Istoriei (derulate în cadrul Facultății de Istorie a Universității „A.I. Cuza” din Iași) s-au finalizat în anul 1992, prin dobândirea diplomei de licență aferente, media anilor de studii (9,97) reconfirmând pasiunea incontestabilă pentru o disciplină care m-a fascinat efectiv, încă din copilărie. Am avut posibilitatea interacționării cu un grup de profesori valoroși și în același timp buni pedagogi, care au contribuit în mod decisiv, la formarea mea profesională. Îi amintesc în

acest sens (printre alții) pe Vasile Cristian, Alexandru Zub, Gheorghe Platon, Ioan Caproșu, Ion Agrigoroaiei, Emilian Bold, Alexandru Florin Platon, Mihai Timofte, Ion Ciupercă etc. În timpul studenției am făcut parte (începând cu anul 1990) din cadrul Cercului de Istorie Contemporană aparținător Facultății de Istorie. Totodată, în anii 1988 și 1989 am participat la două ediții ale Concursurilor Profesional-Științifice Naționale Studențești, organizate în centrele universitare Galați și Timișoara, câștigând la ediția din anul 1988, premiul I pe țară. În anul 1988 am publicat o recenzie (la un volum de publicistică istorică despre America Latină a uruguayeanului Eduardo Galeano) în revista de cultură „Dialog” a Universității „Alexandru Ioan Cuza” din Iași. Teza de licență pe care am susținut-o (notată la final cu 10) s-a numit „*Național și confesional în Transilvania în timpul regimului dualist austro-ungar (1867-1918)*”, sub coordonarea lect. univ., doctor în istorie, Mihai Timofte. Aici am abordat pentru prima dată sub aspect științific (într-o modalitate inevitabil incompletă și perfectibilă) conceptul de „național”, care va deveni ulterior nucleul teoretic din care se vor dezvolta direcțiile principale ale activității mele științifice viitoare.

– În anul 1998 la Editura Paideea din București vă apare volumul – ***Viața publică și intimă a lui Carol al II-lea***. Știm că a avut o viață tumultuoasă, cu bune și rele. Creionați-ne portretul omului Carol al II-lea. Despre omul de stat Carol al II-lea, ce ne puteți spune? Și pentru că titlul volumul ne trimite și către viața intimă a

Regelui, vă invităm să ne relatați câteva spețe, situații din intimitatea Regelui...

– Volumul *Viața publică și intimă a lui Carol al II-lea* face parte din prima serie de biografii dedicate personalității regelui Carol al II-lea al României, apărute după 1989 în peisajul istoriografic autohton. În pofida modalității eseistice de abordare stilistică, volumul are la bază o documentație bogată, nefiind ocolită presa vremii, sau o parte a bibliografiei științifice române și străine referitoare la personajul în cauză. Dincolo de aspectele biografice cunoscute ale lui Carol al II-lea (preponderent negative), am insistat pe sincerul atașament față de cultură al monarhului, concretizat (mai cu seamă în perioada 1930-1940) printr-o serie de inițiative regale care s-au dovedit benefice pentru dezvoltarea și strălucirea spiritualității românești. Observam atunci că pentru Carol al II-lea, viața culturală (cu toate componentele și ramificațiile sale diverse) a reprezentat nu numai o veche preocupare, ci și una dintre mizele fundamentale ale Domniei Sale. Încă din tinerețe, viitorul rege se remarcase ca o personalitate cu acumulări livrescti considerabile, posesor al unei curiozități vii, constante, caracteristică salutară din perspectiva intențiilor sale de a contribui la o revigorare a vieții cultural-științifice românești. Dimensiunea culturală a regimului carlist (la care se poate adăuga aceea de natură acumulativ-economică) reprezintă elementele de rezistență care și-au pus definitiv amprenta asupra intervalului de timp 1930-1940. Trăsăturile personalității regelui Carol al II-lea (una de factură neocezarică) - stimulată și de o serie de factori sub-

iectivi și contextual-istorici, vor genera puternice derapaje care au influențat în mod negativ, un interstițiu constituțional-politic, estimat inițial de către imensa majoritate a opiniei publice din România, ca fiind unul promițător. Pe de altă parte, marea sa arghirofilie, obsesiile sexuale și inconsecvențele firii, corelate cu puseele autoritare, au contribuit în mod decisiv la eșecul misiunii sale ca rege. Carol a fost groparul democrației românești interbelice (din multe puncte de vedere) și (nu în ultimul rând) s-a făcut vinovat de coordonarea unor crime de stat.

– În anul 2001 ne puneți pe masă lucrarea – ***Național și naționalism în viața politică românească interbelică (1918-1940)*** (Tipografia Moldova, Iași). Vă invităm să ne lămuriiți în ceea ce privește termenii – „național”, „națiune”, „naționalism” – oferindu-ne, pentru fiecare în parte, câteva explicații...

– Subiectul abordat în cadrul tezei de doctorat a avut ca elemente centrale, conceptele de „național” și „naționalism”, pe care le-am analizat insistând mai cu seamă pe manierele lor de concretizare în plan socio-politic și cultural-economic. Adesea interpretat într-un sens peiorativ, conceptul de „naționalism”, are de partea sa argumentele istoricității. Termenii de „național” și „naționalism” reprezintă fațete complementare ale conceptului de „idee națională”, respectiv tot ceea ce conferă personalitate și justificare creatoare unei națiuni.

Am considerat raportul dintre „național” și „naționalism” ca fiind atât unul al simbiozei (în sensul complementarității celor două concepte), cât și al

necesarelor diferențieri, generate de radicalizarea formulilor de exprimare ale sentimentului național. Cu câteva excepții, viața politică românească interbelică, nu a fost de asemenea natură, încât să interpretăm conceptul de „naționalism”, obligatoriu într-o cheie negativă, deși, manifestări cu caracter xenofob au existat în România vremii. Cu toate acestea, am considerat că ele nu au avut nimic în comun cu principiile ideii naționale românești, reprezentând doar o imagine caricaturală a acesteia.

Mi-am focalizat analiza asupra formațiunilor situate la stânga și centru-stânga eșichierului parlamentar autohton al vremii (Partidul Național-Țărănesc, Partidul Socialist), interesându-mă modul în care acestea au interpretat și aplicat spiritul național, în manifestările politice proprii, atât din considerente interne, doctrinare, cât și ca urmare a raporturilor cu alte forțe politice, în special, cele radicale.

Am avut în vedere și regimul carlist, particularitățile sale reprezentând o oportunitate prețioasă, pentru a înțelege evoluția și accentele ideii naționale. Demersul meu analitic nu a omis nici cele două reprezentări ale radicalizării ideii naționale, respectiv legionarismul și doctrina național-creștină, ambele încadrabile (într-un sens metodologico-ideologic larg) - fascismelor europene. În aceste cazuri, m-au interesat, în mod special, tipurile de reacții internaționale ale marilor democrații și ale regimurilor europene autoritar-dictatoriale.

În privința surselor utilizate, am recurs la documente din Fondurile Casa Regală Carol al II-lea (Arhivele Naționale Istorice Centrale), Prefectura Iași, Rezidența Regală a Ținutului Prut, Universita-

tea „Alexandru Ioan Cuza” Iași-Rectorat, ultimele trei fonduri, existente în cadrul Arhivelor Naționale Iași.

Nu am omis volumele de discursuri ale variiilor protagoniști ai scenei politice românești interbelice, dar și lucrările cu caracter memorialistic. O bogată literatură istoriografică (română și străină) mi-a oferit sugestii interesante și utile. Amintesc în acest sens, autori precum Florin Constantiniu, Nicolae Ciachir, Ioan Scurtu, Gilbert Allardyce, Robert Crampton, L. Mosse, Stanley G. Payne, Ernest Nolte etc. Nu în ultimul rând, presa vremii a reprezentat o sursă informațională importantă.

– *Am putut constata că în aceeași lucrare, apelând la un fond arhivistic inedit, dar și la o bibliografie amănunțită, tratați tema – **Legionarismul românesc și dreapta radicală europeană. Elementele unei tipologie (1919-1938)**. Vorbiți-ne despre principalii actori ai „legionarismului” din perioada la care faceți referire. Conturați-ne principalele idei pe care le îmbrățișau reprezentanții acestui curent.*

– Radicalismul, spiritul de sacrificiu, cultul strămoșilor, frecvențele referiri la Moarte (înțeleasă ca un fel de eliberare față de materia constrângătoare) au reprezentat elemente care au particularizat legionarismul, generând discuții nesfârșite legate de reala sa tipologie. Adepții lui Codreanu erau convingși că aparțineau mării familii spirituale a naționalismului, cu deosebirea că naționalismul pe care ei îl profesau s-ar fi caracterizat printr-o superioară dimensiune a tragicului și a eroicului. Democrația

nu putea avea nimic în comun cu identitatea națională, atâta timp cât opera cu concepte precum „majoritate” și „minoritate”, care în opinia legionarismului ar fi condamnat individul la sterilitate sufletească și dezumanizare. Principiul votului universal n-ar fi echivalat cu panaceul pe care partizanii democrației l-ar fi clamat, el impunând (în optica legionarismului) dictatura mediocrităților și dominația demagogiei partidiste.

Criticând modelul democratic, Codreanu și adepții lui s-au supus în cele din urmă aceluiași rigori ale democrației, în sensul participării la alegerile parlamentare. Rezultatul remarcabil înregistrat în anul 1937, poate fi considerat în acest sens - un paradox. Codreanu cunoscuse experiența vieții parlamentare de timpuriu și deși nu strălucise ca orator sau inițiator al unor proiecte legislative de răsunet, reușise ca prin unele intervenții în plen să atragă atenția asupra sa, fiind considerat un personaj bizar, dar cu toate acestea demn de respect pentru sobrietatea vieții sale private. Biografia lui Codreanu - tumultuoasă, frământată și tragică, a fost considerată de către partizanii săi - exemplară prin devoțiunea totală față de un crez, pe care l-a slujit fără ezitare până la capăt. Experiența carcerală i-a accentuat latura mistică a personalității (oricum, lesne detectabilă), precum și fanatismul incipient. Codreanu a trăit mereu cu convingerea că avea o misiune superioară de dus la îndeplinire, iar pentru aceasta era decis să nu accepte niciun fel de compromis. Nicio dată bănuț sau acuzat de vreun act de corupție, cu o căsnicie solidă, rezistând cu demnitate ofertei tentante a regelui Carol al II-lea de a-l numi premier,

fondatorul legionarismului a fost respectat, inclusiv de unii dintre politicienii de certă vocație democratică, un exemplu în acest sens fiind Iuliu Maniu.

Nici Codreanu și nici adepții săi, nu au exprimat foarte clar cum urma să arate România pe care o visau. A rămas în conștiința unei părți a opiniei publice acea formulă metaforică, prin care statul român imaginat de către legionari, ar fi semănat cu însuși soarele, strălucind pe imensitatea cerului. Imaginea era (sub aspect stilistic) incitantă, dar adversarii legionarismului o luau în derâdere, acuzându-i pe reprezentanții Extremei-Drepte de superficialitate și inconsistență programatică.

Legionarismul era decis să ofere priorități etnicilor români, respingând orice acuzație de xenofobie, considerând că o asemenea conduită era categoric firească, din perspectiva intereselor fundamentale ale românismului. Statul român trebuia să devină un teritoriu curățat de virusul politicianismului corupt și de imobilismul ucigător de energii, caracterele fiind cele care (în optica lui Codreanu) ar fi contat în ecuația regenerării națiunii române. Naționalismul radical constituia acel ciment simbolic fără de care România n-ar fi devenit în mod real o țară puternică și respectată în Europa, dar acesta ar fi fost abia începutul acelei revoluții morale pe care legionarismul o anunța. Erau atacate cosmopolitismul, francmasoneria, importurile culturale excesive și necritice, lipsa de demnitate în fața străinătății, dezinteresul pentru cetățean, ateismul și comunismul. Codreanu și formațiunea sa vor atinge o incontestabilă popularitate spre sfârșitul anilor '30, o parte importantă a opiniei publice din România (satu-

rată de aceleași partide tradiționale uzate ca imagini și previzibile) optând pentru legionarism, pe care îl identificau cu o autentică mișcare regenerativă, în sens autohtonist și creștin. Deși au fost acuzați că au introdus violențele și asasinatul în viața politică românească, legionarii au replicat, susținând că nu făcuseră altceva decât să reacționeze ca urmare a lungului șir de persecuții orchestrate împotriva lor, de către autoritățile statului român.

În perioada scurtei guvernări a Mișcării Legionare (septembrie-ianuarie 1941), formațiunea s-a compromis însă definitiv, devenind un organism compozit, lipsit de orice axă ideologică sau de soluții. Codreanu și cei mai capabili dintre colaboratorii săi fuseseră suprimați de către autorități, iar cei care le luaseră locul erau departe de carisma și idealismul grupului inițiativ al fondatorilor

Ortodoxia (cu deosebire, în ceea ce privește moștenirea sa neopăgână) pare a fi influențat în mod evident sistemul de valori etice propus de către legionarism, teoreticienii acestuia susținând în mod constant - asocierea simbolică a instituției Bisericii Ortodoxe Române, cu misiunea regeneratoare pe care adepții lui Corneliu Zelea Codreanu considerau că și-o asumaseră, din momentul apariției lor pe scena politică românească.

Amplul eseu al preotului ortodox Ilie Imbrescu (*Apostrofa unui teolog. Biserica și Mișcarea Legionară* - 1940) e o scriere asupra căreia istoriografia românească nu a stăruit în mod special. Cred că textul respectiv este una dintre puținele încercări realizate în epocă de către un teolog, de a explica posibila întrepătrundere dintre planul mistic orto-

dox și viziunea etico-spirituală a legionarismului, într-o sinteză sui generis, care (în mod cert) nu poate fi acceptată nici de către conducerea Bisericii Ortodoxe Române, nici de către instituțiile oficiale ale statului român. În pofida faptului că Ilie Imbrescu nu a fost o voce reprezentativă a ortodoxiei autohtone, scrierea sa reflecta punctul de vedere al acelor clerici români care vedeau în legionarism, mai curând un mod de manifestare al ethosului românesc autentic, o alternativă la politicianismul arhicunoscut, socotit de către o parte importantă a opiniei publice autohtone, drept nociv pentru destinul istoric al poporului român.

În cazul publicisticii lui Ion Moța (cel mai apropiat personaj de C.Z. Codreanu) se observă că în pofida unor mari exagerări (explicabile prin convingerea aproape fanatică a excepționalismului crezului inițial codrenist), elemente ale metafizicii ortodoxe (un anumit fatalism luminos, modalitatea detașată de receptare a ideii de Moarte, percepția forțelor ostile religiozității, patriei, planului existențial naționalist - ca fiind echivalente cu reprezentările Infernului) sunt preluate și deformate/modificate în multe privințe, în sensul unei „fortificări” imagologice a doctrinei legionare. Astfel, asistăm la o ciudată formă de „sincronism”, în cadrul căreia elemente simbolico-religioase se corelează cu elemente ale ideologiei legionare, într-o mixtură cu totul particulară, inconfundabilă. Se explică astfel, de ce pentru o seamă de comentatori ai fenomenului legionarismului românesc, formațiunea lui Corneliu Zelea Codreanu (și ideologia corespunzătoare acesteia) a fost considerată (de către o serie de cercetători și

comentatori) ca având mai curând caracteristicile unei secte sau a unei confrerii mistice, decât a unui partid politic. Este (de altfel) latura care a individualizat întotdeauna legionarismul și i-a explicat (fie și parțial) forța de seducție - la o parte importantă a opiniei publice din România vremii.

Ion Moța avea o problemă conceptuală cu termenul de „cetățean”, opinând că utilizarea lui ar fi girat în fond un fals, în sensul că ar fi fost ignorată cu desăvârșire dimensiunea etnică a naționalității, fără de care niciun stat nu ar fi putut fi considerat cu adevărat viabil. O observație care oferă încă un argument în favoarea ideii în conformitate cu care, legionarismul se socotea profund organic, imaginea națiunii căpătând în reprezentările sale, dimensiuni care alternau între absolutizare și spiritualizare.

Remarcat ca fiind unul dintre poeții de talent ai perioadei interbelice românești, Radu Gyr a fost și un adept entuziast al legionarismului, unele dintre poeziile sale fiind adaptate muzical și intrând în patrimoniul spiritual-simbolic al formațiunii lui Corneliu Zelea Codreanu. Cei 15 ani de recluziune pe care Gyr îi petrece în închisori își vor pune o pecete inconfundabilă asupra creației sale corespunzătoare acelei perioade, dimensiunea religioasă amplificându-se, într-un sens etic de superioară sublimare a viziunii sale poetice. De fapt, asistăm la o poezie care a apărut și a dăinuit multă vreme grație memoriei și a răspândirii sale oral-secrete, prin intermediul deținuților politici (frații de suferință ai poetului), pentru care imaginea acestuia se va spiritualiza din ce în ce mai mult, ajungând aproape de mitizare. Lirica de recluziune a lui Radu Gyr con-

servă esența binomului ortodoxie-excepționalism naționalist de inspirație legionară, eliminând elementele contextualizante, tot ceea ce rămâne fiind durerea și pietatea, mărturisirea iubirii de Hristos și purificarea prin jertfa asumată în mod voluntar. O notă comună a multora dintre poeziile lui Radu Gyr o reprezintă religiozitatea militantă, într-un limbaj energetic și sugestiv, de o rară forță imagistică. Chiar și pe vremea în care era unul dintre reprezentanții militantismului spiritual legionar, poezia lui Radu Gyr își păstra unele accente religioase, detectabile cel puțin sub aspectul retoricii și al imaginilor succesive.

Spre deosebire de alți publiciști și scriitori influențați de legionarism, Horia Stamatu va reuși în cele din urmă (poate și datorită exilului) să depășească limitele ideologice, transformându-și creația lirică într-una cu semnificații general-umane. El poate fi considerat (din acest punct de vedere) un caz asemănător cu acela reprezentat de către Radu Gyr, în sensul că și acela reușise (grație contactului cu universul concentraționar) să-și ridice creația sub aspect valoric, eliberând-o de orice rest ideologic. Stamatu este un poet cu un filon creștin-metafizic viabil și impresionant, pentru care experiențele biografice ale trecutului se doresc (și reușesc) a fi retopite, în matca unitară a spiritualizării, într-un sens etic, superior. Lirica sa (atât cea din țară, cât și cea din exil) are ca punte de legătură o capacitate de abstractizare remarcabilă, care se sprijină pe o forță imagistică pe măsură, fără ca poetul să fie defel prolix. Este totuși vorba (spre deosebire de Radu Gyr) de o creație ceva mai elaborată și mai puțin accesibi-

lă marii mase a cititorilor. Cât anume datorează poezia lui Stamatou moștenirii ideologice legionare și cât anume influențelor religios-ortodoxe? În literatură nu se operează cu factori de cuantificare preciși, dar putem totuși afirma, că ecourile sunt perceptibile din ambele direcții, poetul reușind să evite riscurile vulgarizării, grație unei inteligențe estetice superioare. O reușită a genului și (incontestabil) capacitatea de a-și crea o voce distinctă, mărturisitoare, provenind din marea familie a neotraditionaliștilor posedând o forță stilistică redutabilă.

Publicistica lui Vasile Marin pare la prima vedere mai puțin conexasă temei militantismului creștin ortodox, dar existența unui incasabil miez anticomunist și anti-modernist (corelată cu afirmarea unui naționalism riguros, deși mai puțin strident ca expresie prin comparație cu alți publiciști/ideologi ai aceleiași familii de gândire), o recomandă ca o ilustrare a unei forme de discurs etic (evident - amenabil sub aspectul conținutului), încadrabil binomului legionarism-spiritualism, de influență religioasă. Aspectul care îl califică în cele din urmă pe Vasile Marin ca element intelectual simbolic alcătuitor al patrimoniului gândirii legionare aparține biograficului tragic (ca și în cazul lui Ion Moța) respectiv - participarea sa efectivă la Războiul Civil din Spania, soldată cu o moarte eroică, deplânsă într-un celebru articol de presă, de o mare conștiință naționalistă românească (și totuși profund ostilă legionarismului) precum a fost istoricul Nicolae Iorga.

Ca mulți dintre rostitorii și condeierii Extremei-Drepte europene, Vasile Marin era un paseist-pesimist cu un viu sentiment al tragicului, în pofida

faptului că în viața de zi cu zi era recunoscut ca fiind posesorul unui umor cu valențe acide.

Analizele și comentariile sale socio-politice (pe lângă o logică ascuțită prezentă permanent) mărturisesc neîncrederea în provocările modernității și ale unei democrații pe care o considera cu totul incompatibilă cu națiunea română. Nu era vorba neapărat de o respingere dintru început a democrației (ca și concept) ci de o deplângere a manifestărilor caricaturale ale acesteia, aplicate adesea mecanic și nenuanțat, de către mulți dintre reprezentanții partidelor politice care se derulaseră la guvernarea României după 1918. Prin contrast, Vasile Marin oferea drept alternativă - organicitatea tradiției creștine românești, cu tot ceea ce însemna ansamblul de cutume și manifestări specifice, adaptat contextului istoric respectiv.

Vasile Marin nu ezita să echivaleze Parlamentul României cu un adevărat „cazan al Satanei”, în vreme ce democrația din aceeași țară, nu reprezenta altceva (în viziunea aceluiași teoretician legionar), decât un fals grotesc, o caricatură ideologică, incapabilă să aducă României progresele așteptate.

Statul pe care teoreticienii legionari îl propuneau, ar fi trebuit complet scos de sub influența principiilor democratice, urmând a fi axat pe meritocrație și pe un dinamism creator, înțeles într-un sens etic și naționalist. Formulările legionare nu s-au remarcat niciodată prin precizie, ambiguitățile și metaforele fiind cel mai adesea preferate raționamentelor clasice.

Vasile Marin (ca și alți colegi de principii) propuneau o reîntoarcere la principiile organice și au-

toritare specifice Evului Mediu, (chiar dacă asemenea viziuni nu puteau genera decât zâmbete ironice printre sceptici), însă nu trebuie uitat că la vremea sa, însuși Mihai Eminescu considerase că din punct de vedere sociologic, Evul Mediu românesc putea să ofere multe surse de inspirație, diriguitorilor contemporani ai statului.

Moartea lui Ion Moța și a lui Vasile Marin în carnagiul din Spania a fost considerată de către formațiunea lui Codreanu, drept un exemplu de martiraj asumat în mod voluntar, de către doi tineri emblematici pentru capacitatea de jertfă a poporului român. Acțiunea cu adevărat eroică a celor doi lideri legionari a sporit la maximum simpatia populară pentru formațiunea lui Codreanu. Moța și Marin ofereau o lecție dramatică, despre ceea ce însemna curajul și dezinteresul personal, dorința de sacrificiu pentru o idee. Pieriseră cu arma în mână într-o bătălie derulată în localitatea Majadahonda, împotriva trupelor republicane, prin contrast cu atâția tineri din România, caracterizați prin abulie, lașitate, gust pentru plăcerile facile ale vieții. Moartea celor doi era ceva atât de neobișnuit pentru societatea românească saturată de politicianism mărunț și balcanice bârfe cotidiene, încât a generat o emoție colectivă intensă. Exista o imensă dezamăgire a opiniei publice pentru prestația majorității partidelor politice parlamentare, care se perindaseră până atunci la guvernarea României, în pofida unor incontestabile progrese. Dar marea masă a electoratului se simțea de multă vreme un fel de câmp de manevră, pentru o armată de demagogi care deveniseră campionii unor discursuri interminabile, adesea

lipsite de orice conținut. Violențele, abuzurile, standardul de viață scăzut (mai ales în zonele rurale și la periferiile orașelor) reprezentau realități care nu mai puteau fi ignorate, decât de cei inconștienți, sau rău intenționați.

Nae Ionescu a fost un filosof de mare impact în mediile universitare românești interbelice, care fără să fi fost membru al Mișcării Legionare - a fost considerat un adevărat mentor spiritual al acesteia. Viu criticat de către gânditorii democrato-raționalști atât în epocă, dar mai ales după moartea sa, el a reprezentat un adevărat model axiologic pentru legionarism, o parte dintre elementele viziunii sale regăsindu-se (în formule adaptate) în cadrul eșafodajului teoretic al ideologiei formațiunii fondată de către Corneliu Zelea Codreanu.

Filosoful a propus o alternativă spiritualistă („träirismul”) la modernismul raționalist al epocii sale, pe care-l considera distrugător de energii pozitive și nu în ultimul rând, un adevărat corp străin, care n-ar fi cadrat aproape deloc cu fizionomia existențială a colectivității românești. Fără a fi lăsat în urma sa o operă scrisă redutabilă, adept al improvizăției spectaculoase și al unui post-socratism de nuanță extrem de personală, Nae Ionescu a avut o influență enormă în epocă, mai cu seamă asupra aceluși tineret universitar cu valențe radicale de Dreapta, care va alimenta ulterior baza de militanți și de votanți ai legionarismului. Am considerat că această charismă intelectuală a lui Nae Ionescu (adesea asociată de către unii cu un anumit histriionism manipulator) se încadra tipologic specificului personalităților fascismelor europene, oameni cu o

pronunțată personalitate, seducători (cel puțin până la un punct) prin capacitatea lor remarcabilă de a-și pune în scenă farmecul intelectual și atractivitatea felului de a fi. Nae Ionescu a fost în mod sincer preocupat de problematica metafizicii creștin-ortodoxe, iar prin neîncrederea sa aproape funciară în modelul politic democratic (cel puțin în variantele sale de aplicabilitate românești) a militat pentru un sistem monarhic autoritar, în cadrele căruia, rolul Bisericii Ortodoxe să fie simțitor amplificat, iar însuși conceptul etnic de „românism” să fie redefinit, într-o modalitate cu mult mai restrictivă decât până atunci, în sensul că ajunsese să creadă că demonstrase (așa cum o făcuse de altfel, într-un articol din presă) că etnicitatea românească ar fi echivalat în mod intrinsec și organic cu confesiunea ortodoxă. Marea apetență a lui Nae Ionescu pentru formule care proslăveau trăirea intensă, „periculoasă”, incandescenta sentimentelor, respingerea acelei rațiuni care ar „ucide” fluidul autentic al vieții, o autenticitate existențială pornită din asumarea originalității individului, au avut ecouri puternice în mentalitatea și viziunea doctrinarilor și militanților legionarismului. Cultivarea unui anumit cinism (asociat misterului obligatoriu care amintea de tainicele începuturi ale Creației) reprezintă o notă personală a filosofiei lui Nae Ionescu, pe care tineri inteligenți și febrili, erudiți și energici (precum Mircea Eliade, bunăoară) au căutat să o imite (cel puțin o vreme) în publicistica și manifestările lor publice. Consider că modelul spiritual ionescian constituie un adevărat ax intelectual, în jurul căruia ideologia legionară (în tot ceea ce a avut aceasta mai spectaculos și mai

neliniștitor axiologic) s-a îmbogățit metafizic, cunoscând acea seducție intelectuală care poate explica (măcar parțial) apartenența politică la organizația lui Codreanu a unui număr semnificativ de intelectuali tineri și foarte tineri, de bună factură. Așa cum observa cândva Alexandru Paleologu, acești tineri erau (în marea lor majoritate) strălucit de inteligenți, cultivând (cu un fel de poză accentuată), geniul busculadei expresive, pe fondul unei credințe reale în geniul creator autohton și al forței regenerative a ortodoxiei.

– *Un alt volum de-al dumneavoastră se intitulează - Europa dictaturilor și originile războiului româno-sovietic* (Editura Militară, București, 2007), carte apărută cu sprijinul Autorității Naționale pentru cercetare științifică. Pentru a stârni curiozitatea celor care citesc dialogul nostru, vă invităm să ne creionați o imagine a acestui demers editorial.

– Este vorba despre un volum de studii, care cuprinde o serie de analize referitoare la regimuri autoritar/dictatoriale din Europa, fiind inclusă și România. Se are în vedere și un istoric al contenciosului româno-sovietic reprezentat de chestiunea Basarabiei.

Am evidențiat faptul că, atât sub aspect geopolitic, cât și din perspectivă factologico-psihologică, Moscova a exercitat o permanentă presiune (directă și indirectă) asupra României, argumentul principal fiind reprezentat de chestiunea apartenenței Basarabiei. URSS a refuzat să admită drepturile României asupra acestei provincii istorice, conside-

rând-o ca pe un teritoriu rus, ocupat în mod ilegal de către România. Istoricul relațiilor româno-ruse putea fi echivalat cu un paradox, în sensul că, deși cele două părți nu se aflaseră niciodată (oficial vorbind) în stare de război, trupele rusești invadaseră și ocupaseră de multe ori spațiul românesc, generând în mentalul colectiv al românilor o teamă și o respingere aproape viscerale. Geopolitica indica fără drept de tăgadă Rusia, drept principalul pericol la adresa României.

Progresiv, URSS a reușit să înșele vigilența multor observatori vestici, prezentându-se ca o mare putere animată de un pacifism sincer, apărătoare a statu-quo-ului european, care în pofida regimului său comunist putea fi luată în calcul oricând de către statele democratice, în sensul unui partener de dialog rezonabil. Serviciile speciale sovietice derulau de ani buni, o amplă operațiune de cosmetizare a imaginii patriei sovietelor, fiind în acest sens investite fonduri uriase, destinate atât susținerii financiar-logistice a partidelor comuniste sau de coloratură comunistă din Occident, cât și capacitării unor personalități din sfera cultural-mediatică sau politică occidentală sau nord-americană, devenite ulterior agenți de imagine și susținători ai URSS la nivel internațional.

În aceste condiții, apropierea României de Germania nazistă apărea ca unica soluție prin care s-ar fi putut garanta menținerea statului român, în pofida faptului că amputările teritoriale pe care România le-a suferit în cursul anului 1940, au fost girate și de către aceasta. E esențial de reținut că România s-a angajat alături de Axă într-un război

justificat din toate punctele de vedere împotriva URSS, stat agresor față de țara noastră, fie și dacă ne gândim la evenimentele din 26-28 iunie 1940.

– Pentru că în primul capitol ne vorbiți despre Rusia bolșevică și „izgonirea lui Dumnezeu”, vă invităm să ne descrieți perioada plină de frământări din Rusia începutului de secol XX... Dacă Lenin nu ajungea în Rusia, mai puteam vorbi, astăzi, de comunism? Despre asasinarea Țarului Nicolae al II-lea (împreună cu familia) ce ne puteți spune?

– Lenin a fost esențial pentru distrugerea regimului țarist, dar fără sprijinul Germaniei, acest demers ar fi fost discutabil. Țarul Nicolae al II-lea (în opinia mea) a fost un lider slab și numai asasinarea sa l-a proiectat într-un fel de lumină mistică. Asta nu scuză cu nimic oribila crimă săvârșită de bolșevici.

– Domnule Profesor, propun să rămânem în spațiul rusesc și vă invităm să ne vorbiți despre – **AMINTIRILE MARELUI FRATE. Rusia de ieri și provocările prezentului** (Editura Etnologică, București, 2020). Raportat la Rusia de ieri, conturați-ne un portret al lui Petru cel Mare... „cea mai interesantă figură din șirul de țari ai Rusiei”.

– Un om din categoria personalităților accentuate, dotat cu o curiozitate vie, inteligent, crud, pragmatic, ușor dezechilibrat, extrem de receptiv la nou, bizar, admirator al civilizației occidentale. Capabil de generozitate, admirabil prieten al lui Dimi-

trie Cantemir, față de care s-a comportat impecabil. Iubea nu Rusia, ci proiecția sa despre Rusia. Indiscutabil, un tiran. Dar unul charismatic și (paradoxal), ivit într-un context în care Rusia avea nevoie de el. Un alt tip de revoluționar, dacă putem folosi un paradox.

– *Gândindu-ne la Rusia de astăzi, am putut constata că în lucrarea amintită, președintelui Putin îi alocați un capitol. Prin ce este „misterios Vladimir Putin”? Vorbiți la un moment dat de faptul că „Uniunea Europeană trăiește experiența unei permanente avertizări”, evident din partea fratelui de la Răsărit. Cum comentați?*

– Putin rămâne psihologic o mare necunoscută. Este un produs performant al serviciilor. Un personaj fascinant în felul său, dar un spirit autoritar. Rusia are (se pare) ceva specific în textura ei, pentru că are priză la liderii cu genă autoritară pronunțată. Nu cred că e doar un șir de întâmplări. Cineva spune cândva, că e singura țară din lume care are graniță doar cu Dumnezeu. Evident, nu mai e ceea ce a reprezentat cândva, dar reflexele au rămas pe alocuri. Și liderii Uniunii Europene înțeleg asta.

– *În același volum, în ultimul capitol, foarte frumos ni-l prezentați pe Lev N. Tolstoi: „Sufletul său era un fel de stejar măreț, în care milioane de carii rodeau ucigător și pe îndelete, fără însă a-l reuși să-l pulverizeze”. În acest context, vă invităm să ne conturați un portret al contelui Tolstoi, stins într-o gară (Astapovo)...*

– Un amestec interesant și deconcertant de patimi umane și ascetism impus. O tinerețe haotică, apoi o adevărată revoluție interioară. Un scriitor copleșitor. Și un gânditor care suferea pentru umanitate. O mare conștiință. Un nefericit pe fond, dar (indiscutabil) un geniu. Geniile sunt rareori fericite în viața personală. Există (se pare) o lege a compensației.

– *Împreună cu regretatul istoric Gheorghe Buzatu și cu cercetătorul Corneliu Ciucanu ați publicat lucrarea – **RADIOGRAFIA DREPTEI ROMÂNEȘTI. 1927-1941** (Editura TipoMoldova, Iași, 2010). Prezentați-ne acest impozant proiect editorial...*

– *Radiografia Dreptei Românești* (în colaborare cu Gheorghe Buzatu și Corneliu Ciucanu, volum apărut la editura FF Press din București în anul 1996) a reprezentat una dintre primele contribuții post-1989, referitoare la tema Extremei-Drepte în România, dintr-o perspectivă care se dorea eliberată de constrângerile presiunilor ideologice, dominante în cadrul peisajului istoriografiei regimului comunist. Este vorba despre o lucrare structurată în două părți, conținând o serie de studii și un dicționar biografic al mai multor personaje și personalități încadrabile radicalismului de dreapta (sau variantei unui anumit fascism românesc, din perspectivă metodologico-istoriografică occidentală și nord-americană). Un adevărat *Who's Who* biografic, volumul oferă informații esențiale, atât despre oameni politici direct implicați în evenimente, cât și despre simpatizanți, cu toții uniți de un implacabil antico-

munism, dar și de o respingere a modelului democratic. Volumul a fost conceput într-o manieră echilibrată, care a respins dintru început, orice formulă cu iz propagandistic. În viziunea autorilor volumului, extrema-dreaptă românească a fost o reacție la pericolul reprezentat de către apariția și difuziunea ideologiei comuniste. Deviațiile regretabile ale extremismului de dreapta din România, nu pot fi în niciun caz justificate/scuzate, dar cu toate acestea, ele se pot explica (în linii mari), ca o formulă de reacție identitară, la un fenomen de origine preponderent externă, identificat cu un factor major, de posibilă disoluție a identității naționale românești. În egală măsură, reacțiile principalilor actori ai spectrului ideologic de coloratură fascistă din România, ilustrează și o fragilitate certă a modelului democratic românesc.

Volumul evidențiază complicatul context, generat atât de finalul Primului Război Mondial, cât și de evenimentele reprezentate de lovitura de stat comunistă din Rusia, acestea constituindu-se într-un semnal de alarmă, atât pentru echilibrul intern, cât și pentru securitatea internațională a statului român reîntregit.

– *Îngerii căzuți. O istorie a EXTREMEI DREPTE din România (Corint, București, 2010) constituie un alt volum pe care ni l-ați pus pe masă și a ajuns în bibliotecile ieșene și nu numai. Vă invităm că ne creați o imagine a acestei teme... având ca „aliat Adevărul”. De ce „îngerii căzuți”?*

– O sintetizare a problematicii fascismului românesc își propune volumul intitulat *Îngerii căzuți. O istorie a Extremei-Drepte din România* (Editura Corint, București, 2010). În egală măsură am aplicat în acest caz formula cercetării de tip comparativ, în sensul de a evidenția elementele doctrinare identice (sau asemănătoare), precum și acelea care au diferențiat în mod evident, doctrina legionară și aceea național-creștină. Am ținut totodată cont, de specificul naționalismelor/fascismelor europene (în sensul apariției și evoluției lor), fără a ignora niciun moment modelele autohtone cristalizate. Mi-am propus și o cercetare de ordin psiho-cultural și socio-politic, evidențiind amprenta pe care personalitățile fondatoare/coordonatoare ale amplului curent radical de Dreapta și-au lăsat-o pe tot ceea ce a însemnat formule de manifestare, tipologii, influențe stilistice, moștenire, cazurile unor A. C. Cuza, Octavian Goga, Corneliu Zelea Codreanu, Nae Ionescu sau a intelectualilor reuniți în cadrul grupului „Axa”, fiind semnificative în această privință.

Titlul poate că e nefericit, dar ilustrează (cred) potențialitățile intelectual-creatoare ale multora dintre liderii curentului legionar, eșuați finalmente în demersul lor politic.

– *Pentru a înțelege frământările maghiarilor (și nu numai), am putut constata că ați învățat limba maghiară, cercetând, astfel, documente despre trecutul acestora. În acest context, la Editura Argonaut din Cluj-Napoca, în anul 2018, a văzut lumina tiparului volumul **LUMINI ȘI UMBRE ÎN BAZINUL CARPATIC. ROMÂNII, MAGHIARII ȘI TRANSILVANIA**. Vă invităm să ne*

prezentați cele două teorii (cu lumini și umbre) care reflectă prezența sau nu a românilor pe meleagurile la care faceți referire în volum...

– Să nu exagerăm. Sunt departe de a stăpâni limba maghiară, fiind abia la început. E o limbă extrem de grea. Volumul intitulat *Lumini și umbre în Bazinul Carpatic. Românii, maghiarii și Transilvania*, a apărut în anul 2018 și reprezintă o încercare de abordare a istoriei Transilvaniei, din perspectiva percepțiilor române și maghiare. Este vorba de o istorie comparativă, în care am plecat de la respingerea (pe cât posibil) a oricăror prejudecăți de ordin naționalist/reducționist, evitând și pericolul minimalizării ethosului românesc. Am admis faptul că lucrarea a izvorât dintr-o nemulțumire a autorului, datorată unor modalități de analiză a chestiunii ardelenene, de pe unele poziții care n-au nimic în comun cu echilibrul și onestitatea științifică, cultivându-se mai curând discursul propagandistico-triumfalist, dornic a monopoliza (într-un sens autohtonist) orice tip de abordare a istoriei Transilvaniei. În Cuvântul înainte al volumului, specialistul în științe politice, conf. univ. dr. Bakk Miklos observa (printre altele): „(...) *Cele 24 de capitole - de fapt, mici eseuri - acoperă în mod reușit, momentele și perioadele însemnate ale istoriei Transilvaniei și arată clar, cele două scopuri urmărite de autor prin acest volum: pe de o parte, o introducere empatică în istoria maghiară, iar pe de altă parte - o încercare de sinteză a complementarității fondatoare a Transilvaniei*”.

La finalul capitolului al XIX-lea al volumului (intitulat *Transilvania, Primul Război Mondial și efecte-*

le *Trianonului*) observam că în privința atitudinii etnicilor maghiari din Ungaria și Transilvania față de momentul 1 decembrie 1918, o analiză istorică obiectivă trebuie să admită faptul că unirea Transilvaniei cu România nu putea echivala și cu fenomenul confiscării de către românismul triumfător politic - a memoriei istorice a maghiarimii. O memorie în cadrul căreia- Transilvania continua să reprezinte un element afectiv de rezistență. Există numeroase argumente de ordin psihologic, istoric sau politic, care explică această trăire și chiar dacă față de ele ne putem poziționa în variate modalități critice, esența fenomenului nu poate fi eludată. A existat o Transilvanie românească, după cum a existat o Transilvanie maghiară, germană sau a reprezentărilor celorlalte etnii trăitoare în interiorul granițelor ei, iar această evidență nu trebuie să ne mire, mai ales în demersurile analizei istorice. Important este să înțelegem că aceste istorii/reprezentări ale profilului transilvan, nu trebuie privite ca fiind în coliziune ci complementare, chiar și atunci când ele par aparent ireconciliabile.

Recunoașterea internațională a unirii Transilvaniei cu România a oferit și oferă discursului istorico-politic românesc, argumente care par imposibil de negat, după cum - istoriografia din România privește actul de la 1 decembrie 1918, ca având conotații specifice excepționalismului istoric, granița dintre analiza științifică și tentația hiperbolizărilor fiind (în general) extrem de fragilă. În același timp însă, același act trebuie privit și din perspectiva conștiinței/reprezentărilor maghiare, pentru că doar astfel, îi putem înțelege mai bine - complexitatea. A

fost (alături de celelalte pierderi teritoriale care au consfințit dispariția Ungariei Sfântului Ștefan) - un adevărat șoc colectiv național pentru maghiarime. Ideea pretinsei unități geografice a defunctului stat maghiar, temele (devenite uneori obsesive) ale pretinsei superiorități culturale (și chiar rasiale) maghiare, prin contrast cu pretinsa înapoiere a așa-numitelor „popoare neistorice” (printre care și românii) din Bazinul Carpatic - construiseră la nivelul imaginarului colectiv maghiar (îndeosebi la nivelul elitei politice) un puternic eșafodaj ideologico-simbolic, care acum se prăbușea, odată cu efectele binecunoscute ale modificărilor/permutărilor etnico-teritoriale. Este de aceea firesc, ca maghiarii să nu poată privi momentul 1 decembrie 1918, cu entuziasm.

În capitolul final al volumului (care se dorea o definire a specificului transilvan) observam că diversitatea etnică și multiculturalismul nu înseamnă nici separatism și nici secesiune, ci atuurile pentru un stat puternic, prosper, bine ancorat în peisajul divers al unei Europe complexe. Alături de elementul românesc majoritar numeric, Transilvania (prin specificul său) a oferit exemplele îmbogățitoare ale celorlalte modele etno-culturale existente în cadrul aceluiași spațiu, dintre care s-au detașat în mod special - elementul maghiar și cel german. O anumită dinamică a modernizării, o etică particulară a conviețuirii interetnice, un spirit civic viu, axat în esență pe ideea dialogului cu „celălalt” și nu în ultimul rând - o altă sensibilitate în fața Istoriei - reprezintă moștenirea etno-spirituală pe care Transilvania o oferă patrimoniului românesc. Este datoria

noastră, a celor trăitori în prezent, să o păstrăm și (mai ales) să o înțelegem, într-o grilă interpretativă modernă, din care etnicismele radicale, naționalismele retrograde și obsesia pentru pretinse revanșe istorice - să dispară, în mod firesc, într-o lungă durată de experiențe comune, care s-au sudat reciproc și au reușit să contrapună tuturor provocărilor trecătoare - fizionomia unei provincii de o puternică vitalitate civilizațională.

Fără îndoială, există un spirit transilvan și el nu are niciun fel de conotație ideologică. Reprezintă, în fapt, o altă privire asupra lumii și o altă modalitate de analiză. Spiritul transilvan nu este o creație ficțională, ci rezultatul unor acumulări intelectuale și a unor experiențe istorice, care îmbogățesc mentalitatea românească și-i oferă o anumită organizare în plan ontologic. Românii ardeleni, maghiarii ardeleni, germanii ardeleni, evreii ardeleni sunt pentru totdeauna legați unii de alții, indiferent de episoadele reprobabile ale Istoriei. Ei se vor înțelege, chiar dacă vorbesc limbi diferite, atâta timp cât se raportează la matricea sufletească transilvană, adevăratul lor referențial existențial, indiferent unde vor trăi. Este o coeziune organică, cristalizată progresiv.

– *Stimate Domnule Profesor, în cele ce urmează vă invităm să ne vorbiți despre figura Regelui Ștefan cel Sfânt, de numele căruia se leagă faptul că Transilvania a devenit un „voievodat subordonat efectiv regalității maghiare”...*

– Prin viitorul rege Ștefan/István (1000-1038), ungurii vor suferi în timp, una dintre cele mai spec-

taculoase metamorfoze din istoria universală, devenind dintr-o mică hoardă tribală măcinată de lupte centrifuge, un popor conectat mării civilizații creștine occidentale. S-a scris enorm despre acest moment al primirii binecuvântării papale, iar istoriografia maghiară a ridicat episodul, la dimensiuni aproape mitice. Figura însăși a lui Vajk (viitorul Ștefan I) păstrează și azi o anumită aură misterioasă, multe semne de întrebare persistând asupra anumitor detalii, dar ceea ce e incontestabil, rămâne legat de creștinarea în sine, care pe termen lung a permis salvarea de sub incidența efemerului.

După model occidental, atât pe teritoriul propriu-zis al Ungariei, dar și în Transilvania, au fost organizate comitate, ca unități administrative. Modelul juridic german a stat la baza elaborării legislației regatului creștin maghiar. Ștefan I s-a arătat extrem de preocupat pentru aproape fiecare detaliu, dorind o reglementare cât mai riguroasă a elementelor vieții sociale. Familia, biserica, relația dintre credincioși și clerici, statutul proprietății private au făcut obiectul unei detaliate elaborări. De peste tot răzbate dorința fermă a factorului regal, de a stimula pe toate căile răspândirea și asimilarea de către popor a creștinismului apusean. Biserica a fost susținută în permanență, iar construcția propriu-zisă de biserici, a fost impusă comunităților locale. Dinamismul impunerii romano-catolicismului în Ungaria, a reprezentat un fenomen social și mai ales cultural cu adevărat spectaculos. Desigur, convulsii- le începuturilor nu s-au sfârșit, existând încă momente-limită, în care conducătorii unor grupări doreau o revenire la păgânismul anterior. Toate aceste

tentative au fost însă suprimate fără milă de către regele Ștefan, consecvent proiectului său de unificare/pacificare și occidentalizare a țării. A reușit în cele din urmă, având de partea sa și factorul-timp, la finele unei domnii, care a însemnat mai presus de toate - renaștere colectivă, revoluție spirituală și stabilitate. Sanctificat în anul 1083, regele Ștefan rămâne un reper sacrosanct al istoriei maghiarilor, om, rege și element de înalt simbolism, care amintește în permanență, despre geniul creator al poporului său. Mâna dreaptă mumificată a regelui-ctitor, reprezintă un adevărat totem național maghiar.

– *Evident că avem multe a vă întreba despre ținuturile și domniile din aceste ținuturi la care faceți referire în volum, însă în cele ce urmează descrieți-ne portretul Regelui Matei Corvin, „un fiu al Clujului”.*

– A domnit în perioada 1458-1490 și a reușit să aducă Regatul Ungariei, la un prestigiu internațional și o putere politico-militară, pe care nimeni până la el și, cu siguranță, nimeni dintre succesorii săi, nu au mai reușit. Putea să mai domnească, moartea sa neașteptată (la mai puțin de cinci decenii de viață) fiind un adevărat cataclism pentru poporul său. Matia a fost un personaj aspru, iute la mânie, cu o voință inflexibilă, orgolios și ambițios, dar în nici un caz nerealist, un foarte bun strateg, care a înțeles la un moment dat că Imperiul Otoman era o forță militară în continuă ascensiune, căreia Ungaria nu i-ar fi putut face față de una singură. A evitat pe cât a putut o ciocnire frontală cu Semiluna, exceptând unele bătălii mai curând defensive sau cu efect preventiv-

psihologic, însă cu toate acestea, Occidentul (lumea papală cu precădere) l-a considerat mereu, un apărător indispensabil al creștinătății. Matia și-a luat numele după blazonul propriu, evident, un exemplu de ficțiune istorică și de imaginație debordantă. Corbul purtând în plisc inelul, a devenit curând, un adevărat brand maghiar de succes, o ilustrare a capacității Ungariei de a oferi lumii exemple de eroi în carne și oase. Mai departe, au intervenit cronicarii de la curtea lui Matia, care au încercat să-i găsească origini pe cât de îndepărtate, pe atât de ilustre, care începeau din vremea romanilor. Strălucirea regelui trebuia să fie totală și sub raport genealogic, mai ales că existaseră la început voci nobiliare ce-i puneau sub semnul întrebării sângele albastru, considerându-l mai curând un parvenit.

Dar destinul lui Matia era predestinat și personajul nu a făcut altceva decât să și-l traseze cu consecvență și energie. A fost în egală măsură, un soldat și un administrator de talent, înzestrat cu capacitatea de a moderniza și a simplifica, în sensul cel mai bun al cuvântului, țesătura de legi, cutume și măsuri existente, cu scopul de a întări prosperitatea și eficiența statului.

– *După Trianon, în Ungaria a fost mare tristețe. Prezentați-ne câteva din opiniile intelectualilor maghiari raportate la acest act. Ce ne puteți spune despre Ungaria post Trianon?*

– Trianonul a generat o neobișnuită efervescență intelectuală în mediile socio-culturale maghiare și o dorință de depășire rapidă, a unei situații

care părea că distrusese în primă instanță centrul nervos ai națiunii maghiare. Pe lângă dezbaterile intense și dorința de reflexie, s-au publicat articole, studii și cărți, care explicau, sugerau, estimau, referirile de ordin istoric, devenind din ce în ce mai frecvente, iar redescoperirea tradițiilor, culturii naționale sau trimiterile cu caracter etnografic apărând ca manifestări frecvente. Cărți precum *Satul scufundat* (autor: Szabó Dezső), *Trei generații* (autor: Szekfű Gyula) ori *Cartea proscrisă* (autor: Cecile Tornay) doreau să radiografieze (din perspectivă sociologică, literară, psihologică sau istorică), drama unei Ungarii care încerca să-și afle un nou drum existențial.

Szekfű (1883-1955) este poate cel mai strălucit (dar și cel mai controversat) istoric al Ungariei, un om cu un talent portretistic remarcabil, erudit, naționalist, de o ingeniozitate metodologică certă. S-a afirmat științific printr-un studiu despre celebrul Rákóczi Ferenc al-II-lea, cercetându-i anii de exil în Turcia (pe baza unei bogate documentații) și scriind o carte care a stârnit un anumit scandal, în sensul că umaniza personalitatea de efigie a acestui personaj, luminându-i toate laturile caracteriologice. Un succes de public uriaș a dobândit Szekfű prin *Trei generații*, devenită o adevărată Biblie laică, a unui curent de factură naționalist-spiritualistă, prin intermediul căruia se dorea reînțoarcerea țării către valorile elementare, de sorginte autohtonă. Szekfű fusese considerat antisemit în anumite cercuri, pomenind despre pericolul iudaizării Ungariei, elementele burgheze de inspirație evreiască parazitând vitalitatea inițială a unui popor cândva remarcabil. Ulterior, în

analizele sale, Szekfü considera ca principali responsabili pentru destructurarea Ungariei - turcii. Istoricul a polemizat cu colegii de breaslă din statele succesoare Ungariei istorice, în chestiunea tratamentului acordat de către statul maghiar de-a lungul istoriei- minorităților sale, susținând că liderii maghiari și-au protejat întotdeauna minoritățile, oferindu-le susținere în privința aspirațiilor lor culturale. Exemplifica prin cazul Transilvaniei, pe care o considera (pe bună dreptate) leagănul literaturii române. Nu uita să observe, că în cursul secolelor XVII-XVIII, limba română fusese introdusă în școlile ardeleni, primele cărți în limba română apărând tot în Transilvania.

În anul 1931, Szekfü Gyula a publicat eseul intitulat *Revizuirea Trianonului și istoriografia*, din care se degaja ideea conform căreia, odată cu secolul al XVI-lea, cucerirea otomană va genera în timp, declinul demografico-politic al Ungariei. Istoricul propunea un ciclu compus din cinci intervale de timp, prin care dorea să demonstreze incapacitatea maghiarimii de a se revigora sub aspectul populației. Motivele ar fi fost însă obiective (forțarea ungarilor și croaților de a se retrage spre nord în urma atacurilor otomane; repopularea de către turci a unor regiuni cu elemente sârbo-române; masivele emigrări românești în Ardeal, începând cu secolul al XVII-lea; colonizarea de către habsburgi a elementului german în numeroase zone originar maghiare (secolul al XVIII-lea); aflux al populației sârbe spre zone din Ungaria și dobândirea de către aceasta a autonomiei teritoriale, grație Vienei.

Zeidler Miklos a făcut distincția între concep-
tul de „revizionism” și cel de „iredentism”, concep-
te care adesea se întrepătrund, observând că prima
expresie ilustrează dorința de modificare pe cale
diplomatică a dreptului internațional, prin contrast
cu cea de-a doua, prin care se înțelege de fapt, recu-
perarea teritoriilor naționale aflate sub stăpânire
străină, prin intermediul metodelor pașnice și a ce-
lor de forță. În consecință (conchidea același autor)
politica externă a Ungariei interbelice a fost una
revizionistă în mod oficial, dar cu o evidentă susți-
nere militară și sloganuri de tip irredentist.

Sloganuri precum: „Nu, nu, niciodată!”, „To-
tul înapoi!”, „Aceasta a fost, aceasta va fi!”, „Un-
garia mutilată nu este o țară, Ungaria întregă este un
rai!” sau așa-numitul Credou Maghiar - ilustra-
u psihologia colectivă a unei națiuni traumatizate, dar
în egală măsură, decisă să-și regăsească locul într-o
Europă radical schimbată.

În același spirit au fost concepute și anumite
monumente, prin care se dorea o prezentare meta-
forică a Ungariei micșorate, rănite, păstrându-și
totuși demnitatea și speranța în reînvierea sa. Un
grup de patru sculpturi alegorice (reprezentând
Nordul, Sudul, Estul și Vestul) au fost ridicate în
ianuarie 1921, în Piața Libertății din Budapesta, iar
în anul 1928, a fost organizat un relicvariu care cu-
prindea țărână din fiecare teritoriu pierdut la Tria-
non, deasupra căruia flutura steagul maghiar

Au fost inventate un salut („Înviere!”), pre-
cum și un joc cu caracter irredentist („Să aducem
înapoi Ungaria Mare”).

Talentatul scriitor Kosztolanyi Deszö (1885-1936) a editat o antologie literară intitulată *Ungaria însângerată*, cu o prefață redactată de către Horthy Miklos, în cadrul căreia erau texte ale unor autori originari din regiunile pierdute la Trianon.

Babits Mihály (1883-1941), care trăise înainte de 1918 și lucrase ca profesor în zona Făgărașului, va compune un ciclu de poeme cu caracter revizionist, intitulat *Țara Mea*, de o stranie emoție, în care nostalgia pentru Ungaria istorică și durerea pentru pierderea locurilor natale ating intensități ample.

Astfel de reacții maghiare apar de neadmis în istoriografiile statelor succesoare, cu atât mai mult cu cât, canonul predominant al respectivelor istoriografii, se revendică de la un naționalism ardent, considerat firesc, reacție a unei contraponderi la trecutele perioade de maghiarizare și suferințe colective. Dar psihologic, opinia publică maghiară, maghiarii înșiși, nu puteau reacționa ulterior deciziei de la Trianon, decât astfel. Tratatul de la Trianon fusese semnat în cadrul unei ceremonii care durase doar 15 minute. Ungaria istorică stăpânise teritoriile pe care le evoca acum, o foarte lungă perioadă de timp. Aceste teritorii intraseră demult în conștiința maghiarimii, ca un fel de daturi naturale, firescul existenței lor, echivalând cu existența Ungariei milenare, a cărei prăbușire era de neacceptat. Ungurii sunt un popor ospitalier, viteaz, mândru de istoria și patria lor, un popor pasional și orgolios, educat (așa cum observa Alice Freifeld) să-i considere pe vecinii din regiune, ca fiind inferiori sub aspect civilizațional. Era o stare de spirit, un element psihologic care trebuie luat ca atare, în orice analiză istori-

că, fără a specula inutil și mai ales într-un sens care să treacă dincolo de deontologia unei disecții istorice care se respectă. O conștiință de sine elitistă, de factură aristocratică, care trebuie înțeleasă în strânsă conexiune cu caracteristicile temperamentului predominant maghiar.

– *Un alt volum de-al dumneavoastră, pe care l-am citit „cu sufletul la gură” se intitulează NOSTALGIA SFÂNTULUI ȘTEFAN. UNGARIA, MAGHIARII ARDELENI ȘI PROBLEMA TRANSILVANIEI (1918-1947), carte apărută la Editura Argonaut din Cluj-Napoca în anul 2019. Cum a luat naștere acest proiect editorial?*

– Într-adevăr, în anul 2019 am publicat volumul intitulat *Nostalgia Sfântului Ștefan. Ungaria, maghiarii ardeleni și problema Transilvaniei (1918-1947)*. În Argumentul volumului specificam faptul că încercarea de a prezenta maniera în care au receptat maghiarii din Ungaria și (mai ales) maghiarii din Transilvania pierderea unei regiuni pe care au considerat-o secole la rând, emblematică pentru istoria și cultura lor, reprezintă un demers dificil. Cu atât mai mult cu cât (în ceea ce mă privește) nu sunt un cunoscător al limbii maghiare, ci doar un învățăcel, aflat încă în faza acumulărilor. Dar chiar și așa, materialul istoriografic existent oferă o bază interesantă în această direcție. Cred că dincolo de discursul istoriografic românesc privitor la Transilvania, o cunoaștere cât mai aprofundată și o analiză cât mai echilibrată asupra unei teme extrem de sensibile și de complexe, trebuie să aibă în vedere și punctele

de vedere ale „celorlalți”, pentru că în cele din urmă, viabilitatea narațiunii istorice nu constă în monolitismul de tip justițiar-patriotard, ci, în nuanțare, atâta timp cât subiectivitatea este aceea care conferă oricărui demers analitic - specificitatea. O privire către partea maghiară și o cunoaștere și a argumentelor sale, nu poate fi decât un gest benefic sub aspect științific și normal din punct de vedere atitudinal. Desigur, istoricul nu-și va reprima niciodată spiritul critic, dar va căuta să-l asocieze cât va putea mai bine cu echilibrul judecăților, unica șansă pentru ca textul de specialitate să rămână întotdeauna străin, față de „ismele” ideologizante sau față de clișeele cu tentă xenofobă.

Textul Declarației de la Alba Iulia schițează cea mai interesantă și mai avansată formulă de organizare a societății românești de până în acel moment, fiind influențată de specificul cu totul aparte al Transilvaniei, un spațiu multiethnic și multiconfesional. Cei care au conceput textul erau buni cunoscători ai istoriei regiunii și a realităților interetnice. Doreau să trăiască într-o societate din care tensiunile etnico-sociale să fie (pe cât posibil) excluse și pentru aceasta considerau că un asemenea risc putea fi evitat, pe baza unei bune guvernări. Națiunile conlocuitoare nu puteau lipsi din această ecuație, iar textul Declarației nu are nimic în comun cu paradigma naționalist-uniformizatoare, alienantă. Nicăieri în textul Declarației de la Alba-Iulia nu se simte vreo frustrare de tip colectiv-etnic, nu se are în vedere ideea unei răzbunări argumentată pe baza episodurilor tensionate ale trecutului. Nu în ultimul rând, prevederile de ordin social erau extrem de

avansate pentru acea perioadă (cel puțin dacă facem din nou comparație, cu societatea românească a Vechiului Regat de dincolo de Carpați) și dacă ar fi fost cu adevărat aplicate, statul român ar fi reprezentat un exemplu european de succes. Textul respiră echilibru, pragmatism superior, voință de depășire a tuturor elementelor care s-ar putea constitui în factori de blocare a funcționării relațiilor interetnice. Este schițată o societate care amintește în unele puncte, de aceea cantonală-elvețiană și ne putem întreba, dacă nu cumva în conceperea textului, nu a fost consultat și proiectul federalist al Ungariei, propus la un moment dat comunităților nemaghiare, de către sociologul maghiar Jászi Oskár.

Referindu-mă la provocările cu care se vor confrunta decidenții politici autohtoni după 1919 (vis a vis de situația specifică Transilvaniei) observam că pentru diriguitorii României Mari se punea problema conceperii (cu deosebire în Transilvania) a unei adevărate revoluții sociale, concretizată prin intermediul coordonatelor naționale de expresie etno-românească. Preponderența numerică (argument care s-a dovedit esențial în planul deciziilor luate la Paris, în cadrul conclavului națiunilor din anii 1919-1920) nu era suficientă dintr-o perspectivă îndelungată și nu ar fi putut înlocui nici indicii economici efectivi, nici stabilitatea reală internă a României. Discursul naționalist (cu evantaiul de politici sectoriale corespunzătoare) s-ar fi convenit să se deruleze într-o manieră cât mai înțeleaptă, pentru ca minorităților naționale să le fie atenuată cât mai mult din susceptibilitatea față de intențiile majorității. Traian Bratu (de exemplu) era de părere că pro-

cesul de câștigare de partea statului român a blocului etnic maghiaro-secuiesc, urma să fie extrem de dificil de realizat.

Referitor la reurbanizarea în paradigmă românească a Transilvaniei se va constata că abia în anul 1992, procentul urban al românilor trăitori în Ardeal, a ajuns la nivelul procentului de populație românească din provincie, respectiv 77%, în vreme ce procentul populației maghiare urbane din aceeași provincie a scăzut, egalându-l pe acela al maghiarilor din zonele neurbane, cifrându-se la 20%. Altfel spus, românizarea orașelor din Transilvania a avut nevoie de circa 70 de ani, dacă avem în vedere în acest sens și perioada regimului comunist.

Intrarea Transilvaniei în componența Regatului României (pe lângă firescul entuziasm al comunității românești ardeleni) a generat un set de provocări de natură psihologico-organizatorică, ale căror ecouri s-au menținut o vreme. Răsturnarea paradigmei sociale, noile stări de lucruri, pierderea poziției de națiune politică dominantă de către maghiarime, modalitatea în care autoritățile de la București urmau să gestioneze noua configurație socio-politică... toate acestea reprezintă teme esențiale în ceea ce privește configurarea unui adevărat proiect de țară. A fost un timp al iluziilor spulberate treptat și totodată, un interval al cristalizărilor de scenarii și planuri. Chiar dacă românii ardeleni își vor manifesta în cursul perioadei interbelice unele decepții față de politicile cu caracter centralizator ale guvernelor de pe malurile Dâmboviței, solidaritatea etnică românească nu s-a fragilizat după 1918, așa cum prognozau anumiți lideri ai maghiarimii, care spe-

rau la un moment dat, că în urma impactului cu atmosfera de coloratură balcanică a Vechiului Regat, etnicii români ardeleni vor regreta decizia de la Alba-Iulia și vor încerca o secesiune.

Nu s-a întâmplat așa ceva, dar se va păstra (în anumite medii românești transilvane) convingerea că exista o diferență de mentalitate certă între românii ardeleni și cei din Regat, după cum, aceiași români din Transilvania interacționau mai firesc cu maghiarii și cu sașii, decât cu compatrioții lor de dincolo de Carpați. Spre deosebire de românii trăitori în Vechiul Regat, cei din Transilvania nu ar fi dorit o ruptură totală cu atmosfera central-europeană a regiunilor de dincolo de Tisa, ideal pentru ei fiind mai curând un Ardeal, care să mențină legături economico-spirituale și cu Ungaria și cu România. Pentru ca o asemenea situație să se fi concretizat, ar fi fost însă nevoie de o regândire a politicilor de centralizare, în sensul unui tip de autonomie administrativă și financiară ardeleană, aspect care nu putea să fie admis de guvernele de la București. Filosofia factorilor de decizie din capitala Vechiului Regat era total opusă din acest punct de vedere, manierei în care unii dintre reprezentanții elitei ardeleni ar fi văzut evoluția Transilvaniei în cadrul României Mari, considerând că diferențele de tip regional ar fi fost cu totul neesențiale (și deci-superficiale), totul convergând în mod logic, către o unitate cultural-rasială și mental-sufletească, a întregului bloc etnic românesc.

Ungurii ardeleni trăiau un sentiment de profundă frustrare față de români, aspect pe care n-ar trebui să ne grăbim a-l judeca în mod emoțional,

fără să avem în vedere un întreg context istoric și un set de clișee, care au fost amplificate secole la rând, fiind inoculate psihologic și decizional. Practic, românii le era recunoscută doar superioritatea demografică, sentimentul predominant în rândul maghiarimii ardeleni fiind acela în conformitate cu care, Transilvania ar fi fost modelată sub aspect cultural, politic și statal-organizațional de către germano-maghiari, românii nerevenindu-le nicio contribuție esențială în ceea ce privește conturarea marii culturi transilvănene. Se oferea exemplul orașelor (care erau dominate etnic de către maghiari și germani), a tipologiilor arhitecturale corespunzătoare, a formulelor organizaționale, a inițiativelor de ordin managerial-economic, toate aceste exemple fiind (într-adevăr) frustrante pentru mentalul românesc. În egală măsură, maghiarii (și susținătorii acestora) omiteau să amintească despre setul de măsuri legislative cu caracter discriminatoriu antiromânesc, sau dacă le admiteau, acestea se încercau a fi fost justificate, în corelație cu unele motivații mai mult sau mai puțin fundamentate.

Pe de altă parte, chiar și simpatizanții ai maghiarimii admiteau că elementul românesc din Transilvania reușise să se organizeze în mod eficient, în deceniile premergătoare momentului 1918, profitând (în mod oarecum paradoxal) de contextul socio-economic și legislativ, pe care tocmai evoluția Dublei Monarhii îl oferise. Bisericele românești ardeleni (în pofida diferențierilor inerente de tipologie) se dovedeau solidare și colaborau în privința susținerii intereselor elementului românesc, după cum, fărănimea românească de pe ambele versante ale

Carpaților avea numeroase similitudini ce nu se rezumau doar la limba vorbită, aspect care va conta după 1918, în sensul unei amplificări a politicilor de tip centralist, receptate într-o manieră cu mult mai frustrantă, de către comunitățile naționale neromânești și mai ales de către comunitatea maghiară ardeleană.

Elita românească din Transilvania nu va fi îndeajuns de convinsă de presupusa nocivitate a practicilor administrative ale Bucureștilor, pentru a se reorienta către un model secesionist ardelean, dar va păstra nostalgia după o anumită retransare regionalistă, în interiorul unui tip de perimetru simbolic, pe care educația/experiența de tip central-european le presupuneau și care o deosebea sociologic de omoloaga sa de dincolo de Carpați.

În privința maghiarimii ardelenice este evident că după 1918 ea continua să fie receptată la nivelul imaginarului majorității opiniei publice românești (dar nu numai!), ca fiind ostilă unității statului român, considerată un element imprevizibil, pe care nu se putea conta.

Un moment important pentru redefinirea conștiinței maghiarimii din Transilvania post-Trianon, l-a reprezentat publicarea într-o revistă (în anul 1921, la Cluj) a textului intitulat *Glasul care strigă*, semnatar fiind Kós Károly, strălucit arhitect, talentat scriitor și publicist, originar din Timișoara. Adevărat manifest civic al maghiarilor ardeleni, articolul lui Kós propunea o nouă cale pentru blocul etnic maghiar din regiune, care să conștientizeze faptul că Trianonul este un fapt împlinit (cel puțin, pentru o lungă perioadă de timp, chiar dacă nedefinită), iar

speranța (conform căreia, reunirea tuturor fiilor națiunii maghiare în cadrele teritoriilor Coroanei Sfântului Ștefan ar fi posibilă în scurtă vreme) nu mai reprezenta decât o iluzionare, care ar fi măcinat inutil sufletul colectiv al ardelenilor de etnie maghiară. Era nevoie de realism și pragmatism (considera Kós), de inteligență și energie, de voința de a supraviețui și mai ales de a crea, prin muncă și inteligență, acele valori de civilizație, prin intermediul cărora, maghiarimea din Transilvania să-și poată afirma și conserva identitatea specifică.

Până la momentul reprezentat de manifestul lui Kós Károyi, maghiarimea ardeleană a încercat cu disperare, să ofere o contrapondere la voința majorității românești de a se uni cu Regatul României, unul dintre episoadele semnificative în această privință (față de care istoriografia românească păstrează o anumită rezervă) fiind Adunarea Națională Maghiară de la Cluj, din 22 decembrie 1918. Pe plan politic, un moment important pentru colectivitatea maghiară din România l-a reprezentat crearea pe 28 decembrie 1922 (la Cluj) a Partidului Maghiar, rezultat al fuziunii dintre Partidul Popular Maghiar și Partidul Național Maghiar.

Din programul acestei formațiuni (care va participa la toate alegerile din perioada 1922-1938, reușind mereu să aibă reprezentanți în Parlamentul României), o prevedere importantă era reprezentată de garantarea în viitoarea Constituție a statului român, a autonomiei tuturor minorităților naționale din România. Partidul urma să militeze pentru restabilirea autonomiilor municipale, descentralizarea administrativă, independența justiției, dreptul bise-

ricilor istorice de a înființa școli de toate gradele etc..

După intrarea în vigoare a Constituției României (în anul 1923), liderii Partidului Maghiar au deplâns în mod constant, absența conceptului de „minoritate” din textul acesteia, pe care au interpretat-o, ca echivalând cu o nerecunoaștere de către autoritățile de la București și a altor națiuni în interiorul hotarelor României. Altfel-spus, statul român ar fi admis doar existența unor cetățeni de altă limbă și nicidecum a unor colectivități naționale, în sens larg.

Referindu-mă la efectele Conferinței de Pace de la Paris (1946-1947) care au consfințit statutul Transilvaniei la finele celui de-al Doilea Război Mondial, mă întrebam (evident, retoric) dacă Transilvania a fost un cadou oferit României de către Marile Puteri învingătoare în Primul și în al Doilea Război Mondial, așa cum sugerează și astăzi o serie de voci, fie în istoriografia internațională, fie aiurea. În aparență, se pot găsi argumente pentru a susține o asemenea aserțiune, dar dacă avem în vedere elementul demografic (care a cântărit decisiv) mai cu seamă sub impulsul principiilor wilsoniene la finele Primului Război Mondial, România avea de partea sa un argument esențial. Chestiunea numerică a reprezentat pentru maghiarime o problemă complicată, cu care se poate spune că se confruntă și astăzi. Toate recuperările teritoriale ale Ungariei după 1920 s-au realizat cu sprijinul esențial al Germaniei naziste și chiar dacă Budapesta ar fi evitat implicarea militară pe frontul de Răsărit, este puțin

probabil că ar fi putut menține aceste cuceriri după 1945.

În perioada 1920-1940, maghiarii ardeleni au încercat să se redefească sub aspectul identității și să se organizeze în funcție de noul context internațional creat. Destinul acestei comunități este în sine unul complex și complicat, cunoscând chiar accente de tragism, atâta timp cât conștiința apartenenței la elita unui imperiu va suferi după 1920 o adevărată traumă, generată de noua condiție minoritară. Este un sentiment greu (dacă nu imposibil) de înțeles de către populația majoritară românească. Poate părea stranie (sau chiar schizofrenică) intensitatea cu care tema Transilvaniei este cultivată în conștiința publică a maghiarimii, la trecerea a mai bine de un veac din momentul pierderii sale efective, sub aspect politic. Și totuși, din perspectiva paradigmei de gândire maghiare, acesta pare a fi un sentiment perfect firesc. Dacă Transilvania nu mai aparține din punct de vedere politico-administrativ Ungariei, ea face totuși parte în continuare sub aspect simbolic, din patrimoniul național maghiar, cel puțin grație memoriei istorice, unicul element care nu-i poate fi niciodată luat unui popor. Din perspectivă românească, o asemenea interpretare maghiară generează reacții vehemente de negare, contestându-li-se vecinilor noștri de la Vest, inclusiv dreptul de a realiza scenarii sau de a trăi anumite sentimente pe care „Țara de dincolo de pădure” le generează, în mod firesc. Există o memorie românească ardeleană dominată de tragism, cu argumente antimaghiare viabile, care s-a cristalizat mai ferm din perioada anilor 1848-1849, după cum, există și o memorie

maghiară ardeleană în cheie antiromânească victimizatoare, care poate invoca la rândul ei aceeași perioadă istorică. Românii pot la rândul lor aduce în sprijinul sentimentelor lor antimaghiare perioada ardeleană a anilor 1940-1944, după cum, maghiarii pot oferi în contraexemplu, anii 1944-1945, echivalenți cu măsurile punitive ale românilor, față de populația maghiară ardeleană. Se poate astfel crea la infinit, un fel de cerc vicios, sau o dilemă din care cu greu mai putem înțelege ceva. Este însă evident că Transilvania conține semnificații istorico-sentimentale remarcabile, atât pentru istoria românilor, cât și pentru aceea a maghiarilor, simbolistica oferită în balanță de ambele părți fiind practic inepuizabilă.

– *Constatăm că în paginile volumului reflectați plusurile și minusurile întâlnite – în perioada la care faceți referire - în Ardeal, atât în cazul maghiarilor, cât și în cazul românilor. Așadar, dreptatea este undeva la mijloc. Cum trebuie să prezinte istoricul aceste situații, spețe?*

– *Cu cât mai mult echilibru posibil. E foarte greu, dar nu imposibil.*

– *Vă invităm să ne creionați personalitatea lui Pál Teleki, unul dintre cei mai respectați savanți geografi din Europa începutului de secol XX. Pál Teleki era ancorat prin acțiunile Sale la înaintașii care au condus Ungaria. Ce ne puteți spune despre lupta Sa în ceea ce privește menținerea Ardealului în granițele Ungariei?*

– Ca geograf a avut o reputație europeană și a încercat să slujească activ cauza țării sale, adesea exagerând, dar netrivializând lucrurile. Pe fond era un gentleman, un adevărat european. Desigur, era un adept al revizionismului, dar să ne gândim că era parte al unui mecanism politic amplu. Ca premier a preferat în cele din urmă suicidul, când a constatat că Ungaria risca să intre în turbionul marelui conflict reprezentat de către cel de-al Doilea Război Mondial. Indiscutabil, un personaj tragic.

– În 2020 la aceeași editură din Cluj-Napoca a văzut lumina tiparului cartea - **POVEȘTILE DIN BIBLIOTECĂ. DESPRE VIETILE SCRITORILOR ȘI CĂRȚILE LOR**. Un demers editorial foarte interesant și atrăgător prin penița pe care ați utilizat-o în ceea ce privește crearea unor tușe vii despre personalitățile din spațiul românesc și nu numai. Pentru cei care citec interviul nostru și pentru a-i determina să caute volumul, vă invit ca – pe scurt - să ni-l prezentați.

– O colecție de portrete ale unor scriitori sau gânditori români și străini, o trecere în revistă a unor cărți care mi-au atras atenția. O altă mare pasiune a mea este literatura și critica literară.

– Majoritatea istoricilor în cercetărilor lor apelează la opera savantului Nicolae Iorga. Înainte de a conchide, vă invităm să ne vorbiți despre Nicolae Iorga și opera Sa. Constatăm faptul că în proiectul editorial amintit i-ați dedicat câteva pagini (**NICOLAE IORGA: ULTIMELE GÂNDURI**)...

– Un geniu al culturii române, probabil cel mai impunător prin volumul operei. Nimic nu i-a rămas necercetat. Un mare patriot, un politician eşuat, dar de o onestitate publică incontestabilă. Un renescentist autentic. Ostil imperialismelor de orice fel. Iubea o Europă a națiunilor egale în drepturi. Tot mai greu de citit azi, din cauza particularităților unui stil arborescent, dar care are farmecul său indiscutabil.

– *În anul 2018 în România s-a serbat Centenarul. Cum a fost în sufletul istoricului Cristian Sandache – Centenarul?*

– Lumină și umbră în egală măsură. Lumină pentru că România Mare a împlinit un veac. Umbră, pentru că țara noastră nu e întreagă teritorial. Și (mai ales), pentru că e prost administrată, cu un tineret (cred eu) dezorientat, lipsit de modele autentice de urmat. Un tineret care (în mare parte) vrea să-și părăsească țara definitiv.

CUPRINS

Pasionat de trecut, ancorat în istorie, reușește să întrețină viu spiritul cunoașterii, intrând în contact cu realitățile istorice, precum și cu cercetarea arheologică de teren (Interviu cu *Dumitru BOGHIAN*) 5

Rețeta succesului: familia, izvor de fericire, muncă și înțelepciune, dorință acerbă de studiu, ale unui om ales de a fi și a rămâne în istorie (Interviu cu *Anatol PETRENCU*).....117

Fascinat de istorie din copilărie, ajunge să o scrie ca un magnific, încadrându-se în tiparul istoricului autentic (Interviu cu *Cristian SANDACHE*).....163

În volumul de față sunt prezentate trei dialoguri prin intermediul cărora sunt aduse în atenția publicului cititor subiecte foarte interesante, precum „cărările” pe care le-au urmat staroverii în urma raskolului din Biserica Rusă, de la mijlocul secolului al XVII-lea, unii dintre ei ajunși și în Țările Române; durerile pricinuite de autoritățile sovietice românilor din Basarabia sau „luminile și umbrele” care s-au abătut de-a lungul secolelor peste românii, sașii și maghiarii din Transilvania.

Cele trei dialoguri ne determină să pășim cât mai adânc în opera dascălilor intervievați, încercând astfel să înțelegem suferințele și coborâșurile trăite de către înaintașii noștri, trăiri pe care trebuie să le privim cu echilibru și mai tot timpul să gândim că ororile trecutului nu se vor mai repeta.

